

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2018 év 02 szám

TELLÉR MÁRIA, AKNAY JÁNOS és ÉZSIÁS ISTVÁN munkáival

PRUZSINSZKY SÁNDOR: Jó halál

KISS ANNA, FELLINGER KÁROLY, NAGY GÁBOR versei

MARNO JÁNOS: Szülőföldem – áthúzva

Az *Európa, Európa...* című esszépályázat díjnyertes alkotásai

Kritikák Király István *Naplójáról*

KORTÁRS 2018 02



Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu



nka
Nemzeti Kulturális Alap



TARTALOM

- 3** KISS ANNA: (Szerelmes földrajz) – A rongybabák nem sírnak *(vers)*
- 8** MEDGYESI EMESE: Élesben a sorssal *(próza)*
- 16** NAGY GÁBOR: Nyárelő; Tintapacák *(versek)*
- 18** FELLINGER KÁROLY: Csendélet *(vers)*
- 21** PRUZSINSZKY SÁNDOR: Jó halál *(próza)*
- 26** VAJNA ÁDÁM: Balaton *(vers)*
- 28** JUHÁSZ RÓBERT: Zárwatermők *(vers)*
- 29** JÁSDI ISTVÁN: A katona *(II. rész) (próza)*
- 42** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle V.
- 47** BALÁZS SÁNDOR: Organikus struktúrák – Tellér Mária tárlata *(képzőművészet)*
- 50** NOVOTNY TIHAMÉR: Két Duna-parti tárlatról *(képzőművészet)*
- 53** MARNO JÁNOS: Szülőföldem – áthúzva *(esszé)*
- Európa, Európa... – esszépályázat**
- 62** PÉTERVÁRI ZSOLT: Európa szíve és keserű hátországa – Avagy a rendszerváltozást követő évtizedek szépirodalmi Európa-képe *(I. helyezett)*
- 69** HANGÁCSI ZSUZSANNA: Európa, Európa... – Tózsér Árpád Európa-képei *(II. helyezett)*
- 72** BOLDOG ZOLTÁN: Mozart helyett Mariah Carey? – Az elfeledett Európa a rendszerváltás utáni magyar líra néhány alkotásában *(III. helyezett)*
- 77** BIRÓ ÁRPÁD LEVENTE: Honnan nézve Európa? *(III. helyezett)*
-
- 81** MONOSTORI IMRE: A boldogtalan (Király István: Napló 1956–1989)
- 91** KOVÁCS DÁVID: „Mindannyian védjük múltunkat, tévedéseinket”
(Király István: Napló 1956–1989)
- 95** MAYER ERZSÉBET: István, a vörös Király (Király István: Napló 1956–1989)
- 98** GRÓH GÁSPÁR: Örökség és modernitás (Márkus Béla: Ágh István)
- 103** THIMÁR ATTILA: Kit ábrázol a tükörképem? – Irodalmunkról három tételben
(Szilasi László: Amíg másokkal voltunk)
- 109** GÁSPÁR FERENC: Berka Attila / Anómia
- 110** STURM LÁSZLÓ: Virt László / Mindszenty és alternatívái

E számunkat TELLÉR MÁRIA, AKNAY JÁNOS és ÉZSIÁS ISTVÁN munkáival illusztráltuk.

A borítón: TELLÉR MÁRIA, Sejt-elem 05. és 02., 2017 (részletek)

Kortárs-előfizetés: klikkeljen rá!



Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,**
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinothpa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult



www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

A kortarsonline.hu Önnek szól!

Szeretnénk olyan aktualitásokat is eljuttatni olvasóinkhoz, melyekre egy havilapban nem mindig van lehetőség. Milyenek a legfrissebb bemutatók a moziban és a színházakban? Melyik koncertet vagy kiállítást ajánljuk?

Olvasson online-felületeinken is interjúkat, elemzéseket, kritikákat!

Látogasson el a www.kortarsonline.hu-ra, mentse el a kedvencek közé, és kövessen minket a Facebookon is, hogy mindig naprakész legyen!

www.kortarsonline.hu

KISS ANNA

(Szerelmes földrajz)

A rongybabák nem sírnak



KISS ANNA (1939) Budapest

HOGY VOLTAM

hallott a vad keleti szél,
 gyolcsban, bizalmas
 kígyóval civódni,
 idáig nyújtózik a sztyeppe,
 sötétül virággá a vér,
 üt ránk karddal, regével,
 hol időmélyi első
 (Subalyuk, Baradla)
 lépteit is e vad szél
 hordja süket,
 magában-omló terekig
 hiába, mi bolondok
 aranyán most vész el

mért bánom?

Voltam, szabad lény, a
 Dáriak közül, nyugtalan,
 mint születése holdja,
 ki övéit nagyra telve
 kihordja, rálel, a
 nyomukban gázolóra, nézil,
 partról partra vetett
 szalagját, sarkait –
 tilt, megáld, térít vak útra,
 csapdám, kötelem
 oldja, görget át gyolcsban
 utolsó éjen, s
 hord ki újra!, van!,

fenn az égen, Wasagában,
 együtt a déli nappal,
 hol jégkori magányról
 zajonganak a Nagy Tavak,
 van!, mint e képernyőn
 telő sorok, a folyton
 süket terek, mindenkori
 eltévedt, vérrel tapasztott
 birodalmak is,

boldog, ki fel se fogja,
 éldegél, nyomja az ágyat,
 nem sejti, hogy került
 felhő a kávéjába –

csak ivadéka bánja.

A SZEGFŰS KERT GYULÁN

félálom-világa, hol
alig-évesen, (ki
magáról még nem tud),
van – s ez a van
teljes, mint buborék,
hold, szivárvány.

Először látott dolgok,
s az éden alkonyi szellője
minden kert.
Hol lepke haldokol,
lázás a rigótojás.
Meggyfa sátra alól
fénylő poharak,
laza nyakkendők tűi,
délutánok, kendőcske
fehéren, félálomban.
Meglátott árnyékomtól félek.

Innem a kert
végtelen, hóban a
cinkenyom, nyáron
egymást éri a szegfű,

fésű-ügyek,

cipőfűző-ügyek,

békebeli vesződség,
meggyfa sátra alól
a poharak – behívók –
széken a felbontott levél,
váratlan, mint a szívlovás,
néném se holt se eleven
sötét fátyla alatt.

ISTEN KERTJÉBE, ZSADÁNYBA

zabkalász, hó suhog a
kocsi ernyőjére, fény,
akácfa-illatokkal.

Kendőcske fehéren,
dohányvirág,
boldogaszony-levél
zsoltárosan.

RONGYBABÁK KORA, DEBRECEN

Irreális idő a háborúké,
kertjeinkben mákkal,
liliommal együtt
bombatólcsérek nyílnak,
rongybabám már a
lépcsőnél elvesz,

a rongybabák
nem sírnak, érzik, hogy
a nyár boldogtalan,
feldúlt kertjeivel,
maradék ablakaival,
hogy boldogtalan erdeje,
csalánosa, eprese, a
volt józsai birtok!,
miből sötét lelkét
dédapám ragyogtatta
Ricóné boránál.

A rongybabák
figyelnek, érzik kiütköző
vadságát bennem,
kóborolásaimban a
természetét, ám kecske,
tyúk, dara elásott
ezüstért, húzzuk a fát
derékig hóban,
gyanús alakok, katonák
tűnnek el ajtaintól,
hideglelést
hagyva maguk után.

Debrecen nagy erdeje
túléli boldogtalan időit,
gyöngyvirág-mezői
némítják el csengős
sarkamat, és hallom:
„Hol vagy megint?”
Elvesztem benne,
hányszor, meglettem
benne, hányszor, vajdák,
tarka szoknyás
övéik táborában, ha
jutott kanál,
tojást lopni tanultam.

Még sötétlik túl,

Százados utcája
lépcsői, lugasa visszjáró
álmok helye: mindenki él,
erdő-illatú tejével eltelve,
kecske-anyám
útfára térek, mítoszi
sötétbe, s eltűnünk a világ
szörnyű szeme elől.

SZAGÁK FÖLDJÉRE INNEN

suhognak füvei az őszben,
szőkén, világosan,
kráterei álomban is
görgeteget
vetnek ki magukból,
ó-törvényt az ó-nyelv!

Krátértó nevével
mulattatja magát, a „Kád”,
nagy, lomha embert
mond „hóbuckának”, nem
dédelget a lét, riannak
jég-folyamai, rövid
nyáréjei, sós atlanti víze
rontja hajói vasát,

a lét próbára tesz,
nem lenni semmiség,
pelyhek hús napjaim,
nem érnek földet,
nagy kavicsával alszom,
mert valaki sír benne,
nekem már végem! Ha
vyszintes szél halszáritók
illatát, vak öblökét,
havait hordja rám,
mit bánom!,

kráterei görgeteget
vetnek ki magukból,
ó-törvényt az ó-nyelv,
idegen vagy sem, az
lélek dolga, szeles-havas
szavait ízlelem,
hogyan voltam, mindig is
voltam, hogy ők is – hát
el, keleti szélbe, bizalmas
kígyóval civódnál,

a rongybabák nem sírnak.

FORDUL AZ ÉG SUHOGVA

álom üres pusztáiról
nézek vissza rátok, veszítem el
szemhéjam mögül, kit
szerettem, nem szerettem,
holdját, angyalait,
kóbor kutyáit,
kik ezrével hevernek
lábtörlőire,

almáival a dombot,
hogy voltunk, lehangolt
ikrei a nyárnak, tudva: ami
tökéletes, úgy nem marad!,
az idő visz magával, az
órát, mi visszafelé jár,
leverik a madarak
minden éjjel – de emlékszik
almáival a domb,
áthullanak felhőin,
ölelkezünk valótlan ikrei a
nyárnak, kik
halni akartunk, s úgy lett,

fordul az ég suhogva,
szemhéjam mögül időtlenség
ontja egymásra képeit, az
időn át, mi elveszett,

vagy nincs jelentősége.

AKNAY JÁNOS, Hármán, 2010





MEDGYESI EMESE (1961) Genf

MEDGYESI EMESE

Élesben a sorssal

„Magyar Testvéreim! Itthon vagyunk. Tudjátok, hogy ez egyetlen szóban kimondva minden, ami ima és munka; templom, iskola és műhely; jelen és jövő; levegő, víz és mező, család, kenyér, közjó, élt, öröm, béke: a teljes földi boldogság. [...] A soknyelvű ország is boldog lehet, csak legyen benn krisztusi lelkiséggel fölkent jog, törvény és mindenkivel egyformán bánó igazság. Mert ha Máramarosban nem jól megy, megérzi a Hargita is, és a Somogy is megszenved. Testvéreim, székelyföldi románok! Magyarország a Görgényi-havasokban nem vadászterületet kapott vissza, és a mezőségen nem legelő fűvet, hanem embereket, titeket, a népet, s ha az a másik nép keresztül függött, feltámadása után nem lehet hozzátok első más szava, mint a Krisztus húsvéti köszöntése: Békesség nektek!”

(Részlet Jaross Béla apátplébános, kerületi főesperes perorációjából. Elhangzott Marosvásárhelyen, 1940. szeptember 10-én.)

Az előzetes diplomáciai egyeztetés értelmében 1940. szeptember 5. és 13. között pontos menetrend szerint került sor az impériumváltás – román evakuáció és magyar bevonulás – párhuzamosan zajló folyamatának gyakorlatba ültetésére. A nagyarányú népmozgás és a tömeges részvétel miatt a román rendfenntartó erők teljes állományát fokozott készenléti állapotba helyezték Észak-Erdély területén. Burduşan Ioan csendőrhadnagyot a marosvásárhelyi ünnepélyes bevonulás napján, 10-én egész napos utcai ügyeletre osztották be. Választhatott: a Kálvária-kert és a szőlősök, valamint a vámház, illetve a Teleki Mihály út közötti szakaszokon, saját körzetében kíván maradni, vagy átirányításért folyamodik a térségen belül, Marosszék területén. Ismerős helyen szívesebben teljesített szolgálatot: a stratégiaileg kiemelten fontos, potenciális veszélyforrást jelentő lokalizáció ellenére – a Koronkai út közvetlenül a városközpontba, a Fótérre vezet, közelében ott a Poklos-patak hídja, kődobásnyira a laktanya – biztonságban érezte magát. Sokszor hangoztatta: tudomása szerint öneki nincsenek ellenségei.

Húsz éve múlt, hogy erre a vidékre helyezték. „Civilizáltak a magyarok; meglátod, mennyire más világ az övéké... Asszonyaik dolgoznak..., jól főznek... De vigyázni kell velük, veszélyesek!... Te nem házasodni még, éld nyugodtan világodat! Ha majd meg akarsz állapotodni, viszel magadnak itthonról engedelmest *fata*-t, a mi fajtánkból, aki szül neked..., mosolyogva *dulceața*-t szolgál fel, ha *vizita*-ba megy valaki a házába...” – vigasztalta okítóan az anyja, mert lonuţkája láthatóan nehéz szívvel hagyta ott Bukarestet.

Most azonban a változás ellenére sem akart többé a visszaútra gondolni.

1919 tavaszán érkezett Marosvásárhelyre. Gonsenyicza Jakabbal elsők között ismerkedett meg a helyszínen. Anyai nagybátyja, aki örök életében valamelyik bukaresti minisztérium fogalmazójaként tevékenykedett, Viorel bácsika ajánlotta őt be a mindentudó mester kegyeibe egy többoldalas, cirkalmas levél révén, melyet az unokaöcs közvetlenül a címzettnek kellett átadjon.

Olvasat nélkül is tudta a fiatal kihelyezett, hogy viszonzásul az elvárt gyámolításért az üzenetben feltétlen segítség ígértetik Gonsenyicza bárminemű jövődöbéli tervéhez, hivatkozással a háború előtti szerencsés esztendőkre, amikor a kimpinai hármas határnak és Herold Josef-Hermann találékonyságának köszönhetően sok számjegyes értékben együtt bonyolíthatták ügyeiket. Idős Burduşan nem akarta átneveltetni unokaöccsét, csupán azt szerette volna, lenne életrevalóbb édes hűgának elkényeztetett egykéje! Venné végre át tőle az örökös családfenntartó szerepet! Gonsenyicza természetesen honorálta a felkérést, támogatásáról biztosította a fiatal csendőrt, ellátva őt, ahogy illett, számtalan hasznos tanáccsal. Sikeres beilleszkedése érdekében arra ösztönözte, tanuljon meg mihamarabb a környék nyelvein, magyarul, szászul... legalább pár szónyit cigányul... Végül viszonzta a távoli nagybácsi üdvözlését. Elfoglaltságára hivatkozva igyekezett volna udvariasan megszabadulni a nyakába varrt védenctől, csakhogy a jövevény kivételesen megszívlelte nagybátyja intelmeit, és jó darabig lerázhatatlan lett. Szabad idejében minduntalan Gonsenyiczáék portáján csellengett, állandóan azt kérdezgetve, mit és hogyan segíthetne. Ragaszkodott hozzá, hogy részt vehessen Jakabbal és Franzival a páros ház befejező munkálataiban. Bekérezkedett napszámosaik közé, mondván, a gazdákról veszi a jó példát, akik velük vállvetve dolgoznak, s mint atyafiakkal beszélnek embereikkel. Kosztja és mindaz, amit eltanult, volt a fizetsége...

Az ortodox kolónia érkezésével meghatványozódtak ifjú Burduşan kötelezettségei. Hirtelen nagyon elfoglalt lett, fokozatosan elhanyagolta kiépített kapcsolattrendszerét, elmaradt, eltávolodott Gonsenyiczáéktól. A mester és lányának elköltözése miatt? Vagy Severin pápa hatására? Merthogy az ortodox méltóság egyházi hivatásának szerves részeként vette kézbe a bukaresti fiatalember szellemi irányítását. „Minek neked magyar szó? Vagy szász? Ne akarj te szerepet cserélni! Ké ez az ország?! A miénk vagy az övéké?!... Elfelejtetted, mi a küldetésed? Többségi lettél, nem neked kell alkalmazkodni! Megértetted?!” – oktattatta ingerülten tanítványát. Utóbb mégis megkegyelmezett a fiatal csendőr nyelvtanuló ambíciójának: ógörög közmondásokra okítottatta őt, mert – esküdözött – azok igazán örökérvényűek. A hatás kedvéért élethű megelevenítéssel cirkalmas para-történeteket is mesélt neki. Valamennyit régen, valahol Jászváros környékén hallotta, még ifjú szeminarista korában. Állítólag egy legalább százesztendő, csodatevő hírében álló remete regélte őket neki.

Severin pápa és Baci Aurelian ügyvéd 1940 nyarán titokban naponta összetartották a helyi románság döntéshozóit, legbefolyásosabb és legtehetősebb tagjait, hogy az Astra egyesület székházának hátsó gyűléstermében megvitatassák a közösség helyzetét és a közeljövő sürgős tennivalóit. Lehetek vagy tizenöten. Augusztus utolsó éjszakáján végül a pápa két cselédapácával összeszecsomagoltatta a főtéri templomukban lévő összes kegytárgyat:

– Csupán elővigyázatosságból, lelkecské! – nyugtatta a szolgálatban fölöttébb serénykedő, de mindenkor hangos ijedelemre hajlamos fityulásokat. – Fújhatja Jaross plébános a magát... *Én* ne beszéljek meggondolatlanságokat?!... Nem vagyok hajlandó nemzeti kincseinket bozgor kézre hagyni, se holmi szedett-vedett, vad katonák kardcsapásaitól meghalni! – ismételtette indultatos tekintettel.

Szónoklataiban Baci mester kiegyensúlyozottabban érvelt. Az ügyfelei révén szerzett információk alapján, konkrétan soha meg nem nevezett magyar minisztériumi átiratok bizalmas utasításaira hivatkozott. A pópával ellentétben ő arról igyekezett meggyőzni az egybegyűlteket, mekkora

meggondolatlanság, egyenesen jóvátehető hiba lenne, ha a románok mindent hátrahagyva elmenekülnének.

– Erdély tipikus kultúrzóna – részletezte magyarázó kedvvel –, meglátják, az új államnak nemcsak érdeke, hamarosan kényszerű kötelessége lesz pozitív példát statuálni. Magyarországnak kirakatpolitikát kell folytatnia a visszaszerzett országrészek régióiban!... Nincs más mód: szubvenciók özőnében prosperálhatunk, a nemzetközi közvélemény helyettünk tartja a vasat a tűzben... Azt mondom, ne rémítgessék egymást, emberek, nagy veszteség számunkra Észak-Erdély, de háború van. Ezt a döntést adott körülmények között diktálták nekünk, egyelőre nincs mit tenni... Higgyék el, nemcsak értelmetlen, egyenesen káros lenne, ha agitálnánk... Majd ha béke ígérkezik, akkor kell nagyon figyelni, azon lenni, jól forduljon – vagyis javunkra – a kocka. Uraim, csak semmi pánik! Panasszal a Népszövetséghez mindig lehet fordulni. Biztosíthatom Önöket, ajánlott lesz minél több vonatkozásban megtennünk – fejtegette világosan taglalva az elképzeléseit. – A magyarok kényesek a becsületre... Nekünk vigyáznunk kell... Okosan gazdálkodni minden minket érintő sérelemmel! Azonnal, minél hangosabban világgá kell őket kiáltani!... Ne feledjük: a mi hatékonyságunkon múlik, hogy nemzetközi jogalapon mennyi előnyt rendelünk közöségünk szolgálatába...

Az ügyvéd azt is tudni vélte, hogy a magyar hatóságoknak nincs szándékában megakadályozni a román tanerők önkéntes távozását, de nem fogják ellehetetleníteni helyzetüket sem. Nem mozdítják el őket; szolgálati éveiket el fogja ismerni az új közigazgatás csakúgy, mint a helyben maradáshoz választó kis- és középvállalkozásokat.

– Teleki Pál miniszterelnök idevalósi, az ő felelőssége az országos rendszer feszültségmentes működtetése. Az ő jogkörébe tartozik, hogy korlátozza az anyaországi tisztviselők kinevezési és kirendelési rendjét – érvelt meggyőzően. Hozzátette, hogy a vázolt elképzelés logikája alapján ő kész akár azonnal borítékolni: sok mindenben, többek között a román közszolgák havi illetményeinek kifizetésében sem lesz fennakadás. – Ne feledjék azt sem, mennyire közel a határ... Kolozsvárott még karácsony előtt megnyílik a regionális román konzulátus... Baci kifejtette: véleménye szerint jóvátehető hibát követnének el, valósággal feladnák a játszmát, ha távozásra biztatnák Marosból a románokat.

– Ha maradunk, kötelesek taníttatni a gyermekeinket... Minek lódnánk neki a semminek?... Mit eredményezhet?... Több százezer nincstelen ember az utakon... Menekülni akkor kell, ha van mitől! – jutott egyazon következtetésre minden tanácskozás alkalmával.

Burduşan hadnagy 1940. szeptember 10-én hajnal óta a város ütőerét, a Teleki Mihály bekötőút forgalmát figyelte. Szekerekkel, lóháton, gyalog – a környező falvakból egyre nagyobb tömeg igyekezett a belváros felé. Szerettek volna mielőbb bejutni a Főtérre és környékére, pedig az előrejelzés szerint a biciklis hírvivők nyomán csak kora délutánra várható, fegyvernemekre osztva, az első magyar ütegek érkezése. A bevonulók nagy része átvonul csupán, zömük azonnal megy is tovább Háromszék felé. Leválnak viszont a központban a katonai közigazgatási alkalmazottak; ők maradni fognak. A szertartás mindenhol hasonló: tisztelgés az országzászló előtt, a Városháza kulcsának szertartásos átvétele. Elhangzanak hierarchikus sorrendben az ünnepi beszédek, aztán kezdődhet a berendezkedés: huszonnégy órán belül országszerte érvényes, egységes ügyfélfogadási nyitva tartás kötelezi őket. Előreláthatólag november 26-án magyar jogrendi értelemben a polgári szervek átvehetik a közigazgatást.

A tömegben mindenki olyan helyet remélt, ahonnan jól láthatja a bevonulást, és hallhatja a beszédeket. A friss termés minőségének megvitatása, a betakarítás és a vetés, a piac és a jószág témája mellett tréfabeszéd, ugratás járta... Óvatosan adogatták körbe a férfiak a butykost: maradjon elegendő, becsületből-tiszteletből, az érkezők számára is... Az asszonyok kosaraiban kürtöskalács, pogácsák..., rengeteg virág..., karjukon vagy szoknyájukba kapaszkodva apró gyermekeik.

A román csendőrnek ismeretlen ismerőse volt a közeli falvakból érkezők nagy része. Tudott róluk; legtöbbjüket csupán látásból, de sokukat név szerint ismerte.

A laktanyával átellenben fiatal, ünneplőbe öltözött nők csoportját figyelte: a Tulipánköz felől érkeztek, a Vámháztéren át ugyancsak a központba igyekeztek. Öten voltak, mindenikük öle telis-tele zsebkendőnyi méretű magyar zászlókkal. Cipelve, nevetve törtek utat maguknak a tömegben. Az út közepére igyekeztek, onnan az áramlattal már lépésben lehetett haladni a Főtér felé. Sosem látta a csendőr ilyen elegánsnak a Petri család tagjait. Ilona és Julianna, a lányok székely ruhában voltak. Vikta, a meny gyöngypártás, fekete-aranszalagos öltözetet viselt. Kati, a hamvas szőke teltkarcsú, aki olyan hangosan kacag, a nagyobbik Petri fiúval jár jegyben. „Mégis folyton ficáncol, férfiak közelében feltűnést erőltet. Most is rakott fekete szoknyával, micsoda tűzpiros bujkában virít! Csizmásan-pöckösen – minek az?” – rosszallta. Együtt érzett a vőlegénnyel. Vendégük, Böske kalotaszegi viselete csupa gyöngy, fölöttébb díszes... Mégis szerény, mégis méltóságos... A laktanya ablakából már előző nap felfigyelt a lányra. Kolozsvárról érkezhetett. Ott lezajlott tegnap az „átadás”, valószínű, utána indulhatott. Látta, hogy Gonsenyicza elébe ment fiákerrel a nagyállomásra. Burduşan tudta a vendégről, hogy ifjabb Petri Sándorné Herold Viktória barátnője, a kincses városban együtt jártak iskolába... „Turnézik a bevonulókkal a kisasszony... sorozatban ünnepel...” – gondolta fejét csóválva. Tekintetével a fiatalasszonyt követte. Kimpinán született, de nemcsak emiatt tekintette őt földijének. Viktória mindig kedvesen, románul fogadta köszönését, és láthatóan értette az állam nyelvét. Válaszolni ezen a nyelven nem tudott – vagy nem akart? – Burdusánnak, de a csendőr töredékes magyar szavait megható természetességgel javította, valahányszor náluk járt a rend embere. Akkor is, ha rossz hírt hozott...

Egyébként ő iktatta 1933 elején Herold Viktória folyamodványát. A hajdon ugyanis a román királyság törvényeinek értelmében korengedményt kellett kérjen a frissen leszerelt, nála egy esztendővel idősebb Petri Nagy Sándorral tervezett házasságának megkötéséhez... Emlékezett, hogy Gonsenyicza fogadott lányának kérését maga a nevelőapa mondta tollba, ott, előttük, az őrsön. Szakszerűen járt el az öreg, mielőtt saját támogató megjegyzését hozzáfűzve ő is aláírta volna az okmányt. A csendőr szimpatizált a jegyesekkel – lerítt róluk, hogy egymásnak valók. Mondták, májusra tervezik az esküvőt. A vőlegény és az örömapa kéthetenként hasztalan érdeklődött az engedély vagy bármiféle válasz iránt... Júliusban Gonsenyicza kihallgatást kért a parancsnoktól. Nem árulta el senkinek, mit tudott meg tőle, nem részletezte, milyen lépéseket tervez, csak türelemre intette a házasulandókat. Tréfásan biztosította őket, aggodalomra nincs ok, boldogító igent mondhatnak hamarosan egymásnak.

Másnap aztán vonatra ült az öreg. Egyedül nevelt fiának árulta el, hogy Bukarestbe, onnan pedig Kimpinára utazik, intézkedni. Tíz nap múlva, amikor borostásan, porosan és fáradtan hazatért, szótlánul átölelte Viktát. Sütkérezett darabig a viszontlátás örömeiben, mielőtt kesernyés mosollyal elébe tette volna a konyhaasztalra a szerzeményt, egy tekercselt, pecsétetes okmányt.

– Várhattuk volna akár ítéletnapig a nyavalyások engedélyét... – magyarázta szabadkozva lányának, válaszként annak féltréfás, aggódva dorgáló számonkérésére, hogy hova tűnt. Merre járt? Minek veszélyeztette magát?! Akár rossz vége is lehetett volna! Ha nem hagyják a hatóságok idén megesküdni őket, hát akkor... Nyugodtan vártak volna még egy évet, hiszen gyerekek óta szeretik egymást...

– Nincs szégyen a határon, se tatár a nyomunkban... Nem vagyok hasas... – mosolygott Gonysenyiczára a menyasszonyjelölt, bár hálásan ölelte át mostohaapját. Örömmel és köszönetül.

– Kimpinán szándékosan húzták az időt – mesélte a fiataloknak ügyintézője részleteit az öreg. – Ki nem találjátok, miért lapultak a huncut regátiak... A hatás kedvéért úgy tettem, mintha kész lettem volna akár káromlásra is... Emelt hangon kellett fenyegetőzsek... Hasztalan... Tulajdonképpen a román tudásom és nyugalmazott üzlettársaim kapcsolatai segítettek... Papíron te még mindig ott élsz, drága Viktus... Abban a kolostorban nevelnek... Ez a tekerics azt állítja, hogy ötéves korod óta nem az én lányom vagy, hanem Hohenzollern Mária királyasszony árvája...

– ...?

– Neveltetésedért a román állam mai napig tartásdíjat fizet. Le sem tagadhatod: valódi kincs vagy!... Igazi pénzforrás, nemcsak jó leány... – nevetett az öreg. – Számold ki!... Tizenöt éve, eljövedeled ellenére folyamatos jövedelmet biztosítasz a kimpinai ortodox pópáknak. Nem csoda, ha változatlanul a magukénak vallanak, és a kolostor árvái között tartanak számon... Tartásdíjad kedvéért másfél évtizede odahazudják létedet... Érthető, miért nem intéződött az ügyed: minek lemondani a pénzecsskéről? Sunnyogtak, míg lehetett.

Herold Viktória és Petri Sándor házasságkötésére 1934. szeptember 24-én kerülhetett sor. Esős vasárnap volt; akkorra ért véget az indián nyár. A menyasszony rengeteget kesergett a rossz idő miatt.

– Sebaj!... Lényeg, hogy boldogok legyetek... Megérdemelnétek – vigasztalta szeretetteljesen a mostohaapja. – Kicsit kanyargósan érkeztek a rajtvonalhoz, de nem számít! Annyira örvendek, hogy megértem!... Meglátjátok, minden jó lesz... – jövendölte meghatottan.

Viktória magán érezte a csendőr éles tekintetét. „A koncentráknak annyi... – gondolta –, de vajon mit hoz a háború? Tömeges átképzéseket rebesgetnek... Utána elkerülhetetlenül toborzás lesz megint... Ki tudja, melyik frontra küldik a férfiakat” – jutott eszébe a magyarok bevonulásához fegyelmetlenül őrt álló román csendőr láttán.

A fiatalasszony visszafordult, miközben tovább sodorta a tömeg; el is ejtette házi gyártmányú zászlóinak nagy részét. Jucika és Kati, jövendőbeli sógornője nevettek rajta... Vagy magukon... Mert övéik viszont a kacarászástól hullottak alá. Örültek a napsütésnek... Jó volt férfiak tekintetében sütkérezni... Néhány erős legény másodpercekre feltartoztatta a körülöttük hullámszóhőmpölygő tömeget, mialatt a többiek felvették a földről a leesett zászlócskákat – egyet sem tapostak tönkre. A Vikta csuklójára kötött tarsolyba ismeretlenek aprópénzt csúsztottak; hamar szétkapkodták a rögtönzött kis lobogókat. Adott érte ki amennyit tudott... akart adni... amennyije volt, és amennyit jónak látott.

Burduşan hirtelen az arcát két keze közé szorító, zokogó fiatal nőt látta maga előtt... Mint síró ikonra emlékezett Viktóriára... „Örülhet immár a magyarjainak, egy időre békén hagyják, nem viszik koncentrára a férjét...” Körzetében talán legtöbbször az ifjú Petriéknél járt, a páros ház portáján. A lakanyai nyilvántartás alapján összeszámolta: nyolc év alatt tizenegyszer

kézbcsített a Tulipán utca 5-ben bevonulási parancsot Alexandru Petri Nagy címzettnek, melyben a fiatal férfit felszólították: hetvenkét órán belül egyheti élelemmel és két váltás ruhaneművel halaszthatatlanul jelentkezzék ingyenmunkára...

Romániában a tartalékos hadkötelesek közül a kisebbségeket – magyarokat, szászokat, zsidókat – rukkoltatták be rendszeresen. Egy-két hónapot tartott számukra az időszakos, kötelező katonai munkaszolgálat. Bányákban és kőolaj-kitermeléseknél dolgoztatták őket a Szub-Kárpátokban, utakat, hidakat, hajókat építettek a Regátban, vagy ingyen napszámban robotoltak a baragáni nagybirtokok betakarítási munkálataiban. Éjjel-nappal a szabad ég alatt tartózkodtak. Nem volt hol tisztálkodniuk, a negyvenfokos meleg ellenére még ivóvízhez is korlátozott mennyiségben jutottak. Lesoványodva, rongyosan, többnyire tetvesen, a felismerhetetlenségig leromlott állapotban kerültek haza nyílt színi, rács nélküli börtöneikből... Munkájuk tetemes hasznot húzott a bojároknak, akik juttattak belőle a bukaresti minisztériumok ügyviteli szervevényeibe, illetve – a kenőpénzek révén – az országos nyilvántartásokat kezelő hivatalokba, sőt a központi katonai vezérkar tagjainak is.

A háborús készülődések közepette megváltozott a koncentrák helyszíne és a munka tárgya: a nagy román alföldi betakarítások helyett megfeszített erődítési munkálatokat végeztek a hadkötelesekkel többek között az Arad–Nagykároly vonalon. A családfő kényszerű távolléte – ha élete nem is volt közvetlen veszélyben – mindig megviselte az érintett családokat, ugyanis számottevő volt a jövedelemkiesés. Leromlott fizikumukat, lerongyolódott állapotukat, drótozott lábbelijüket annyira restellték a hazatérők, hogy az állomás előtt rendszerint közösen béreltek fiákert, hogy felhúzott fedéllel, a kocsiszekerényben rejtőzködve vitessék magukat haza. A kocsisok sokszor nem kértek tőlük fizetséget; az érintettek többnyire szegény sorsúak voltak, ha nem is nincstelenek. Egyébként módosabb hadköteleseket ugyancsak beidéztek időnként, de közülük sokan utóbb mégiscsak megúszták a kényszerszolgálatot. Számtalan esetben ők épp a helyi rendfenntartók útbaigazításai alapján találták megoldást arra, hogyan „váltsák ki” magukat.

Marosvásárhelyen Burduşan feladata volt a koncentrák behívók kézbesítése. Kezdetben elfogulatlanul, hivatali előírásainak megfelelően járt el, tiszteletudóan viselkedett, de a látottak egyre jobban elgondolkoztatták. Megpróbálta néhányszor Severinnel átbeszélni a dolgokat, de a pópa hamar dühbe gurult a fiatal csendőr részvételleljes, elbizonytalanodott hangjának hallatán. Alig bírta türtöztetni magát; legszívesebben lekent volna neki egyet...

– Miket beszélsz, fiam?!... – Utóbb észbe kapott: még félreérti ez a bamba óriás! Csak nem hagyhatja, hogy lelkiismerete martalékában valami baromságra vetemedjék! Amilyen báránylelkű, ki tudhatja?!... – Fordult a kocka, rajtuk a sor! Érted, Ionuţ? – kérdezte tőle óvatossággal. – Ők néhány éve csinálják csupán, mi évszázadokon keresztül gürcöltünk nekik... Szóval, te csak ne törd butaságokon a fejed!... Nagy-Romániánknak működnie kell, a munkát muszáj elvegeznie valakinek! Nincs apelláta, fiam! – szögezte le.

Severin oktatgatása ellenére valamikor 1939 tavaszán, az utolsó behívó átadásakor, Viktória kétségbeesett tehetetlenségét látva Burduşan megindultan sopánkodott a család kapujában toporogva:

– *Vai, săracu' domnu' Petri – iară tre' să se ducă!... – Cine l-o fi pus pe vreo listă?! Nu e bine!... Nu-i de loc bine!* (Jaj, szegény Petri úr! Megint mennie kell!... Ki tehette fel a listára?! Nem jó!... Egyáltalán nem az!)

Petri Sándorné született Herold Viktória 1941. május 26-án egészséges leánygyermeknek adott életet. Olgának keresztelteti, és a saját vallásában, evangélikusnak fogja bejegyeztetni – értesítette még aznap tábori levelezőlapra a szegedi átképzőtáborban állomásozó férjét. Az esemény alkalmából a fiatal apa két hét rendkívüli eltávozási engedélyt kapott ugyan, de végleges hadtartalékosként csak nyár végén szerelték le. Viktória öregkori emlékezete szerint harminchárom éves házasságuk alatt csupán az akkortól számított két és fél esztendő élhették viszonylag gondmentesen.

Sanyiból büszke apa lett. Megható szeretettel kényeztette asszonyát és picit kincsét-bogarát, vagyis Olgicáját.

– Pont olyan gyermekbolond, mint annak idején az apja volt – hangoztatja özvegy Petriné, akinek figyelmét nem kerülhette el kisebbik fiának felelősségteljes gondolkodása: megboldogult férjére, szeretett Andrására emlékeztette Sanyi lénye..., a kitartása..., a gyengédsége..., ahogy etette, ha kellett, ringatta vagy sétálni vitte kislányát.

Kárpótlási jutalékával is miként gazdálkodott! Viktával előzetesen megbeszélte: egyharmadát babakelengyére költötték. A maradékból állványozáshoz száraz deszkát, ecseteket, rolókat, mintamodelleket, illetve hordószámra lenolajat vásárolt, hogy befektetésével fellendítse vállalkozásukat.

Jancsi fia viszont – öccsével ellentétben – mintha nem is ugyanazon család törpevállalat alkalmazottja lett volna: részéből elegáns tweedöltönyöket és Bocskait csináltatott magának, mielőtt két hétre Budapestre utazott volna, nyaralni. Míg a margitszigeti Nagyszállóban lakott, állítólag fővárosi hölgyek kegyeivel kényeztette magát. Menyasszonya volt az egyedüli, aki elhitte állítását, hogy öccse megbízásából járt bizalmas üzleti ügyben a Körösök vidékén.

Ilonka férjhezmenetelről álmódott, de mindenben kikérte anyja tanácsát. Hosszas dilemma és együttes döntés nyomán ő a majdani hozományát alapozta meg: elegáns szobabútor-garnitúrát vásárolt.

Jucika – mint frissen sült keresztmama – gondolkodás nélkül igazgyöngyös gyerekfülbevalót rendelt Olgicának. Utána egy hónapig kamatoztatta az ékszervásárlás után megmaradt tőkéjét, latolgatott... Végül korszerű Singer varrógépet vásárolt magának, illetve egy fővárosi finomszabászati képzés részvételi díjának befizetésével szakmai jövőjét vélte megteremtteni.

A magyar kormány „produktív szociálpolitikai” programjának jegyében az Országos Népi- és Családvédelmi Alap (ONCSA) támogatásával kétszoba-konyhas tömbházlakásokat építettek a nagyobb városokban, amelyek kis jövedelmű, sokgyermekes családok számára nyújtottak otthont. A Petri fivérek a marosvásárhelyi ONCSA-telep munkálataiban szerződéses alapon vettek részt kisvállalkozással. „Hála istennek, van munka... Csak a háborút úsznánk meg valahogy...” – fohászkozott a fiatal cégvezető asszonyának.

Olgica születése után Vikta többé nem tért vissza munkahelyére, az ugyancsak a Bissingerék tulajdonát képező babagyárba: az anyaság gyakorlata miatt végleg feladta részlegvezetői állását, bár igyekezett továbbra is hozzájárulni háztartásuk kiadásaihoz. Amint picit lányát elválasztotta, esténként Alberttel dolgozott, a Kultúrpalota ruhatárában. Sanyi mint potyázó néző, gyakran „csatlakozott” hozzájuk: besegített, és örült a kulturált környezetben feleségével töltött időnek. A Petri nővérek pedig egymással versengve ajánlkoztak, ki vigyázza esténként a Tulipán utcában a család legfiatalabb tagjának törékeny álmát...

A Magyar Királyi Tábori Posta tisztségviselője, Fazakas Dénes egy idő óta megváltozott világban érezte magát: hírnöke volt, és ezáltal résztvevője lett

egyre több fájdalomnak... Régóta nem sopánkodott még otthon sem rengeteg munkája, a megsokszorozódott forgalom miatt, pedig rendszeresen fizioterápiás kezelésre szorult hátgerincsérve miatt. Az 1943-as esztendő tavaszán, amikor több száz tartalékoszt hívtak be Marosvásárhely környékéről, döbbenettel fedezte fel a címzettek listáján a saját nevét, hiszen ő sohasem részesült katonai kiképzésben.

– *Vai de mine și de noi!...* (Jaj nekem, jaj szegény fejünknek!...) – nyögdecselte asszonyának megtörtén, amint hazatérve előrángatta táskája aljából behívóját, és beillesztette a pohárszék vitrinjének sínjei közé...

Sor alá estek a Petri fivérek is. Így történt, hogy Olgica második születésnapján, kora reggel, ahogy illett, Stausz Simon Bolyai utcai műtermében gyülekeztek a család tagjai fényképészkedni. „Füles De Gaulle”, a rendkívüli fizikai adottságú, csaknem két méter magas fotográfus romantikus beállítású képeiért rajongott a helyi közösség; sok kliense volt, státustartozéknak számítottak munkái. Sanyinak gyermekkori barátja, elemiben osztálytársa volt az esetlen, szimpatikus férfi. Petriéknél gyakran megfordult, részben hogy a nevetős Jucika közelében lehetessen, de viszonzásul is, hiszen Sanyi készítette műhelyébe az élethű háttereket. A fiatal szobafestő mesternek köszönhetően a Stausz-kuncsafok a Halászbástyán, az Országház előtt, az Azúr parton, a Somos-tetőn sétálhattak. Simi mesteri érzékkel örökített meg mindenkit, kívánságuk szerint bármelyik helyszínen – elvarázsolt, ismeretlen kastélyok előtt, indián sáttortáborban, iglu belsejében, a Mont Blanc csúcsán vagy az Akropolisz tövében pózolhattak kliensei. Stausz néni halála óta, elfoglaltsága ellenére Simi viszonzásul sokszor segített a Petri fivéreknek: dolgozott nekik bérmentve, kalákaszerűen. Különösen hálás volt minden családi meghívásért, szóljon az ebédre, habos kávéra vagy ruhatári segítsége ellenében színház-, illetve mozilátogatásra. Hivatalos volt özvegy Petriné utolsó katonabúcsúztató, ünnepi ebédjére is. Lekéste az előételt és a levest, pedig sötétkamrájából az aznap reggeli klisékkel rohant egyenesen a Tulipán utcába. Ajándéknak szánta őket, hogy könnyítsen berukkoló barátainak lelkén.

Utoljára akkor voltak valamennyien együtt, tréfálkoztak a páros ház hátsó, közös verandáján, a napfényben... Délután Körtefájára utaztak. Különböző hadtestekbe sorolták be a hadköteles fivéreket; más-más célállomások felé irányították őket. Jancsit egyelőre belföldre, Siófokra; Sanyit máris idegenbe, a messzi keleti frontra, Galíciába... Mindkettőjüknek egyazon napon, ugyanott kellett jelentkezniük, Marosszék északi vasúti csomópontjának állomásán. Ellenkező irányba induló, szomszédos vágányokon álló szerelvényekre kapaszkodott fel a két testvér. Búcsúzóul, veje szerelvényének indulása előtt, Jakab tató még felnyújtotta egy utolsó pisze-piszés eszkimó-puszira a matrózzruhás Olgicát a vonatablaknál álló apjának. Simi, aki egyébként a szabadságát töltötte, és csak két héttel később kellett visszautaznia ezredéhez, velük tartott a pályaudvarra. Szünet nélkül kattogtatta fényképezőgépét. Lencsevégre kapta többek között Petriék családi krónikájának néhány további jelenetét: kislányuk tiltakozik, rúgkapál és kiabál, nem akarja, hogy visszasüllyesszék nagyapja kitárt karjába. Anyuka ezért kapja meg tőle a magáét: igazságos haraggal feléje is csápol a cukorfolat méregzsák, ordítja, értse meg mindenki, az apjával szeretne maradni! Viktória tehetetlenül nézi a jelenetet. Stausz Simon aznap utolsó felvételén a fiatalasszony szájára szorítja hízmott zsebkendőjét. Másodpercekig hangtalanul remegett, némán fuldokolt, mielőtt felszakadt volna sírása. Hangját azonban elnyomta a mozdonyszivattyúk sistergése.

Fogsága alatt Petri Sándor magyar királyi honvédtizedes emlékezetében évekig ez a kép élt legélesebben felesége arcáról.



NAGY GÁBOR (1972) Budapest

NAGY GÁBOR

Nyárelő

Nyárelő, sfumato alkony
rezeg a Duna fodrain.
Nem lehet, mi múlttá halkult,
jajszó nélkül kihordani.

A Margit híd csigolyái
meszesedve csikorognak,
budai fák koronáin
parázslik föl minden csillag.

S hordalékká hamuhodik
fényük, hömpölyög a folyó
hátán, sirállyal álmodik
márna, compó és domolykó.

Eljelentéktelenedik
a rakpart, füst a horizont,
föllobban a végtelenig,
s minden kandelábert kiolt.

Rád nehezedik a röpte,
varjú-szürke az éjszaka,
űri mólóhoz kikötve
álmodó bárkák alszanak.

Álmodnak maguknak holdat
lesőharcsák pikkelyei,
uszonnyal főbe csapottan
eszmél magára Isten is.

Hogy a tájnak része vagy-e,
nem tudhatod. Léted a lét
és a nemlét gyúelegye,
sirályvijjogás és sörét.

Tintapacák

A MŰVÉSZ ÉLETE

Elrugaskodás.

Elragaskodás.

AZ ÉLETMŰVÉSZ

Ragaskodás?

Ravaszkodás.

A KRITIKUS

Művemen mint roppant monstrancián
fanyalog? Habarcsa cián.

LÉLEKBÚVÁR

Émelyegj lékeket.

Mélyegezz léleket.

ÖRÖKSÉG

Aranyat hagytál rám, aranyrögöt –
rögöt markolok, barna agyagrögöt.

TEREMTÉS

Rozsdagerezd.

TEMETÉS

Gyászgöröngy.

ELME

kötelme.



FELLINGER KÁROLY (1963) Jóka (Szlovákia)

FELLINGER KÁROLY

Csendélet

NAGYPÉNTEK

Álmomban arról még sosem
meséltem senkinek,
hogy mit álmodtam az azt
megelőző éjszaka,
most ez is megtörtént.

NORMÁLMÉRET

Minden csillag
egy bőrrönd,

megüresedett
nemlét.

Isten hiánya az,
ami teljessé
teszi életem.

Úgy érzem,
apámé is.

FÖLÖLVASÁS

Apám már halott, belőlem hiányzik,
anyámból, de leginkább az Istenből,
pohara még a helyén van, székére
senki sem ül, és ágyára sem fekszik
egy ideig a családból senki, de
közben meg mindenütt jelen van, őrt áll,
akárcsak a prágai vár előtt a
katonaságon, ahol még filmet is
forgattak vele, amatőr szerepet
kapott, persze az ellenséges német
katonák egyikét alakította,
akit menekülés közben aztán a
halálba küldött egy hős cseh katona.

ASZÚSODÁS

Ma kimúlott az egyetlen kakasunk,
 apám keltette a kendermagos kotlóval,
 a mostani tojtyúkokat viszont
 úgy vásároltuk anyámmal a
 múlt tavasszal, azt mondja, kellett a
 kakas a halott apádnak, magával
 vitte, akárcsak nagynénéd a ritka
 gyógynövényeit, amik beváltak a
 végzetes betegségek, nyavalyák ellen,
 legyőzve a halált.

POMPA

Apámnak állandóan folyt az orra,
 nem győzte anyám zsebkendővel,
 legalább tudtam, mit vegyek
 neki ünnepnapokra, legkedvesebb
 szórakozása volt, hogy naponta
 kimosott egyet, vagyis bevizezte,
 és kiterítette a szárítókötélre,
 ettől anyám dührohamot kapott,
 megszólják a szomszédok,
 hogy nem is mos,
 azt hiszik majd, hogy trehány,
 ma sem tudom eldönteni, apám
 szórakozásból vagy segíteni akarásból
 tette-e mindezt,
 a választ magával vitte a sírba,
 mint a vadonatúj, hófehér zsebkendőt,
 ami elolvadt anyám szemében,
 amikor kiválasztotta a kínai boltban,
 amit a halottöltőtető apám
 kabátzsebébe gyömöszölt.

ZSÁKMÁNY

Apám szemében csomókban
 huny ki a villanykörte fénye,
 hiánya úgy köröz
 fölöttem, mint az állatkertben
 nevelt dögkeselyű, meggyűrűzve,
 nyomkövetővel ellátva,
 apám amíg élt, nem bánt meg
 semmit, most ott, két méterrel
 a föld alatt mi lett, vadonatúj
 reményekkel teli postaláda.

SZILVAMAG

Apám elérte,
 hogy a sírjánál végre letegezzem,
 amíg élt, sose mertem volna, pedig
 a testvéreim közül aztán egyik
 sem magázta, engem nevemen szólít
 az unokám, édesanyja kórházban
 fekszik, ultrahang-kivizsgálásra vár,
 tegnapelőtt vérzett, nehogy elmenjen
 az a gyerek, apámnak a halálos
 ágyán elújságotam, hogy várandós
 az unokája, talán még korai
 volt szegénnyel megosztani a jó hírt,
 mert errefelé babonás az ember,
 és a jövő visszafelé folyik a
 felejtés egyhangú óceánjába.

NAPRAFORGÓ

Apám bemegy a terembe,
 mielőtt kijönne,
 becsukom előtte az ajtót,
 teljes erőmből nyomom,
 nem akarom, hogy kijöjjön,
 olyan vagyok, mint öt-hat évesen,
 amolyan igazi játéknak szánom,
 amikor érzem, hogy győztem,
 belülről elfordítja a zárat.

NÉGYSOROS

Apám olyan volt a koporsóban,
 mint méhecske a művirágon,
 mint méhecske a művirágon
 apám sírján, apám sírján.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat 2017-ben is kiosztotta a Kortárs-díjakat. A díjat a szerkesztőség ítéli oda az adott évben a lapban publikáló szerzők közül azoknak, akiket eddigi művészeti teljesítményük alapján arra érdemesnek ítél.

2017-ben hárman kapták meg a Kortárs-díjat:

Tandori Dezső író, költő, műfordító; *Márkus Béla* kritikus, irodalomtörténész; *Kis-Tóth Ferenc* képzőművész

Korábbi Kortárs-díjasok: *Ágh István, Alexa Károly, András Sándor, Beney Zsuzsa, Bertók László, Bodor Ádám, Bogdán László, Bor Ambrus, Czákó Gábor, Czigány Lóránt, Cseres Tibor, Csiki László, Csoóri Sándor, Domokos Mátyás, Egyed Péter, Ferenczes István, Gergely Ágnes, Gion Nándor, Jovián György, Kolozsvári Papp László, Kovács András Ferenc, Kovács István, Krizbai Gergely, Kulcsár Szabó Ernő, Lászlóffy Aladár, Lator László, Markó Béla, Marno János, Marsall László, Miklós Árpád, Mészöly Miklós, Monostori Imre, Nagy Gáspár, N. Pál József, Orbán Ottó (különdíj), Papp Tibor, Páskándi Géza, Rákos Sándor, Szabó Gyula, Szepesi Attila, Szigethy Gábor, Sziveri János, Tatay Sándor, Tolnai Ottó, Tornai József, Térey János, Tóth Judit, Tóth László, Tőkéczi László, Vasadi Péter, Vasy Géza, Vathy Zsuzsa, Veress Miklós és Zalán Tibor*

PRUZSINSZKY SÁNDOR

Jó halál



PRUZSINSZKY SÁNDOR (1940) Budapest

Mikszáth Kálmán emlékére

Egy furcsa alak hajolt föléje: nagy, kerek fej, kicsiny harcsabajusz. Dülledt szemek, érzékeny, vastag szemöldök. Széles száj, túlök orr. Tömzsisége egy Tritonhoz hasonló. Hisz' ez én vagyok, gondolta, mit akarok magamtól? Menj innét, suttogta, és megdörzsölte a szemét. Az alak tovalebbsé, valahogy úgy, mint a szélben száradó fehérnemű. Mögötte láthatóvá vált a jól ismert tapéta: falrózsái felizzottak a májusi hajnal első fényében.

Hál' istennek itthon vagyok. A saját ágyamban fekszem, most már nyugodtan meghalhatok, gondolta kissé cinikusan.

Az erdőzúgással kezdődött a dolog. Még odafelé, a vonaton.

Ült az üres kupében, megtöltötte a pipáját a zakója zsebébe gyömöszölt dohánnyal. Épp meg akarta szívni, amikor az elsuhanó hatalmas tölgyek megszólították: mintha a horpácsi kert öreg fűzfái üzentek volna.

Zúgtak, sisteregtek az elsuhanó fatörzsek a lezárt ablakon át, mögöttük fent a Máramaros bércei rózsállottak a sötétedő égen.

Félelem futott át a gerincén. Csodálkozott. Hányszor, de hányszor látta már a hegyeket, ahogy elpirulnak a fenyegető sötétség előtt! Mire hát ez a váratlan melankólia?

Hirtelen köhögés rázta meg. Az a száraz, belső sirokkó, ami az utolsó reichenbach-i nyaralás óta nem jelentkezett. (Ha egyszer megindul, akár a lava: megállíthatatlanul pörög tovább a bensejében).

Többször is felugrott, hogy kinyissa az ablakot: de hiába erőlködött, nagyon bezárták. Valakik féltették a friss levegőtől. Ettől meg úgy felfortyant, hogy újfent erőre kapott a testében a ragadozó...

Azt az egyet mégse gondolta volna, hogy ilyen hamar kimeríti a diadalmenetnek induló korteskörút a szeretett hegyek között. Régen nem fárasztotta ennyire az emberek közelsége. Valami titokzatos, ismeretlen lény költözött a testébe, s mintha őbelőle merítené erejét, napról napra táplálta a tömeg kíváncsiságát.

Már a fogadásakor, a pályaudvaron bekövetkezett, amitől félt. Visszaköszöntek a pesti ünneplés két héttel korábbi képei. Tengernyi szem az állomást betöltő tömeg, s mintha mind őt akarná csupaszra tapogatni. (Búvár érezhet ilyet egy medúzatengerben, első merülésekor.) A pohárköszöntők, a roskadozó asztalok, az örökös cigányzene. Minden faluban a helyi Katánghyak, Dőryk, Noszty Pálok dörgölődzése. Kézről kézre adogatták, mint valami varázslót egy őserdő lakói. Ölelgették, hogy alig kapott levegőt. Fulladozott és izzadságban úszott ennyi beteljesíthetetlen reménytől.

Hajnalban sikerült végre megszöknie. Remegő lábakkal lépett fel a pesti gyors magas grádicsán, és végigaludta az egész utat.

– Hogy nézel ki, jószágos Isten! Te beteg vagy – jajdult fel Ilon, és rögtön ágyba parancsolta. Előkerült a jó Demjanovics doktor. Elöl-hátul hosszan tapogatta, szívét-tüdejét hallgatgatta. – Semmi baj, csak fáradt – mondta ki a verdiktet. – Pihenjen egy-két napot, és minden jó lesz. – De utána még háromszor is eljött a szikár, szigorú doktor, és az arcába bámult csodálkozva. – Doktor úr, maga fél valamitől – mondta ő, és kedélyesen rákacsintott, mintha valami férfiasan pajkos titkuk lenne.

Persze aztán csak néhány órát pihent. Magához hívta titokzatos rendetlenségű íróasztala. A bárka – ahogy ő nevezte. Először csak megállt a kusza papírhalmok, kinyitva hasra fektetett könyvek felett. Majd elfogta az izgalom. Nyugtalanul járkálni kezdett, egyre kisebb köröket vonva az íróasztal körül. Emitt egy novella terve, amott egy félbehagyott karcolat. Mi mindent kéne még megírnia! A születés sürgető fájdalma, mint víz felett a pára, lebegett a tárgyak felett.

Sóhajtva telepedett meg nem született gyermekei közé. Hol ezt, hol azt szólította: mindhiába. Valami nesz zavarta. Furcsán kongott a föld: mintha mondani készülne valamit. Letette a tollat. Visszafojtott lélegzettel figyelt: a fülében dobolt valami. Tam-tam-tam, makacsul s az ütemet tartva, egy kezdődő rituálé ünnepélyes hírnökeként.

Körbetekintett a szobán: a falon lógó Széchenyi István homloka szigorú, sötét ráncokat vetett. Mintha ő is hallaná a dobót. A sokfiókos szekreterre pillantott: évtizedek óta őrzi ez a családi titkot. Régvolt perlekedések, adók, borjúpapírok, ökörkasszák, a szklabonyai s a presbiter-ősök sárgult emlékeit. Szemben, az üvegszekrényben anyja rózsás Alt-Wien kávékészlete: a cukortartó fedelén a rézdróttal. Ő ejtette le hatéves korában. (Egy vándor drótostót fabrikálta össze. Fülébe cseng most is a furcsa fejhangja: „Náná, kicsinyke kis málinki!”) Élesen hasított belé a gondolat – az a törött porcelán túl fogja élni őt is. Odament, kivette, szinte csodálkozva nézte: ilyen élettelen lesz a halhatatlanság?

Aztán újra földre került, cserepekre hullott a cukortartó: érthetetlen gyengeség fogta el. Alig evett, hamar lefeküdt. Puhán, könnyen ragadta el az éjszaka.

Egy kiáltást hallott: „Nem hallom a lélegzetét!” Sejtette, hogy Ilon hangja az: szólni akart neki, vagy legalább nyugtatólag feléje biccenteni: „Itt vagyok, Bagolykám, nem látod, megvagyok.” De se hang, se mozdulat.

– Ne hagyj itt, Kálmán, szeretlek! – bosszantotta ez a remegő vallomás. Ha bírta volna, rosszállóan megcsóválja a fejét. Az érzelem tenyeres-talpas dolog. Sose szabad nevéen szólítani, különben ormótlanná válik. Mert minden egyes szónak leírhatatlan, titkos jelentése van. Hányszor magyarázta ezt Ilonnak! (Olyan ő, mint az almafa. Hajlik az élet súlyától, levelét is hullatja szegény, de amíg él, rózsaszín lesz a virága – kár, hogy nem tudja feljegyezni most ezt a mondatot a bárka gyűrt papírszeletkéire! Vajon fog-e később emlékezni rá?)

A fia hangja: – Jesszusom, egész kék az arca! (Kék, kék, kék, kacagó kék ég... Vajon milyen lesz a túlfelén az égnek? Sokan azt hiszik, ott fényes a sötét. Talán mi vagyunk itt a negatív lenyomat?)

– Eret vágunk, de azonnal! – ez a Korányi doktor. Csak ő lehet. (Olyan, mint egy Jókai-hős. Azt merete mondani a múltkor: „Mind bolondok vagyunk, jobban szeretjük a hazánkat az okosságnál.”)

Apró csípést érzett. Aztán bizsergést. S mintha emelkedne: a repülés könnyülő, kellemes érzete. Mindjárt nevetni fogok, gondolta. De jó lenne, ha ez a baj is úgy jönne elé, mint a Gonosz a népmesében: szemtől szembe... De ez most rosszabb. Itt nincsenek gonoszok. Itt mindenki jót akar.

– Szegénykém, milyen fekete a vére! – Fekete utazás lesz hát? A Pluto iszállójából való koromfekete lóval?

– Mosolyog! Láttatok, mosolygott! – Kinyitotta a szemét, és rögtön érezte, hogy nincs jól. Fulladozott, s mintha kalapáccsal ütnék a fejét.

– Adjunk oxigént! Hozzátok a maszkot! – Ilon ott állt az ágya mellett, a kezét szorongatta: – Hogy vagy? Beszélj, mit érzel! – Azt akarta válaszolni: ne izgulj, tűrhetően. De csak egy „nnn” jött ki a száján.

– Hallasz engem, Kálmán? – kérdezte Ilon kétségbeesetten, s ő bólintani akart, de ez sem sikerült. (Persze, rajta volt már az a bűdös lélegeztetőmaszk.)

– Doktor úr, könyörgöm, mondjon már valamit! Mennyire súlyos ez? – Korányi doktor elgondolkodva nézett az asszonyra. – Még nem tudni semmi biztosat. Múló rosszullét is lehet, de más is – mondta, és most hosszan, jelentőségteljesen órá pillantott. (Ez a Korányi tényleg jó ember. Nem okoz idő előtt fájdalmat, de nem is hazudik. A tudományok nem rontottak rajta, ami ritka nagy dolog, gondolta.)

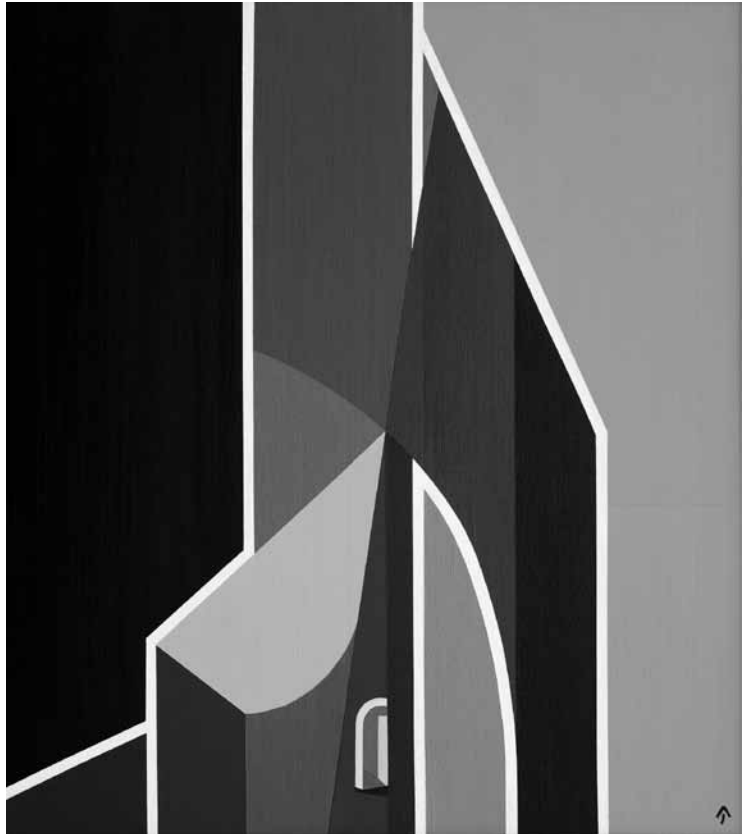
Ilon ki-be rohangált, borogatást rakott a homlokára. Ő közben meghallotta Berci fia hangját a szomszéd szobából: hangosan imádkozott, hogy csoda történjék. (Te bolond, az ima meghallgatatlanul mállik vissza az égről, ezt se tudod? Istent nem lehet felhasználni saját céljainkra, mint valami dzsinnt... El kellett volna magyaráznom ezt is? Nem olvastál te figyelmesen engem, Berci fiam!)

Bejön Kálmán is, a nagyfia: a mérnök úr. Kisírt szemmel próbál mosolyogni. (Mi ez a siránkozás? Csak ez ne lenne! Nem tudjátok, hogy boldog vagyok? Hogy legalábbis sokszor voltam boldog. Legutóbb amikor a jubileumi estén az utcán ezernyi gyertya fénye köszöntött. Ez volt a legtisztább öröm. A hódolatnak az a neme, amit nem a hatalom csikar ki, hanem valami más – ebben volt a csoda. Nincs olyan Isten, aki ennél nagyobb tudna tenni egy halandóval.)

Most mintha jobban is érezné magát. Korányi doktor a szeme villanását is érti: leveteti róla a dohzzagú maszkot. Ilon arca felderül: úgy játszik rajta a remény, mint holmi ócska hangszeren. S ő végre megszólal. – Maradj mellettem! – súgja oda neki, mert fárasztja asszonya rémült rohangálása. – Ugye meggyógyulsz? Ugye? Ugye? – ismételteti Ilon holmi kabalaként. – Persze, hogy meggyógyul! – siet közölni Berci is. – A segédorvos úr épp most magyarázta: már kezd megnyugodni az a kis ér, amelyik begörccsölt a fejében.

Az a kis ér, gondolta. Az én furcsa fejemben. Valaki azt írta róla, ezer kis manóból van összerakva. Egy másik meg azt: Kasszandra-feje van, félelmetes, igazságosztó. Milyen gyermeketeg túlzás! Látnia kellett volna a horpácsi fényképét: egy kastélygazda ül rajta, hosszú pipáját szívva, belesimulva egy árnyékos cíviskalapba... (Azt mondja ez a kép: nem vagyok azonos azzal, ami velem történik, habár magam is itt rángok a dróton, esendő tanagrafigurák között. Vagy inkább azt: nem vagyok azonos senkivel, még magammal sem. Mert itt van nálam a Mérték, a legnagyobb adomány.)

Valaki kinyitotta az ablakot. Lent hús áram futott át az utca virágba öltözött akácfái között. (Barátaim, fehér menyasszonyok – gondolta –, ti már közelinek érzitek *azt* az eseményt... Nincs az a Vidonka Józsi, varázskezű ezermester, aki megreparálhatna engem.)



– Kálmán! – rebegette az ágy fejénél Ilon. – Enned kéne végre valamit... ab-ból a besztercei szilvakompótból... amit úgy szeretsz... hozhatok? (Apolkasze-rű, áttetsző leányalakjaira emlékeztette most, így öregén is.) Válaszul lehunya-ta a szemét, de rögtön ki is nyitotta: szárnysuhogást hallott. Egy szarka szállt az ablak alatti fára. Ettől megint felderült a kedve: a jó palócnoknál e madár a kedvesünk érkezését jelzi. („Bárcsak a mi kerítésünkre ülne rá” – sóhajtja a lány, valahol *A jó palócokban*).

– Egyél, meg kell erősödnöd – szólta Ilon, és kék eres kezébe szorította az ő izzadó tenyerét. A szklabonyai rét jutott eszébe, a méhek zümmögése. A kakukkfű, amit egykor kéz a kézben, menyasszonycsokor gyanánt szedtek együtt, nagy nevetések közben. Erről meg a szénakazal tövében átálmodozott gyermekkori délutánok illata. Hiába is próbálta most az eltelt idő mélységét lemérni: mintha csak tegnap történt volna. (De hol van Ilon hollófekete fényességű haja?) Az idő itt hagy minket, s aztán egyszerre hirtelen visszatér, gondolta. Akkor bezárul a kör, azt hinnéd, megtaláltad. De Isten nem engedi megfogni magát. Hiába vetsz neki hálót az emlékezéssel. (Mert folyton azt kérde-d tőle: visszakapsz-e egyetlen percet is az eltékozoltakból?)

Ilon most pár szem kompótot gyömöszölt a szájába. Lenyelte mind, enge-delmesen, de nem érzett semmi ízt. Dehogysis tékozolta ő az időt, dehogysis. A Törvényt kereste, miközben lusta, kényelmes, kártyázni szerető, passzív álmodozónak mutatta magát. (Ő maga volt a süket Prakovszky, aki az egész faluban egyedül hallotta meg a távolból figyelmeztető lövést.) Ugrattalak ben-neteket, gondolta. De ti nem ismertétek fel magatok, miközben mulattatok magatokon.

– Figyelsz rám, Kálmán? A doktorok azt mondják, elmúlt a közvetlen ve-szély... Olyan boldog vagyok, adjunk hálát a Jóistennek! – csivített Ilon. De ő az örök hollóra gondolt, aki itt lakik valahol, valamelyik odvas fában. Ha itt az óra, emberhangon szólal meg, s felsorolja életed vétkeit.

Az utolsó szilvaszem megakadt a torkán, hányinger fogta el. Ettől meg fulladni kezdett. Mialatt a köhögés rázta, eszébe jutott a monda a szlatinai Borka asszony utazásáról a fejetlen kocsis fekete fogatán. Elvihetne engem is, gondolta, megszabadulnék mindama procedúráról, ami itt rám – vagyis in-kább a testemre – vár. Bánnám is én, hogy a halálom után fekete lóként kell hurcolnom majd azt az átkozott fogatot!

Csuklott. Fuldoklott. Fennakadt szeme előtt képek peregtek, visszafelé az időben. Sebesebben, mint ama mozgóképek, melyeket a vásárosok mutogat-nak a piacon. Láta anyját, amint megteríti az ünnepi asztalt. A Mauks Mátyá-sék szalonját a nagy vörös fotellal, amelyben ülve először pillantotta meg a szigorú szemű Ilont. A napban sütkérező fehér országutat. A szklabonyai je-genyefák sorfalát, közöttük az el-eltűnő patakot, mely mint ezüstgyíkocska fut végig a falun. A katicabogarat, a „hétpöttyös bődét”, amint az első lépéseit tevő Kálmánka homlokára száll.

Most új doktorok jöttek, egyre többen. Fontos arccal nyüzsögtek az ágy körül. Alig látta tőlük Ilont. – Kámforinjekciót, gyorsan! – kiáltotta az egyik. De Ilon riadt kérdésére – Rosszabbodott az állapota? – csak rázták a fejüket: – Iz-galomra semmi ok, asszonyom, semmi ok.

Már úgy állok tehát. De miért csapjátok be? Ti orvosok, fiskálisok, állam-férfiak. Miért szolgáltattok ki minket mindig a pillanatnak? Mert ez egy ilyen ország? Nem fog változtatni rajta soha senki? Ha így van, hát nagyon álságo-san halad a végzete felé. És én? Én miért hallgattam erről? Szórakoztattalak bennetek, anekdotáztam bolond grófról, öreg házalóról meg piros esernyőről, melynek nyelében ott rejlik a megoldás: a megváltó kincs... Azt hihettétek: elég megmosolyogni ezt a világot. Meg kellett volna mondanom nektek, hogy

mindez csak káprázat. Ha vakon hisztek benne, nagy szerencsétlenség felé haladtok.

Szemét az üveges szekrény felső polcára nyitotta: ott feszített a Szent István rend nagykeresztje. Két hete csak, hogy a mellére tűzte a miniszterelnök.

Roosevelt amerikai elnököt látta maga előtt, amint meghajol, s levéve cilindert az azt mondja: – Uram, olvastam a *Szent Péter esernyőjét*. (De előtte a király még azt kérdezte: „Csakugyan létezik ez az ember?”) Lehet, hogy ez volt a legnagyobb hibám. Hogy elfogadtam – futott át rajta. Csak a fáknak bocsátható meg, hogy mindig fölfelé akarnak növekedni... De egy írónak??

Ezt aligha fogom már jóvátenni, gondolta. Olyan érzése támadt, mint a Városligetben, amikor egyszer Bercivel felült az óriáskerékre. Zuhanok, tehát emelkedek. Távolodom, tehát közeledek. A Semmi frissítő vonzásában a Minden fáradtsága. Aztán meghallotta a székre dobott kabátja zsebében a láncos zsebóra ketyegését, s megint mosolygott: ez még ketyegni fog akkor is, amikor én már nem leszek.

– Látja, újra mosolyog. Nem kell félni semmitől. – Persze, hogy nem, válaszolt rá magában. *Nekem* semmiképp. Feljutok végre a hegy tetejére.

– Kérem, engedjenek már oda – törte át Ilon az orvosok megápolók falánkat –, én tudom, mi kell neki!

– Azért ha figyeltetek rám, kitalálhattátok, kik az én kedvenceim. A kovács, aki köpött, ha bírót látott, de megsajnálta egy megázott macskát. Aki csak azért nem bírt kivágni egy növendékfát, mert madárfészek volt rajta. Vagy a rossz hírű pogány Filcsik, aki a koldusasszonyon hagyta az ellopott drága bundát. (Mert „mit szólna hozzá az a millió szem az égen”?)

– Asszonyom, egy kicsit megint feltesszük rá az oxigénmaszkot... És beadunk neki még egy kámforinjekciót is... Ne aggódjon, csak a biztonság kedvéért.

Még hogy a biztonság! Hogy hazudtok! Ezt láttam egész életemben. Mind kerülni szeretnétek a Törvényt. Pedig ott lapul a történeteimben.

Kinyílt a szeme. Sötétedik, gondolta. Hány óra lehet, hogy csak dereng? Egy sor szürke alak lépett be. Nincsenek még elegenden? Minek ez a tumultus?

Nagyot lélegzett, felemelte a fejét. A lélegeztető maszk a földre csúszott. Berci fölemelte, vissza akarta arcára tenni.

– Hagyja csak! – szólt rá az orvos – Mindegy már...

Ilon eltakarta szemét: – Segítsenek! Bármi kincset megadok, csak mentsek meg!

A haldokló megsajnálta Ilont. De meg is róttta magában. Te bátor vagy és erős, Bagolykám – minek csinálod akkor ezt? Ezek csak játszanak veled: órák óta tudják már... Aztán még suttogott valamit, de a végéből csak egy sóhaj maradt. Azt akarta kérdezni asszonyától: tudja-e, miért nem engedte neki a Törvény úgy megírni Wibra Gyuri történetét, hogy megtalálja az esernyő nyelében a kincset? A válasz volt utolsó gondolata: mert akkor nem szerethetné annyira a maga Veronkáját.

Visszahanyatlott a párnára.

A szürke arcok most közelebb nyomultak, félkör formáltak az ágy körül. Izgatott pusmogás kezdődött. Magnéziumlámpák sápadt fénye villant.

Még néhány pillanatig látta őket. Aztán a kép, mintha vízbe hullott volna, lebegni kezdett és eltűnt. Egy kristálytisza tó tükrében fehér virágok himbálták pártáikat. Közöttük anyjának arca derengett, hívogatón.

– Jó halál volt – szólt a beállott csendben Korányi doktor. – Higgyék el, nem szenvedett. *Ő utazott.*

És behozták az első csokor krizantémot.

Oda volt készítve, jó ideje már, az előszobába.



VAJNA ÁDÁM (1994) Balatonkeresztúr – Budapest

VAJNA ÁDÁM

Balaton

1.

a kis veréb torka föl-alá jár
fellangyosítja a kezemet
néma

amikor elindultam a tóhoz még beszélhetett valamit
biztosan a szerelemről
mire odaértem már a kezemben volt

becsukja a szemét

föl-alá jár a torka
én pedig a betlehemesre gondolok
amiben holnap bárányt játszom
és összeszorítom az öklömet

2.

egy bicikli van a fához kötve
üres a tér
hozzáérek

tegnap itt komoly férfiak voltak
azt mondták a kabátomon van a haza
tegnap mindenkinek ott volt
ma már meleg van

belerúgok a biciklibe
ne vigye innen senki el

3.

a felhőket a vattacukros tette az égre
ingyen kóstolót ad

öreg
megkérdézem a nevét és elfelejtem
ő is elfelejt

elképzelem ahogy este meztelenre vetkőzik
megfürdik a tóban
és belefulladás

másnap reggel ugyanott ül
ingyen kóstolót ad

tiszta az ég

4.

belepisilek a csónakba

tegnap vihar volt
áll benne a víz
szét fog rohadni gondolom
mire tavasz lesz szétrohad
ezért pisilek bele

de nem festi meg a vizet
csak a kezem kezd el fájni

hazafelé a bűneimre gondolok





JUHÁSZ RÓBERT (1980) Zalaegerszeg

JUHÁSZ RÓBERT

Zárwatermők

Nincstelen vagyok. A fáim nem igazat, csak fagyöngyöt teremnek. Félélősködőt, örökzöldet.

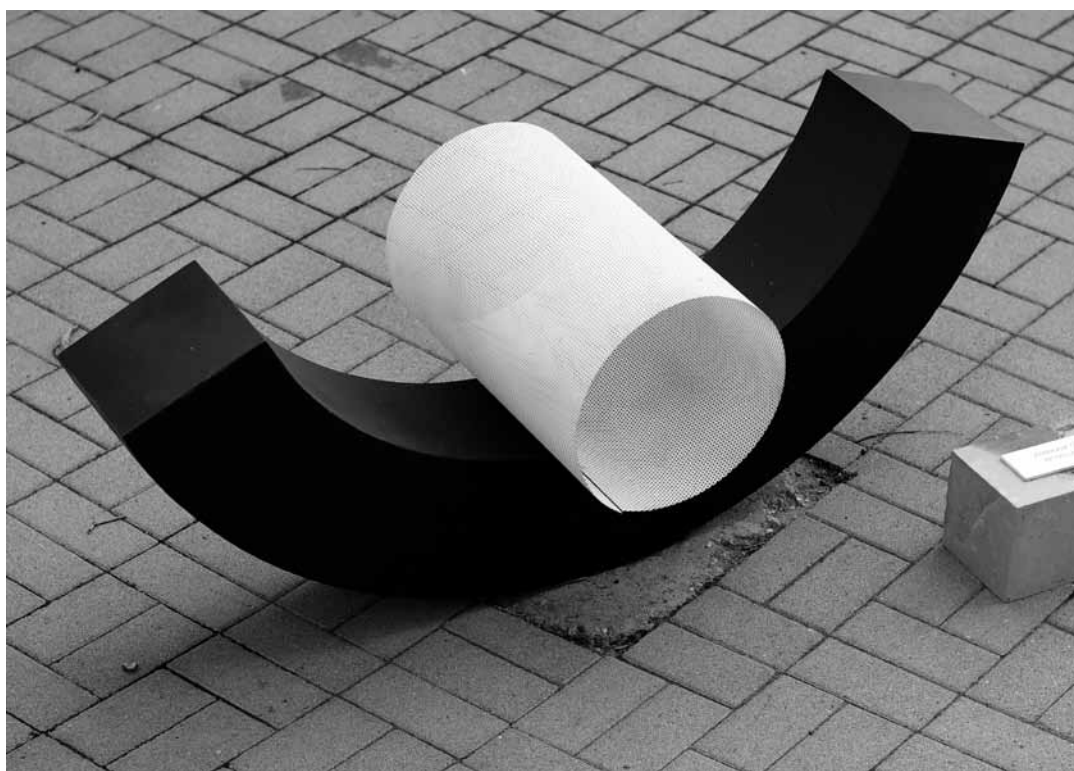
Rákellenes hatásút. A tüdőben összezsugorodnak tőle az évtizedek összegabalyodott idegességvégződése.

A háttérben a délután megint bántja magát. Kondenzcsíkokat karmol az égboltra. A var mentén kibugyan a sárguló alkonyat.

Az ágak foglalatába egy nylont csavart be a szél. Ez az ismétlődések körtéje, s a képek oly gyorsan villannak egymás után, hogy folyamatos mozdulatok illúzióját keltik.

A benyúló indulás toporgása mentén felhabzik a maradás keményre vert sodra.

Várok. A válasz valami olyan gyümölcs lehet, mely csak akkor válik ehetővé, ha már megcsípte a dér.



ÉZSIÁS ISTVÁN, Pannónia geometria installáció, 2015

JÁSDI ISTVÁN

A katona

II. rész



JÁSDI ISTVÁN (1947) Csopak

Az ítélet óta Guszti megbékélt.

A népbírószági tárgyalás volt élete mélypontja. Civil öltönyben ült szemben bírálókkal, hiszen a honvédségből a miniszter, a Széllásira is fölesküdt Vörös tábornok, hogy megfeleljen a kommunistáknak, még '45-ben mint háborús bűnöst kicsapta. Nem érdekelte. Erre csak a kormányzónak volt joga. Egész felnőtt életében katona volt. Most a foglartól kért engedélyt, hogy rágyújthasson. Nevetett, amikor családtagjai furcsállták. Az ő felfogásában mindenki felsőbb parancsoknak volt alárendelve.

A per tárgyalásaira alaposan felkészült. Kezdetben arra számított, hogy komoly tárgyalásra kerül sor. Aztán rájött, hogy kirakatperében előre megszületett az ítélet. A védelem tanúit be sem rendelték. Ez sem befolyásolta a magatartását. Másképp nem tudott viselkedni.

1947 augusztusában született meg Gyarmathy István néppügyész vádirata. (Én ekkoriban születtem. Szülési segély mindenestre nem járt utánam – fasiszta gyerek.) Ránézésre úgy két-három napot fordíthattak a megfogalmazására. Huszonnyolc oldal. Úgyis kész az ítélet.

„1940 nyarán Horthy Miklós, Magyarország akkori kormányzója, miután elhatározta, hogy Magyarországot katonailag is előkészítse a német rablőhadjárat melletti támadó háborúra, mint a célnak minden szempontból legmegfelelőbb személyt [...] Mint a fasiszta politikának eszmei harcosa... ezen eszmék melletti kiállását magyar vérrrel is meg akarta pecsételni...”

„1940-ben nem álltunk háborúban Oroszországgal... Akkor még Németország Oroszország szövetségese volt, hisz Lengyelországot egymás közt békésen osztották meg.” A válasz pontos, de 1947-ben elmondva, nem vallott túlzott politikai érzékre. A Molotov–Ribbentrop-paktum titkos Lengyelország-záradékát még legalább négy évtizedre számúzték a történelemkönyvekből is. Politikailag nem volt korrekt ezzel védekezni.

„1942. május 13. utáni napokban Jány Gusztáv személyesen kereste fel Hitler Adolfot a főhadiszállásán, ahol is a második hadsereg alkalmazására vonatkozóan folytatott tárgyalásokat [...] utasításokat kér hadseregére vonatkozóan s akinek mintegy felajánlja 150 000 emberének életét, hogy ezzel is bizonyosságot tegyen a német fasiszta imperializmus mellett való magyar kiállásról.”

„Én nem kerestem fel Hitlert, hanem a szabályzatok és előírás szerint jelentkezni kellett azoknál a magasabb parancsnokságoknál, melyeknek alárendeltek.”

„Terhelt 1942. augusztus hó 7-én kelt és 25. számmal jelzett tárgyi bizonyíték gyanánt az iratokhoz csatolt hadseregpáncs bizonyítéka szerint elrendelte a Don vonalának minden körülmények között való tartását...”

„Igen, ez minden védelmi intézkedés lényege. [...] Erre parancsom volt nemcsak német vonalon, hanem a HVKF rendelete alapján is.”

Hülye civilek!...

Részlet a 2018 tavaszán megjelenő *Mi maradunk* című regényből.

„1943. január hó 10. napján [itt is téved két napot] indult meg Voronyezs alatt a Vörös Hadsereg, amely négy nap alatt a Don álló magyar frontot [sic!] és döntően megverte a második magyar hadsereget. [Vörös Hadsereg nagybetűvel, második magyar kisbetűvel.] [...] Jány Gusztávnak nem számított a közel százezer főre rúgó veszteség [sic! – ezt a szöveget biztosan a Kommunista Pártnál fogalmazták és helyesítették, halottakban, sebesültekben, foglyokban], minden erőfeszítésében tovább akarta folytatni Magyarországnak a németek melletti háborúját.”

Aztán a hevenyészett vádirat fél évvel korábbra ugrik, amikor a '42. augusztusi hídfőcsaták eseményeit veszi elő: „Terhelt 1942 őszén közelebbről meg nem határozható időben [mi ez? micsoda nem határozható meg egy hadseregnél?] a többszörös orosz hídfőállás tűzörségi összpontosítása ellen alakulatával látszattámadást rendelt el, melynek egyedüli célja az volt, hogy a Sztálingrád felé törő német alakulatokról a figyelmet elterelje.”

Ez annyira hülye vád, hogy kezdek gyanakodni, jogi végzettségű ember ezt a baromságot nem hordhatta össze. A vádiratot az MKP székházban szerkeszthette valaki. Illés Bélára, a kommunista írásművészre, a szovjet hadsereg őrnagyára gyanakszom. A néppügyész csak aláírását adta. Persze ha adta, se lehet felmenteni.

„Sztálingrád sok száz kilométerre volt Urivtól, tehát semmilyen befolyással nem lehetett az ottani harcokra, különösen nem, ha a bevetett erők közötti különbség ilyen nagy.”

És még egy erőfeszítés a helyzet érthetővé tételére: „Hasonlíthatom ahhoz, mikor a kert falát a gyermek kalapáccsal ütögeti, és a ház gazdája odafigyelne, miközben a házat tíz markos ember csákányokkal bontaná. Az urivi hídfő felszámolására nem azért volt szükség... Miután nem sikerült, innen indult meg 1943. január 12-én az orosz támadás... A '42-es ellentámadást szeptember 9-én hajtották végre, amikor én sebesülten Budapesten kórházban voltam...”

És még egy pontosítás: „A veszteség nem 15 000, hanem 9000 fő volt, ennek $\frac{3}{4}$ része a 238. német hadosztályra esett.”

„Nem voltam oly vezetői állásban, melyben oly befolyásom lehetett volna, mellyel az 1939-évi háborúnak MO.-ra való kiterjedését és MO.-nak a háborúba való belesodródását elősegíthettem volna.”

„Minden tisztelem a népbíróságé, de hatáskörébe hads. pk.i tevékenység nem tartozhatik.”

„Az 1943. januári harcokról szerkesztett és felterjesztett harcjelentésre a HVKF. oly döntést hozott, hogy e harcok sikertelenségének oka nem vezetési hiba, hanem következménye a túlerő támadásának a rendkívüli januári hidegben. Mulasztás a hads. pságot nem terheli.”

Aztán a sok ostobaságra türelmes válasza: Tarnovszky gépkocsivezető közvetett módon tanú arra, hogy ő adott parancsot partizánok kivégzésére: „Azt mondja, Sövéryeszy alezr. tőlem kért egy tehérgépkocsit partizánok behozatalára. Nem hiszem, hogy volna valaki, aki elhinné, hogy a csepeli békebeli nagyüzem tulajdonosához fordulna valaki egy motorkerékpárért, hogy a Váci útról egy Bosch kürtöt elhozasson.”

Görgényi ezds. Stomm-mal hadifogságba esett, és megdolgozták. A hőmezők hadifogolytáboraiából az egyetlen menekvés az antifasiszta iskola volt. Illés Béla is elismeréssel szól róla.

„Ismeretlen tizedes kivégzésére parancsot adtam 1943. január közepén... Ebben az időben, január 14. után a III. hdt. már nem állt parancsnokságom alatt, már a német 2. hds. parancsnoksága alá került.”

„Polgári lakosok eltiltása az országutakról. Valótlan. Hallomáson alapuló vallomása Illés Béla író úrnak.”

„Aki beosztását elhagyta, vesztébe rohant, mert csak két utat tudtunk hótalanítva járhatóvá tenni, és ezek mentén létesíthettünk felvételező állomásokat, ahol ételmezt osztottak.”

Dr. Verő Ubul tanár vallomása: „24-én sapka nélkül bundában botorkáló részeg, magas rangú tiszt [aki Jány lenne] artikulátlan hangon ordította, becsmérelte a visszamenő tiszteket és a legénységet verte.” Erre már kicsit indignálódottan válaszolt: „Bundám, lovaglóbótom nem volt. Hatvannégy éves vagyok, de ezalatt összesen nem ittam annyi szeszt, hogy attól egy ember részeg lenne. Január 24-én az utóvéddel Ilinkáról Budijenybe, majd utána Novij Oszkolba mentem, tehát nem is lehettem Belgorod és Szumi közt.”

Voltak vádpontok, amelyekre a következő negyven esztendő adott választ: „A szovjet ismétlődő állítása, hogy nem törekszik más országok beolvasztására. A terhelt 1943 májusában a pápai újságban megjelent nyilatkozatában uszít a Szovjetunió ellen, azzal, hogy »csak akkor élhet szabadon a magyar, ha útját állja a Kárpátokat döngető ellenségnek.«” ’47-ben még nem lehetett tudni, milyen tragikus módon igazolja Jányt a következő, majd’ öt évtizedes szovjet megszállás.

Igaz, nem kellett ahhoz német szövetségben harcolni, hogy Churchill és Sztálin jaltai számológéculáján egy ország a szovjet befolyási övezetbe kerüljön – akármit is jelentsen a 60%-os befolyás. Így került egy sorsra a sokáig szövetségeseitől cserbenhagyva Hitler ellen harcoló és a legnagyobb áldozatokat hozó Lengyelország, az időben kiugrott Románia, Hitler legkorábbi katonai szövetségese, aztán a Hitler engedélyével megalapított Szlovákia, az utolsó csatlós, a Nyugat által többszörösen elárult Csehország, Németország keleti fele és a minden oldalról megcsonkított Magyarország. Valamiért Nyugat-Németország és Ausztria, Hitler szülőhazája és az Anschluss lelkes támogatója kapott külön sorsot. Talán Haydn, Mozart, a Bécsi Kongresszus és Beethoven miatt. Mert el tudták hitetni a világgal, hogy Hitler német, és Beethoven osztrák volt. És megjelenik kifejtett formában a következő évtizedek minden politikai perének döntő vádpontja: a szovjetellenesség bűne.

Jány az „Indokok” között szereplő pontra tárgyilagosan válaszolt: „Nem vagyok sváb szülők gyermeke. Apai ágon nyugat-magyarországi őslakóktól származom, kik itt éltek és nem voltak bevándoroltak. Anyai ágon magyar vagyok.”

Ami az őslakókat illeti, ma már, a Google és az Internet korában, nem nehéz ezt az állítását ellenőrizni. Dr. Otto Hautzinger burgenlandi (várvidéki) orvos, Willibald Hautzinger a Fertő-tó mellett dolgozó borosgazda. Utóbbi hús hektáron termeli az elegáns fehéréket és a bársonyos Merlot-t. Ennek azért utána kell még nézнем!

És a vég.

„Az utolsó szó jogán előadni kívánom: Sok szó esett arról, és ennek hangja hadifogságomba is eljutott, hogy a 2. magyar hadsereg katonái orosz területen raboltak, romboltak és embertelenül bántak a lakossággal és a hadifoglyokkal. Ezt a vádat a leghatározottabban visszautasítom. Időm legnagyobb részét köztük töltöttem és tudom, hogy harcoló alakulathoz tartozó honvéd nem rabolt és nem rombolt. Ezt még az sem tehetné, aki rabolni, rombolni akart volna, mert nem volt mit.”

Jány ezekért a mondatokért állt bíróság elé. Katonái becsületének tartozott ezzel. Annak a becsületnek, amelybe – úgy érezte – ő maga jóvátehetően módon taposott bele több mint négy éve.

Mai tudásunk szerint a Második Hadsereg védősávjában alig volt partizán-tevékenység. A magyar katonák zöme paraszt volt, akik segítettek, amíg lehetett, a megnyomorított ukrán parasztoknak. Beálltak aratni a Vörös Hadsereg-

gel távozott férfiak helyébe – a termésre nekik is szükségük volt. Amikor meg visszavonulóban voltak és menekültek voltak, a parasztok sok helyen segítettek a honvédeket. Ez persze a népbíróságon nem lehetett érv.

A Voronyezsi Állami Levéltárból 2012-ben előkerült iratok alátámasztják azt a vélekedést, hogy alig volt valami partizánvékenység a Don mentén. Az illetékes pártbizottságok utasítására hatszáz partizánegységet kellett megalakítani – ténylegesen azonban csak néhány tucat jött létre. Ezek 80-90%-a is felszívódott inkább, mintsem összeütközésbe kerüljön a területen harcoló német, magyar és olasz alakulatokkal.

Apám kevés háborús fényképe is a helyi lakosokkal való barátkozást dokumentálja. A fényképeken szereplő oroszok nagy része fiatal nő. Bárisnyák. Pontosabban panyenkák. Aki tehetett, magához édesgetett egyet. Fiatal férfiak voltak – összezárva egy évre is. Erőszakoskodásról nem nagyon található dokumentumok. Pedig amint elhagyták a hadak a Don-kanyart, a pártbizottságok dokumentálni akarták a magyarok által elkövetett bűnöket.

Ma már nyilvánvaló, hogy a nagy perek zömmel szovjet átnevelőtáborokból érkező tanúinak vallomásait arra kellett felhasználni, hogy a még élő kollektív emlékezetet elfedjék egy párhuzamos, a valóságban sohasem létezett szovjet hősmítoszzal. A szovjetek ebben persze nem állnak egyedül. Legalábbis részben – ugyanúgy új történelmet teremtettek maguknak a nem eléggé dicső valóság helyén a franciák, az amerikaiak, a csehek és mindenki, aki tehetett. Megtették volna akár Göbbelsék is. Persze ők nem voltak abban a helyzetben.

A polgári lakosságot és a hős partizánokat terrorizáló magyar hadsereg mítoszáat táplálják mind a mai napig. Jó lenne persze feltárni a magyarok (németek, oroszok, csehek, jugoszlávok, franciák, britek) kegyetlenkedéseit, dokumentáltan – ahogyan történészekhez illik. (Magyaroknak a magyarok bűneit, németeknek a németekét és így tovább.) Mert biztosan voltak ilyenek. kétszázezer hadra kelt fiatal férfi – kiszolgáltatott nők és családok a megszállt területeken. Volt köztük mindenféle ember. Szeretem azt hinni, hogy úgy volt, ahogyan Jány is gondolta – nagy többségben voltak a jók. Azért, hogy pontosabban lássuk, hogy szüleink, nagybátyáink valóban mit követtek el, nekünk, magyaroknak kell tovább kutatnunk. Már a szovjet és kollaboráns magyar politika pressziója nélkül – az igazságot akarva. Az a tény, hogy a jugoszlávok, az oroszok, a franciák, a britek és az amerikaiak azóta sem tárják fel önnön bűneiket, nem adhat felmentést. A megbánás és a bocsánatkérés miatt kell tisztán látnunk!

A per kronológiájában tehát van valami bizarr elem – az Oroszországgal összemosott Ukrajnában mozgott a 2. magyar hadsereg. Csakhogy nem is ekkorra, hanem a háború kezdetére tehető az ukrán holodomor a maga hatnyolc milliós polgári áldozatával. A magyar bevonuláskor a helyi lakosság tekintélyes része, legalábbis eleinte, felszabadítónak tekintette a magyar megszállókat! Az ukránok zöme a lengyeleket, zsidókat és a vörösöket gyűlölte – őket tartották felelősnek a holodomor szörnyűségeiért. A zsidók a helyi parasztok évtizedekkel korábban elkövetett pogromjait sem bocsájtották meg. Aktualizálható kontrasztként: a Vörös Hadsereg a Jány-per időpontjához képest csak másfél éve rabolta, gyilkolta, erőszakolta végig Magyarországot.

•

A Zeneakadémián zajló ítélethirdetésen ott volt a családom is. Anyám mesélte később, hogy felhördült a tömeg, amikor Guszti bácsi kijelentette: nem kér kegyelmet. Mert azzal elismerné bűnösségét.

Mami akkor úgy gondolta, hogy ez a felhördülés a bátorság előtti megbecsülés jele lehet. De sajnos sokkal valószínűbb, hogy a jórészt toborzott hallgatóság inkább megrökönyödött efféle megátalkodottság láttán. Hogy a „hóhér” nem könyörög négykézláb csúszva kegyelemért – elrontva a szórakozásukat.

Az ítélethirdetés után egy középkorú férfi odament családomhoz: „Zsidó vagyok, kérem. Ez az ember ártatlan.” Maminak élete végéig fontos volt ennek az embernek a véleménye.

Ez az ítélet még a Jány melletti elfogultsággal végképp nem vádolható történészek szerint is alpári megcsúfolása az igazságszolgáltatásnak. A politikai megrendelés ugyanis soha nem volt kérdéses. A népbíróság három nem kommunista tagja – a többség – mindezt átérezve és mérlegelve, Jányt, a hadseregparancsnokot kegyelemre javasolta a köztársaság elnökének, Tildy református lelkésznek. Neki azonban ekkor már Rákosi parancsolt. Elutasította az ügyvéd által benyújtott kérelmet.

Pálos bíró évekkel később a kommunistává lett Major-Maróthy Ákos egykori hadbírónak, Major Tamás testvérének arról számolt be, hogy jogi pályájának mélypontjaként élte meg, amiért neki kellett kihirdetnie a többségi szavazással meghozott döntést. Amellyel ő nem értett egyet. Major hadbíró viszont, aki a fronton Jány parancsnoksága mellett szolgált, kommunista színész testvérének köszönhetően, '45 után a népbíróságoknál építette civil karrierjét. Pedig Jányról neki is jó emlékei voltak: „Bátor parancsnok, aki az orosz áttörés után is az utóvédnél tartózkodott, és folyton a frontvonalak fölött repkedett.”

Jány Gusztávot persze, ha akkor kegyelmet kap, egy-két évvel később, a totális diktatúra első éveiben kivégezték volna. Vagy csak eltűnt volna valamelyik titkos orosz fogolytáborban.

A legjobbat kapta a kivégzőosztaggal. A legjobbat és a legméltóbbat.

•

Zoltán pontosan érkezett.

Kezet fogtak, a tábornok a pokróccal borított lócára, a lelkész a székre ült. Tulajdonképpen már mindent megbeszéltek a családról, a tennivalókról. Gusztánnak vagyona nem volt, anyagi javairól nem rendelkezett. Múzeum utcai lakását a háború végén kifosztották, lebombázták. Egyéb javait, amit amúgy sem nagyon gyűjtögetett, elkobozta az ítélet. Néhány személyes tárgyat adott még át Zoltánnak: egy ezüst cigarettatárcát, karóráját.

Már a töltőtollra sem volt szüksége. A megírt leveleket is rábízta. Még egyszer megkérte a papot, hogy „ha oly idők jönnek”, Anci hamvait hozassák haza és temessék mellé. A börtön parancsnokának írt levélben utolsó kívánságként azt kérte, Bibliáját tegyék a koporsójába. Zoltán felolvasott neki az Új Testamentumból. Pál apostol levele a Filippibeliekhez: „Akinek az élete Krisztus, annak a halál megváltás...”

Imádkoztak. Lejárt a látogatásra engedélyezett fél óra. Megölelték egymást, egymás szemébe nézve kezet fogtak. A lelkész – ahogyan később visszaemlékezett – sem félelmet, sem bizonytalanságot nem látott Jány Gusztáv szemeiben.

A börtönőr, aki néhány nap múlva a személyes tárgyakat átadta Jány öccsének, Sándornak, arról számolt be, hogy a tábornok úr nyugodtan átaludta az utolsó éjszakát. Pedig nem aludt.

Fejében éjszakánként négy éve szakadatlanul a '43. január 12-ét követő napok dörögtek. Még mindig azok a hetek foglalkoztatták. 41 972 fő véres veszteség, huszonhatezer fő hadifogoly az oroszok szerint. Utóbbiak jó része

soha nem kerül haza. Megfagytak, lelőtték őket, tífuszban, vérhasban haltak meg. Fiatal férfiak. Ugyanennyi fenntartó nélkül maradt család.

És még a 28 044 sebesült, aki hazakerült, és egy részük örökké rokkantként tengetheti az életét. Persze, az oroszok végül is nem kerítették be a hadsereget, mint Sztálingrádnál von Paulust. A veszteségeik akkorák voltak, mint a front délebbi szakaszán a velük megfutott olaszoké, és kisebbek, mint a két román doni hadseregé. Ők időben kiléptek ebből a háborúból. Még mindig úgy gondolta, hogy a véráldozatot a visszacsatolt területek 3 és fél millió magyarjáért hozták. Azóta az is kiderült, hogy hiába.

A híressé vált január 24-i hadparancs: „A 2. magyar hds. elvesztette becsületét... [...] Innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással nem engedek el senkit... a rendet és a vasfegyelmet a legkeményebb kézzel...” – bár törölhette volna ezeket a mondatokat az életéből. Csak ezeket. Szombathelyi, akivel évtizedek óta rivalizált, azt terjesztette a doni összeomlás utáni pánik okaként, hogy „a Jány mindig túl jó ember akar lenni”. Ez bizony bántotta. Igen, édesanyja mindig azt ismételte neki: maradj jó ember! Kovács ezredes, a vezérkari főnöke meg azt sulykolta tisztársaiba az összeomlás napjaiban: „hóhéznak kell lennie, aki vezetni akar!”. Kovács félt a németek megvetésétől. Persze, akik nem látták hozzá hasonlóan a saját szemükkel. „Ha látátok volna, amit én láttam, nem beszélnétek így!” – szölte le az utóvédtől való visszatérése után a Főparancsnokságon a menekülőket becsmélő tisztársaikat. Elemzők szerint nem jó, ha a hadsereg parancsnoka ilyen közlelől látja a szenvedést.

Hóból kinyúló, égbe markoló kezek, álltában megfagyott ló, darab kötőfék az álla alatt – mint egy szobor. Ágyú sarkantyúján a tüzérrrel, a mellvédnek támaszkodó hadnagy az irányzékot állítja – beledermedve az örökkévalóságba. Lovak csontig lebontott véres váza. Elhányt fegyverek az úton, az út mellett. Az országút havába a tankok lánctalpával belesimított emberi sziluettek. Menekülők elnyúló kilométereken a hótól félig-meddig megtisztított utakon, a rövidebb utakat keresők a mezőkön. Vánszorgó, rongyokba bugyolált emberek az orosz oldaltűzben, az orosz repülők gépágyúja előtt. Közömbösen a parancsokra – közömbösen a halálra. A lábukkal gondolkodnak. Az meg viszi őket nyugat felé.

Tisztek, hivatásosok és tartalékosok eltűntek a tömegben. Ha egyik-másikat megszólították, zokogott: „Nem volt elég páncélelhárító fegyver, lőszer. A páncélöklől nem ütötte át a T-34-esek páncélatát! A pergőtűz, a Sztálingorgonák sívító sorozatai, a mínusz negyven fok. A bakák nem engedelmesskedtek sem parancsnak, sem fenyegetésnek.” Menekültek azok is, akiket kivetettek az állásokból, meg azok is, akik csak halálra rémültek. Pánik. Irány haza! Az asszony ölébe. A síró kisgyerekekhez. A meleg szobába vagy legalább – ha mást nem is – hazai földbe. Innen el! Rengeteg a fegyvertelen katonára. Akik eldobálták puskáikat, és akik a felváltással jöttek – fegyvertelenül.

A hadikórházak véres, gennyszagú sebesültjei. Csonkoltak, bűzös fagyottak, üszkösödő sebekkel, arc nélkül, véres pólyákba bugyolálva. Nyögve és kiabálva vagy csöndben a halálra várva. Elfásult, véres orvosok, kimerült szanitécek. Zsúfoltság és bűz.

A gondolatait másfelé terelte: Volt az ő parancsnokságának néhány napja, amelyről a legközvetlenebb beosztottjai sem sokat tudtak. Január 17-én éjjel 2-kor, amikor a Parancsnokságon majdnem mindenki aludt (a németek későbbi értékelése szerint a legfelsőbb parancssal szembeszállva, a parancsról csak reggeli ébredésük után értesült beosztottai szerint, túl későn, mert ők már este tízkor javasolták) elrendelte a leginkább szorult helyzetben lévő 7. hadtest visszavonását. Vezérkari főnökével kijelölték a visszavonuláshoz feltétlenül megtartandó utakat és városokat. Miután a napok óta négyfelé

szakított, rádió-összeköttetéseitől is megfosztott hadsereg végképp irányíthatatlanná vált a parancsnokságról, az ottani teendőket, a menekülők gyülekeztetését, újrászervezését a vezérkari főnökre bízta. És Gólya típusú, a terepen történő leszállásra is alkalmas kis gépével a visszavonulási útvonal egyik csomópontjához, Bugyonnijba repült.

A bekerítésben is kitarító Osztrogozsszkból és az ilovszkojei repülőtérről a Bugyonnij–Ilinka közötti nyolc kilométer széles völgy és a benne vezető műút maradt ekkorra az egyetlen, a parancsnokság által kijelölt menekülési út a majdnem bekerített hadsereg maradványai számára. Ezt az utat tudták a hótól takarítani, és itt tudtak ételmezési pontokat felállítani. Itt látta a leszállás után a Cramer hadtest gyalogos hadosztályával kitörő magyar repülődandár katonáit. Sanyi unokaöccsét. Ezt az utat nyitva kellett tartani a bekerítésből ezután kitörő hadtestek több tízezer katonája számára. Visszaküldte a futárgépet. A pilótára még rábízott egy magánüzenetet az öccse számára: „Sanyi él” – csak ennyi.

(Megint egy pont, ahol a nagy történelemnek ezt a ritkán említett részletét megerősíti a Csukás alezredes által vezetett repülődandár története és a család emlékezete, Magda naplója.)

A következő négy nap jó részét a térség parancsnokságát ellátó Heszlényi altábornagy harcálláspontján és az Első Páncélos Hadosztály parancsnoki harckocsijában tölti. Itt volt még tennivalója. A Don melletti állásaikat csak az utolsó napokban feladó katonáknak tartozott ezzel. Azoknak, akik a visszavonuláshoz nélkülözhetetlen, majd mégis bekerített Osztrogozsszkot és az onnét Novij Oszkolba vezető majd száz kilométeres utat tartották és onnan kitörtek. A szovjet ez alatt a négy nap alatt többször el akarta reteszelni a kijáratot. A magyar páncélos hadosztály és Cramer páncélosai mindig visszaverték a kísérleteket. Dübörgött, rázott a harckocsi. A lövések zaját alig tompította a fülvédő. Nem hatvanas tábornokoknak szánták a kényelmét. Mégis kellett a jelenléte, hogy a harcolók ne adják föl, és a velük harcoló német harckocsi-alakulat együttműködése ne szakadjon meg, amikor az utolsó német alakulat is kitört a katlanból. Kellott a személyes példa! Ha a főparancsnok nem félt, nem félhettek a honvédek sem. Ott volt, ahol lennie kellett. Úgy viselkedett hatvanévesen is, ahogyan már az első háború galíciai és román frontjain a veszprémi 32-esekkel és a Székely Hadosztállyal megszokta. Személyesen kellett érzékelnie a helyzetet.

És csak 24-én, az utóvéd csapatokkal, az épen maradt hat páncélos egyikeben tért vissza a főparancsnokságra. A gyávaság és a pánik jelenségei mellett találkozott az első vonalban a hősiesség csodás példáival is. Az elesettek fegyvereivel harcoló muszosokkal. A helyüket az utolsó pillanatig el nem hagyó tűzérési figyelőkkel. Olyanokkal, akik a többiekért nem féltek az életüket kockáztatni, feláldozni. Aki a hadseregből még élt, akár fegyverrel harcolva, akár fegyvereit elhánnyva, páni menekülésben, a hősök áldozatai révén legnagyobb részben kitörhetett a katlanból. Ha nincs pánik, többen menekülhettek volna meg. Előfordult, hogy szakasznyi szovjet futamított meg ezeket.

Visszaemlékező beosztottai, akik semmit sem tudtak ezekről a napokról, úgy képzelték, Jány a halált kereste ott, ahonnan mindenki elmenekült. Nem félt a haláltól, de amíg csak feladata volt, nem is kereshette. Lajtós vezérkari százados visszaemlékezéseiben csodálkozva emlékezett a visszatért parancsnok derűjére. A főparancsnokságon a vezérkari főnök depressziójában osztoztak többé-kevésbé mindannyian.

Novij Oszkolba visszatérte után kivonták a hadsereget az első vonalból. A Főparancsnokságon nem értették a harcból visszatért parancsnok derűjét. Gyorsan le akarták hűteni. A beosztottai az elmúlt négy napban irányítást nem végeztek, nem voltak abban a helyzetben. Gyülekeztették a „csürhét”. Akik

nem engedelmeskedtek a parancsnak, elszórták a fegyvereiket, nem is akartak újra hadrendbe állni. A jól fűtött parancsnoksági épületből nem lehetett megérteni az embereket, akik jöttek a Don partjáról a pergőtűzből, a Sztálin-orgonák véres tűzijátékából, a néha szabadban, mínusz negyven fokban töltött havas éjszakából, az ellenséges tankok elsöprő tüzéből, az éhezésből, a halálból. Szégyellték magukat a velük lévő német összekötő törzs tisztjei előtt. „Ungarische Trosse, Schweinehund, Scheissungarn.” Lehurrogta a főparancsnokság tisztjeit: „Nem beszélhetek így, ha láttátok volna, amit én láttam!”

A főparancsnokságról nem látszottak a hősiesség példái sem, amelyek Jányt az elmúlt napokban éltették. A hadparancs az ő lelkiállapotukat tükrözte, ami rá is átragadt órák alatt. A hadparancsot írhatta volna bárki, Kovács vezérőrnagy is, aki éppen idegösszeomlást kapott. A gondolatok a hóhérmunkáról, a németek előtti megszegyenülésről, a történelem előtti felelősségről Kovács korábban hangoztatott gondolatai. Az elvesztett becsületről szóló bevezetőt Jány írta. A parancsot ő írta. Nem keresett miatta más felelősöket. Az ő parancsa.

Schulek Béla evangélikus tábori lelkész 24-én este járt a parancsnokságon. Elolvashatta az asztalon fekvő parancsot. Bizalmas viszonyban voltak, már a Ludovikán is együtt szolgáltak: Ez így nem mehet ki, fordult Jányhoz. Sajnos, már kiment – mondta lemondóan.

A hadparancs éppen azért született, mert Jány visszatérése után a parancsnokságon ezt sugallták. Mert szerepe véget ért, és bukottnak, tehetetlennek érezte magát. A második hadsereget cserbenhagyta a kormányzó, a honvéd vezérkar főnöke, a szövetséges parancsnokok. A kritikus napokban a hadsereg összeomlott vezérkari főnöke azt ismételte: „mi leszünk a német vereség bűnbakjai!” Mert megszűntek a vezetés lehetőségei. Eszköztelelenül. Ki a harcmezőre, oda, ahol még tehet az embereiért!

Szombathelyi, aki kiküldte a fegyvertelen váltást. A katonák közé.

Csatay Lajos, aki sebesülése időszakában néhány hétig a legkevésbé sikeres és legvéresebb hídfőcsaták idején helyettesítette, parancsaiban ugyanilyen kemény szavakat használt. Végül is a katonai szabályzat szavai. Leginkább ezek miatt a mondatok miatt akart meghalni. Csatay a német megszállás alatt a feleségével együtt öngyilkos lett. Igen, nagy ez a teher egy embernek.

Szombathelyi mint a vezérkar főnöke hosszan elemzi, milyen tökéletes felszereléssel bocsátották útra a Második Hadsereget. Csak az emberi gyávaságot ostorozza.

Jány az utolsó lehetőségeket is kihasználta, amikor a visszavonulási parancsot a honvéd vezérkar főnökéből és személyesen a kormányzóból akarta 16-án kierőszakolni. „Kitartani az utolsó emberig!” Hiúság motiválta a hadparancsot? A frontot soha nem látott tábornokok, tisztok ezt terjesztették. Meg hogy Jány kiváló harcos, de nem jó hadász. Mégsem találtak jobbat, hogy leváltásuk nyolc hónap frontszolgálat és sebesülés után. Mert Jány elég kemény tud maradni a németekkel szemben. „Nem gázosul nekik.” De a kormányzóval szemben? Reá esküdött. Tábornoktársai szerint Horthynak nem volt jobb parancsnoka. „Becsületes, szerény.” „Az utolsó lovag.” „Hibája talán, hogy túl engedelmes.”

Katonailag kevesebb volt a kétsége.

Egy hadsereg önállóan nem válhat ki egy szövetségesekből felálló frontonálból. Északon von Weichs német második, délen Italo Gariboldi olasz nyolcadik hadserege. Gariboldi – biztosan nem egészen véletlenül – vele pontosan egy időpontban adott visszavonulási parancsot a magyarokkal szomszédos Alpini hadosztálynak. Von Weichs második német hadseregének visszavonulását az alárendeltségébe került magyar harmadik hadtest fedezte. Az, amelyet parancsnoka, a kétségbeesett Stomm gróf korábban szelnek

eresztett. Voronyezs, a folyón valamivel fölöttük a túlparton, még német kézen. Délebbre a sztálingrádi csata még nem dőlt el. Igaz, miután az oroszok átgázoltak a hatodik román hadseregen, a bekerített németek helyzete egyre reménytelenebb. Ha egyedülként kiválnak az arcvonalból, azonnal megszűnnek az utánpótlási vonalak, az ellátás, az oldalak védelme.

Megadás az oroszok előtt? Von Paulus háromszázötvenezer sztálingrádi hatodik hadseregéből talán soha senki nem kerül haza! A hatodik német hadsereggel vállvetve harcolt ötvenezer átállt szovjet – zömmel ukrán – harcos sorsáról voltak elképzelései. Ismerte Orsós professzor jelentését az oroszok katyni mészárlásáról. Látta a szovjethatalom évtizedei alatt végletekig megnyomorodott ukrán falvakat. A foglyul esett magyar honvédek meggyalázott, henteskampóra felakasztott holttesteit. Nem lehetett illúziója az ellenségről.

Tudta, hogy a hadseregarancsból melyik mondatok kavarták a legtöbb indulatot: „Az utolsó napok alatt látottak azt mutatták, hogy a zsidó munkás századok zárkóztan és rendben meneteltek, míg az úgy nevezett csapatlegénység szétszóródott, állati színvonalra süllyedt csürhe benyomását keltette.” Arról is kapott jelentéseket, hogy MUSZ-os alakulatok az orosz halottak fegyvereivel harcoltak. A tényeket nála jobban senki nem ismerte. A tényekkel nehéz vitatkozni. Az igaz, hogy személyes tapasztalatok, személyes élmények alapján ítélte. Senki nem látott annyit ebből a háborúból, mint ő. A tisztikar vérig sértődött. Nem elsősorban a fronton lévőik. Inkább az otthon dekkolók. A minisztérium és a vezérkar németbarát aktatologatói. Belőle a '42-'43-as esztendő kiölte a németek csodálatát. Német barátai egyébként sem voltak hadiakadémiai osztálytársán, az első háborús rokkant Meyer ezredesen kívül. Ő is osztrák volt.

A szövetségesek! Cramer tábornok páncélosai, amelyeket hiába rendelt az urivi betörés elhárításához. Von Weichs csak Hitler „Aushalten bis zum letzten Mann”-ját ismételte. Későn jött csak rá, hogy a második német hadsereg előbb megkezdte a visszavonulást, mint ahogyan a hozzájuk beosztott magyar harmadik hadtest számára engedélyezték. Nem érkeztek meg az ígért német páncélelhárító fegyverek. A teherautón visszavonuló német csapatok átgázoltak a vánszorgó magyarokon. „Schweinehund, Schweinungarn!” A felkapaszzkodók ujjait a puska tusával verték szét. A fűtött szállásokról kiűzték a magyarokat. A munkaszolgálatosok közé lőttek.

Korábban arról kapott jelentést, hogy a front mögött a Waffen SS tömeges emberirtásokat rendez. Egész városok, községek zsidó lakosait, partizángyanús elemeit irtották ki. „Höher das Kind!” Hogy egy lőszerral oldják meg anyját és gyermekét. Parancsban rendelte el a fegyverhasználatot a szövetségesek ellen, ha a hadsereg állományába tartozókat, munkaszolgálatosait fenyegették. Übermenschen.

Személy szerint nem volt fogékony a fajelméletre. Amikor a németek vaskeresztre javasolták az önkéntes MUSZ-os aknaszedő rajparancsnokot, dr. Fuchs Jenőt, a kétszeres egyéni olimpiai bajnok kardvívót, vezérkari főnöke méltatlankodva tiltakozott nála: „de ez egy zsidó!” „Csak hősokeket ismerek” – és hazaküldte az egész érintett rajt, az olimpiai bajnok pedig kiutazhatott Berlinbe, hogy átvegye a vaskeresztet. Szegény dr. Fuchsnek '45-ben aztán a vaskereszt miatt volt is elég baja.

A második hadseregben szolgált MUSZ-osokról a háború után nem dr. Fuchs példája és nem is az elesett honvédek fegyvereivel a szovjetekre támadók esetei maradtak emlékként. Nem is Jány hadparancsának rájuk vonatkozó mondatai. Nem is a munkaszolgálatosokkal szembeni német atrocitások megtorlására vonatkozó parancsa. Ezek láthatóan ugyanúgy zavarták a kommunistákat, mint korábban a hungaristákat. Hamar elfelejtődött, hogy

a január 12-i áttörésig kevesebb MUSZ-os áldozata volt a hadseregnek, mint sorállományú vagy tiszt. Az áttörés előtt és alatt is gyakori volt a keret részéről a munkaszolgálatosokkal szembeni embertelenség. Nem ezt fájlalták leginkább a zsidó visszaemlékezők. Hanem azt, hogy a hazájuk nem engedte, hogy fegyverrel harcoljanak érte.

A szovjet áttörés után megugrottak a zsidó veszteségek is. A honvédekénél is rosszabb ellátás, rosszabb öltözet, rosszabb egészségügyi helyzet. A menekülés és a pánik önzése. A legrosszabb ösztönök. A tifusz, ami leginkább a leggyengébbeket sújtotta, több áldozatot szedett, mint az oroszok. A visszaemlékező MUSZ-osok közül sokan voltak, akik szovjet hadifogságba menekültek, és ott, ha a hideget, a támadó hadseregeknél ekkoriban csaknem általános, sommás kivégzéseket és a kevesek, akik az ott is dühöngő flekk-tífuszt megúszták, a túlélést biztosító politikai átnevelő táborokba kerültek.

A munkaszolgálatos Örkény István írja, hogy ha fegyverrel harcolhat Magyarországért, bizonyos megkapja a hadikeresztet, a fogságba esés előtt egy elesett magyar tiszt zubbonyába bújt, mert a MUSZ-osok között is az a hír járta, hogy a szovjetek szeretnek rövid úton megszabadulni a zsidó foglyoktól. Még mielőtt egy zsidó származású tiszt vagy politikai komisszár tehetne értük valamit. Hányan lehettek MUSZ-osok a szovjetek hadifogolytáborába átjutott huszonhatezer magyar katona közül? A zsidó visszaemlékezők szerint közülük, aki tehetett, ekkorra inkább a hadifogságot választotta. Mekkora részük került haza, és közülük is mennyien pusztultak el Borban, Brennbérgbányán, és hányan vállaltak vezető szerepet a horthyzmussal leszámolni akaró kommunista pártban és erőszakos szerveiben?

Hogy mindez ellentmond Jány értékelésének? Hogy a szovjetek ellen fegyvert ragadó zsidók mégis inkább hazafele indultak volna? Hányat talált közülük otthon a '44 márciusában Auschwitzba induló vagon? És akik '45-ben érkeztek haza vidéki otthonaikba, már biztosan nem találták benne közben elhurcolt családjukat. Hányféle zsidó magatartás, túlélési stratégia létezett? Működni csak kevés működött. (Ezt végiggondolva viszont csak Jány írhatta a hadparancsot – Kovács sohasem állította volna példaképpül a MUSZ-os századokat. Első haditette a proletárdiktatúra ellen a Ludovikán szervezett felkelés volt, gyűlölte a zsidókat.) A parancs ötvözte a visszaérkezésekor a vezérkari főnökétől kapott jelentés gondolatait saját tapasztalataival. A parancsot néhány héttel később visszavonta. Őt örökre az első parancs alapján fogják megítélni.

A Donnál '42 decemberéig arányaiban kétszer több tiszt esett el, mint légénységi állományú honvéd, háromszor több, mint munkaszolgálatos. Főleg hivatásos. Szegények, sokukat tanította a Ludovikán. Aztán a januári orosz támadásban nem válogatott a halál... Mit tehetett volna másképp? Mit tehetett volna jobban? Meggyőződése volt, hogy a pánik nélkül jóval többen lehettek volna a túlélők. Ha nem futnak meg egyes egységek a visszavonulás során tizedakkora szovjet alakulatok előtt. Mivel előzhette volna meg a kitört pánikot, a fegyverek elhányását? Ha egyszer a katona nem rendelkezett a páncél-elhárító fegyverrel, amikor tömegesen jelentek meg az ellenséges tankok. Ha a hidegben odafagyott a keze az adott körülmények között haszontalanná vált fegyverhez!

A hadseregpáncs első mondatát – „A második hadsereg elvesztette a becsületét” – megbánta már. Nem a tiltakozók miatt. Azok miatt, akik már nem tudtak tiltakozni. Azok miatt, akik nem hallhatták a hetekkel későbbi másikat. A többi, a sokkoló szavak talán mégis kellett. A szavakon nem ment túl.

Sztálin százezerszám végeztetett ki katonákat '41-ben gyávaságért. Kommisszárijai nem a csapatok előtt jártak, mint a magyar tiszték, hanem hátulról

lőtték agyon a megfutókat. A második vonallal tüzet nyitattak a megfutó első vonalra. Politikai komisszárok. A parancs tizedeléssel, felkoncolással fenyegetett. A kommün alatt Lukács György megtette. A kis Löwinger, Jány osztálytársa az Evangélikus Főgimnáziumból. Az eszme bizonyosságával. Tizedeltette gyávaságért, majd másnap vonatra ült, és Bécsig menekült.

Mégis ezek miatt a mondatok miatt várta a halált.

A háború és a népbírósi perek utáni időszakban az az álláspont uralkodott, hogy a hazafias megoldás a németekkel való szembefordulás lett volna. Legalábbis a szovjeteknek való megadás. Von Paulus példája. Aki még évtizedekig lehetett az NDK dísz-Wehrmacht-tábornoka. Hogy ilyen is volt! Paulus hatodik hadseregének abból a részéből, amelyik letette a fegyvert a szovjet előtt, mutatóba is alig térhetett haza katona. A szovjet hadifogságba került huszonhatezer magyarból talán néhány ezren.

Még eszébe jutott a koppenhágai evangélikus filozófus, akinek a könyvét az amerikai fogság hónapjaiban forgatta. Élete, bizonytalanságai nem érintették meg. Ő az utolsó évekig bizonyosságban töltötte az életét. Az ő szavai kongtak a fejében: „Teljes szenvedéllyel egy saját, személyes igazság mellé állni. Amelyért élni és meghalni tudunk.” *„Dieser einzelner Mensch zu sein; allein vor Gott, allein in dieser ungeheueren Anstrengung und mit dieser ungeheueren Verantwortung.”*

Hajnal felé azért elaludt egy rövid időre.

Anciról álmodott. A magas, fiatal lányról, akit magával hozott brassói fogóságából. Fiatal feleségéről, akivel Debrecenben töltötték legszebb éveiket. Arról, hogy kézen fogva andalognak a Nagyerdőn. A tökéletes bizalomról, amiben éltek. Aztán a kétségbeeséséről, amikor orvostól orvosig jártak, mert nem sikerült teherbe esnie. A sírásokról a soha meg nem született gyermek miatt. A belenyugvás éveiről. Szép életük volt.

•

Magától, pontosan ébredt, és úgy készülődött a kivégzés reggelén, mintha mindennapi szolgálata következne. A siralomház lépcsőjénél örök és újságírók, fotóriporterek hada várta.

A kommunista Képes Újság másnapi címlapja „Kivégezték a doni hóhért” címmel jelent meg. A cím alatti egész oldalas képen a lefokozott tábornok komoly arccal lép le az utolsó lépcsőfokról. Körülötte az örök egyike-másika a könnyeit törülgeti. A siralomház udvarán már csak a kivégzőosztag, a hivatalos személyek és a hivatalból iderendelt kőbányai evangélikus lelkész volt jelen. Ő arról számolt be, hogy az elítélt utolsó kívánsága az volt, hogy a szemét ne kössék be. „Látni akarom azt, aki jön.” A kérés teljesítését a szabályzatra hivatkozva megtagadták. Az öttagú kivégzőosztag tőle néhány lépésre állt.

Az orvosi jelentés szerint két lövés érte. Azonnal meghalt.

Börtönben használt holmiját kiadták a családnak. Sándornak a börtönőr suttogva vallotta be, hogy nagyon tisztelték a kegyelmes urat. A köztársasági elnök különös kegyelemként engedélyezte, hogy a holttestet a család az Új Köztemetőben egy névtelen sírban temesse el.

Napóleon Grande Armée-jának négyszázötvenezer emberéből harmincezren tértek haza Oroszországból. Napóleon az orosz télben hagyva seregének maradványait, szánon tért haza Párizsba. Előtte volt még Waterloo, Elba és Szent Ilona szigete.

Italo Gariboldi, a Donnál megsemmisült olasz hadsereg parancsnoka 1970-ben, kilencvenévesen, köztisztületnek örvendőve halt meg Olaszországban. Fia NATO-tábornok volt. A Sztálingrádnál megsemmisült 3. és 4. román hadsereg parancsnokai ágyban, párnák között haltak meg.

Von Weichs a jugoszláv polgárháborúban, majd a Donnál is bevetett német hadsereg parancsnoka a múltjával állítólag példásan elszámolva az NSZK-ban békében hunyt el az ötvenes években.

A Donnál egymással harcolt szovjet és magyar–német–olasz–román seregek küzdelme zárójeles történet maradt a világháború történetében.

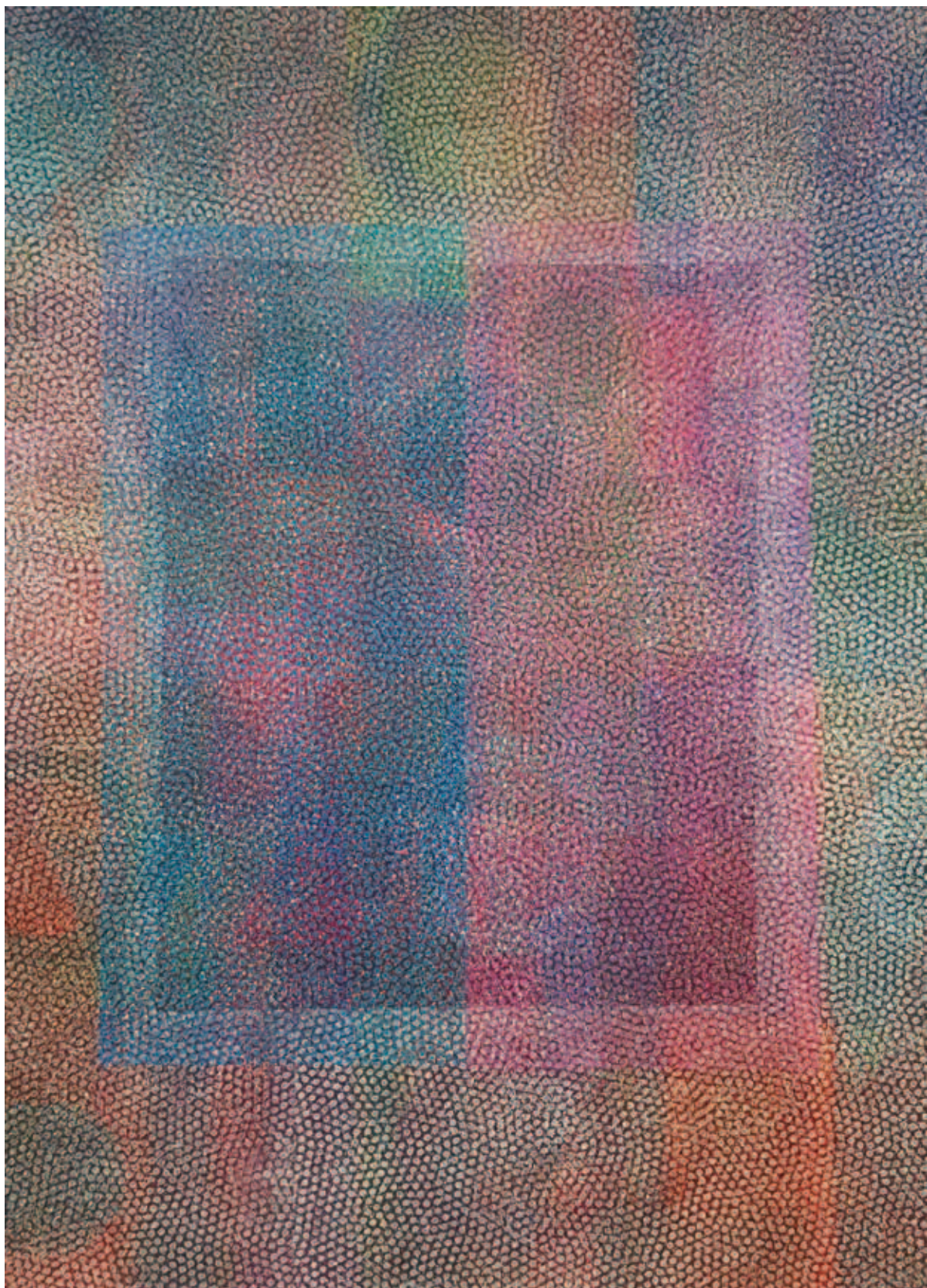
A nagyjából hasonló szélességű fronton, az Ardenneknben indított '44. decemberi német offenzíva néhány napra a magyar honvédek megpróbáltatásaihoz hasonlóval állította szembe a sokkal jobban felszerelt, összemérhetetlenül nagyobb tartalékokkal rendelkező amerikaiakat. Néhány napos tapasztalatot szerezhettek arról, amin régen túl voltak a franciák, a lengyelek, a szovjet csapatok és természetesen a magyarok, románok és olaszok is, mit jelent a havas (bár a donihoz nem mérhető hidegben) az anyagi fölényben lévő ellenség támadása. Néhány nap alatt a második hadseregéhez mérhető veszteségeket szenvedtek. Erről aztán lehetett amerikai hőskölteményeket filmezni.

•

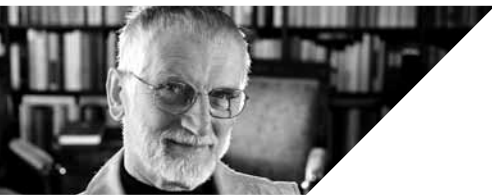
Gusztai bácsival csak fényképről ismerjük egymást. Az enyémet – az újszülöttkorit – bevitték hozzá a siralomházba. Lássa, hogy a család megmarad. Az övét megzöldült öreg diaképek jelentették. Később filmeket is láttam róla. Érkezés a Keleti pályaudvarra. Kállay miniszterelnök fogadja. Katonás, pattogó jelentés a kor mára neveltségessé vált (vagy tett?) frázisaival a Vörös Rémről és hazánk megszentelt földjéről. Nehezebb esett beszélni, ha nem katonák előtt állt. Ami meg a Vörös rémet illeti, neki már személyes élményei voltak róla két világháborúból. Pár év múlva személyes élménye volt sokmillió magyarnak és más közép-európainak is. Még később mások is hasonló terminológiát használnak; Ronald Reagan amerikai elnök például: „a gonosz birodalma”. Gusztai bácsi ugyanilyen esetenül, nehézkesen beszélt a filmszalagon a Vörös Kereszt elnökéhez is, amikor protokoll-látogatáson köszönte meg a szervezet támogatását. Ezek után örök meglepetés marad számomra személyes leveleinek természetes gyöngédsége és csiszolt stílusa.



ÉZSIÁS ISTVÁN, Esprit geometria installáció, 2016



TELLÉR MÁRIA, ABLAK I., 2017



SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle V.

Habent sua fata libelli – a könyveknek is megvan a maguk sorsa: írta, vallotta Krisztus után a 3. században Terentius Maurus.

Nemcsak a könyveknek, de minden teremtő tehetség szülte gondolatokat tartalmazó nyomtatványnak, újságnak, folyóiratnak megadatik a saját végzete. Például betiltják, mint az Újholdat 1948 júniusában.

A birtokban lévő példány – 1948. február–május, III. évfolyam 2. szám – családi örökség; a folyóirat címlapján szálkás betűkkel dedikáció: *Gábor Mikinek és Marinak 1948. május 24. R. Gy.* Román György író, festő ajándékozta a kommunista szempontból betiltásra érett írását közlő lapszámot színész barátainak, Gábor Miklósnak és Rákosi Máriának.

Ellenállok a kísértésnek: nem tanulmányozom irodalomtudósok, irodalmárok (Márai Sándor 1932-ben: „Az irodalmár, az »írástudó« nemcsak elárulta az irodalmat, hanem árulja is.”) az Újhold történetét elemző, magyarázó, értelmező írásait, elméleteit. Nem érdekelnek az utókor magyarázatai, a múlt történetét korszínű elméleteik bilincskébe kordázó ideológusok kacifántos mondatfüzérei.

Régi újságot, régi mondatokat olvasok. Rejtvényt fejtek.

Ami elsőként szembetűnik a lap belső címlapján: *Megjelenik havonta.* A kezemben tartott példány összevont szám: *február–május.* 1948-ban tehát a második szám négy hónap késéssel jelent meg. Töprenghetünk az okán.

Felelős szerkesztő és kiadó: Lengyel Balázs. Két éve a lapalapító-szerkesztő Lengyel Balázs írta az első számban (*A fiatal írónemzedék irodalmi és kritikai folyóirata*) a beharangozó vezércikket, tudatosan vállalva mestere, emberi példaképe értékteremtő szellemiségét: *Babits után.*

A kommunista ideológus Horváth Márton már 1945. május 31-én a Szabad Népből vaskalapos írásával egyértelművé tette: a népi demokrácia irodalmi-szellemi életében nincs helye Babits Mihálynak és „híveinek”. 1948 tavaszán biztosan eszébe jutott Lengyel Balásznak a Babits Mihályt és életművét *minősítő* írás. „A húszas évek álforradalmi művészete fészkelődik be párthelyiségeinkbe, visz-

szálva azzal, hogy a szektáriánus baloldaliak ellen csak a politikában vettük fel a harcot. Kínálják magukat a nyugati polgári demokrácia művészetének veteránjai és a »középen«, az egész felett ott lebeg Babits halotti maszkja.” S ha mindez nem lenne elég egyértelmű fenyegetés a Babits Mihály szellemét követni akaró fiatal írók számára, Horváth Márton kijelöli a kommunisták harci feladatát: „A félfudális-fasiszta magyar reakció gyökereit elvágtuk a földreformmal, de a virágait nem érték a fejszecsapások.”

Az Újhold programcikkét támadva a magyar nyelv titkaiban járatlan marxista filozófus, Lukács György is hangsúlyozta: „Már maga a cím meghatározott irodalomtörténeti beállítottságot fejez ki, programot ad és perspektívát mutat. Babits mint a magyar irodalom határköve és orientációs pontja. Babits és az egész első Nyugat-nemzedék lírája nem jelent határkövet a magyar irodalomban” (Forum, 1946, 9. szám).

1947. augusztus végén, a kékcédulás választásokon gátlástalanul hazudtak, csaltak, hamisítottak a kommunisták, Moszkva segítségével, mindenkin átgázolva bebetonozták magukat a hatalomba: megszületett a népi demokráciának hazudott proletárdiktatúra. Nem meglepő, hogy 1948 tavaszán új szerkesztői „lettek” az Újholdnak: Gyárfás Miklós és Örkény István.

Új szerkesztők, új szellemiség, új szerzők.

Még jelen vannak a „régiek”.

*A gőzös indul, felsziszeg,
s e tájak engedelmesek.
Eltűrik hosszú, sima talpát,
s a szálló kígyót befogadják...*

Ám Nemes Nagy Ágnes – és Vas István, Rákos Sándor, Rába György – nemes veretű költeményei mellett megjelennek az „újak”. Íme, Bacsó Péter klapanciái:

*Hát én is nézném az eget,
de tömzsi csille vár,
lapátom hetykén integet,
akár egy pilleszárny.*

A szerző fontosnak érzi feltüntetni csasztuskája keletkezésének helyét s idejét: „Meglaj. Az Ifjúújság Vasútvonalon, 1947 június.”

Töprenghetünk: miért s hogyan jelenhetett meg az Újholdban ez a silány, proletkult zöngemény.

A néhány év múlva Sztálin-díjas, hajlékony gerincű Aczél Tamás és a színésznő-versmondó Palotai Erzsébet bulvárízű tárcanovellái is idegenek az Újhold Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Ottlik Géza, Pilinszky János, Vas István, Román György és mások nevével s műveikkel fémjelzett szellemiségtől, színvonalától.

Pándi Pál okosan bőbeszédű, Zilahy Lajos *Ara-rát* című regényét és a szerzőt politikai szempontok alapján földre döngölő bírálata is meglephette – elgondolkoztatta? – az Újhold polgári, értelmiségi olvasóit.

Román György: *Liliputok forradalma*. Valóságos környezetben varázslatos mese. 1945-ben, Budapesten, a városligeti Liliputi Színház apró termetű, nagy szívű színészei rémülten, remegve, összebújva, egymásba kapaszkodva próbálják túlélni az ostromot, a légiriadók, robbanások, belövések és kilövések fülsiketítő zaját, a házakat romba döntő bombatámadásokat. Amikor túlhalad rajtuk a front, s már csak messziről hallatszik az ágyúdörgés, gépfegyver-kelepelés, óvatosan kilopakodnak a néptelen utcára. Körbepolyongják az üresen árválkodó fürdőt, a romos Angolparkot, a siváran kongó Városligetet, és úgy döntenek: „Majd később lassan föltámad a város, és kimerészkednek az utcára az emberek, de az már egészen más világ lesz. Nem a mi világunk. Gyerünk haza, és építsük föl a mi országunkat. Gyerünk vissza a múltba, és ne hagyjuk a játékainkat megzavarni.”

Nagy hangon hirdetett, hamis kommunista jelszó a korban: *Tiéd az ország, magadnak építed*. A Liliputi Színház színészei nem kérnek ebből az országépítésből, bezárkóznak várrá erődített színházépületükbe, féltve őrzött saját országukba. Őrzik, óvják a múltat, miközben „országuk” határán túl, a zárt ajtajú épület falain kívül átalakul, megváltozik a világ. A színészek színházat és életet játszanak védett, általuk körülhatárolt birodalmukban, de „Közben a kiküldött élelmiszer-keresők egyre rosszabb hírekkel tértek vissza, azt mesélték, hogy a külső világból eltűntek a kis cselédek, el a levették és a katonák, mondták, hogy munkától fáradt, elnyűtt arcú embereket látni mindenfelé. Nincsenek többé nagyurak és nincsenek szolgák, csak dolgozók, fáradt és munkába siető vagy munkából jövő emberek.”

Kommunisták számára a háború utáni magyar társadalomról 1948 tavaszán így gondolkodni több

mint eretnokség. Rákosi elvtárs rengeteg boldogan mosolygó embert látott, amikor május 1-jén megszűröl, a tribünről letekintett a felvonuló tömegre. Révai József elvtársat, a párt teljhatalmú ideológusát feltehetően az is felbosszantotta, hogy miért ítéli forradalomnak Román György a Liliputi Színház művészeinek „kirohanását” maguk építette *országukból*, s vajon az elbeszélés utolsó bekezdését hogyan kell értelmezni. Mit jelent – vagy jelképez? – a liliputok forradalma? „Mikor a ház már lobogó lánggal égett, a liliputi emberkéek serege kirohant az éjszakába. Elöl August Pista kivont kardját a feje fölé emelve. Hömpölyögtek kifelé, mint a gátját tört áradat. Bendó Barna algebra- és földrajztanár éppen arra tartott hazafelé a Katolikus Legényegylet vacsorájáról. Úgy döntötték föl, hogy hat lépést röpillt. A bajuszán szaladt haza. Otthon százéves anyja fogadta, meglátta, összecsapta a kezét: »Fiacskám, mi történt veled?» Egyetlen megmaradt fogát úgy mozgatta, mint az elefánt az ormányát. »Jaj, macskám, ne kérdezd... Jönnek a liliputok, jönnek, jönnek. Jönnek, mint a fürgeteg!»

Értettek a szóból az elvtársak: 1948 júniusában betiltották az Újholdat.

(Évtized múltán, 1958-ban jelent meg Román György gyűjteményes kötete, a könyv és az elbeszélés új címe: *Liliputok lázadása*. Akik emlékeztek az Újhold utolsó számában olvasott novellára, értették, miért fontos a hatalmat újra erőszakkal megszerzőknek, a vérbe fojtott forradalom után néma országban, hogy a Liliputok *lázasáról*, s ne az elnyomottak, megalázottak, kizsákmányoltak *forradalmáról* olvassanak az emberek.)

A folyóirat négy hónap vajúdás után megszületett utolsó száma igencsak felemásra sikeredett. Az új szerkesztőknek nem sikerült a lehetetlen: marxista álarc mögé bújtatni s eltüntetni Babits Mihály halotti maszkját.

Gyárfás Miklósról várt 1948 tavaszán a feladat: magyarázza meg az olvasóknak, miért ő lett az Újhold utolsó számának szerkesztője.

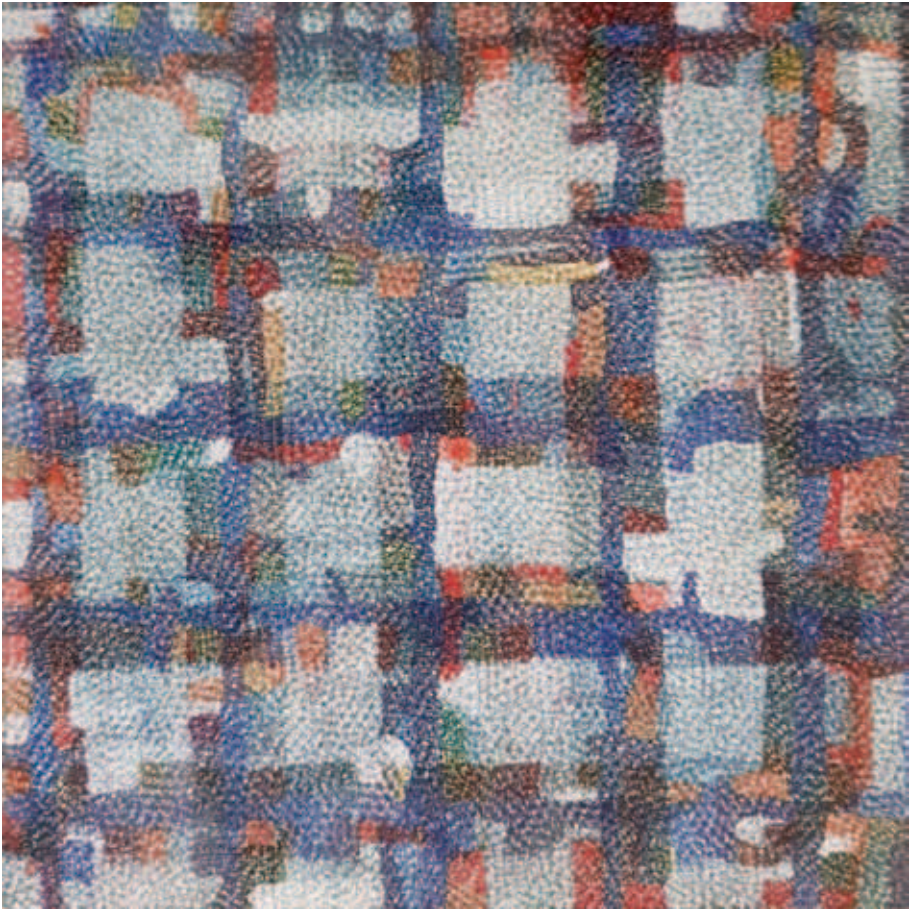
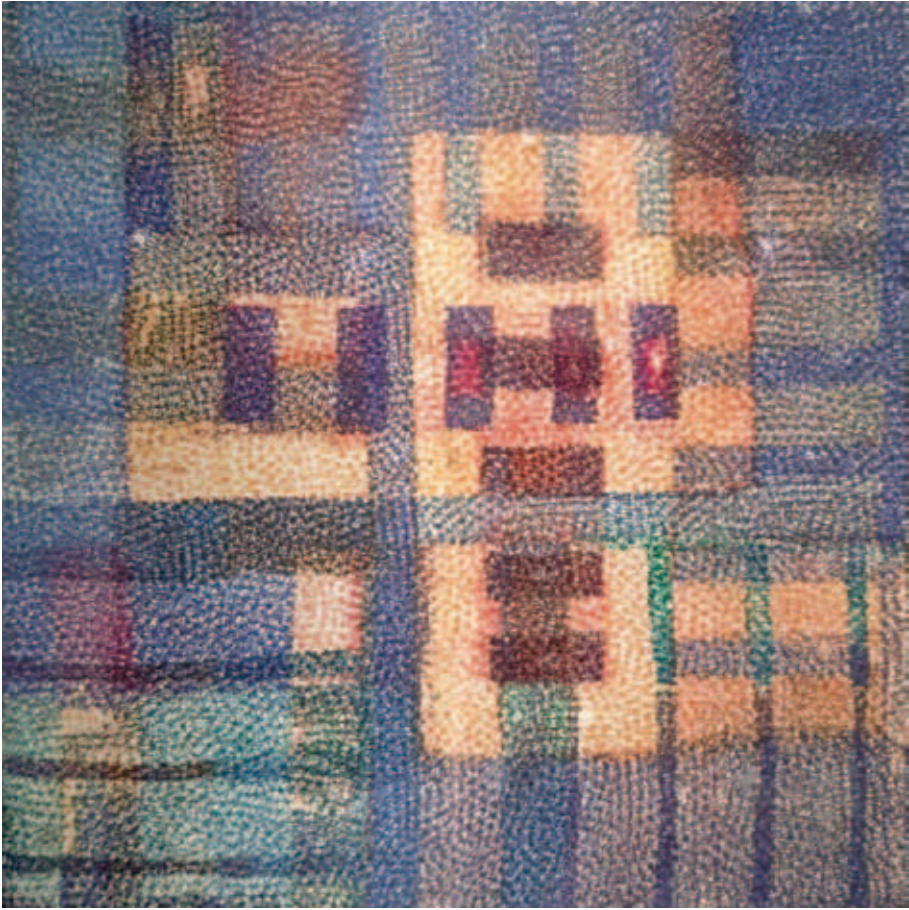
A rábízott feladatot teljesítette.

Az általa írt vezércikk körmönfont mellébeszéléssel csúrcsavart hamis látlelet. Torz és hazug a csak látszatra logikus helyzetértékelés: „A felszabadulás után hamar kialakult a sértődött esztétika, amely a szabadságban továbbreggő hiedelmekből konkretizálta a polgári demokrácia szocializmustól való félelmét és jelentéktelen irodalomban jelentéktelen irodalmi válságot teremtett.”

A *sértődött esztétika* képviselői kimondva-kimondatlanul: Márai Sándor, Németh László, Szabó Lőrinc, az Újhold körül tömörülő fiatal írók, költők, kritikusok... Gyárfás okfejtése szerint „...a zavart



TELLÉR MÁRIA, Játék I-II., 2008



TELLÉR MÁRIA, Szent Imre himnusz, 2016; Zárt struktúrák 01., 2008

még fokozta a neofita »forradalmár« kritikusok törtető magatartása”, vagyis (néven nem nevezve) a polgári kultúrát tüzzel-vassal megsemmisíteni akaró pártlakáj, elvakult és erőszakos firkászhad.

„Az irodalom elleni támadást a sértődöttek és a törtetők közösen követték el. A sértődöttek a demokráciát vádolták azzal, hogy megakadályozza az irodalom szabad fejlődését, a törtetők pedig az irodalmat vádolták a demokrácia fejlődésének megakadályozásával.”

Az irodalom szabad fejlődését a demokráciának hazudott diktatórikus államvezetés akadályozta, a *sértődöttek* valójában az irodalom, az irodalmi élet szabad fejlődését gátló diktatúrával álltak perben, haragban. A *törtetők* pedig csak a munkásosztály hatalmát szolgáló és dicsőítő irományokat tekintették irodalomnak.

Az ellentét kibékíthetetlen.

Gyárfás hangsúlyozza – legyünk jóhiszeműek: 1948-ban elhitte, hogy a *szabadság kibontakozó valósága* (?) idején –, hogy a *törtetők* túlzásaikkal is használtak az irodalmi élet – a *népi demokratikus esztétika* (?) – fejlődésének, míg a *sértődöttek* működése következtében „a polgári irodalom nem nagy jelentőségű művei szemünk láttára klasszicizálódtak, s maradiságuk jogán fontosabb helyet foglalnak el az irodalomban, mint amely megilleti őket”. Finoman fogalmazott, a halálos ítéletet ezüsttálcán

átnyújtó, jóindulatú figyelmeztetés azon polgári (sértődött) írók számára, akik nem akarják megérteni, hogy egy az út, egy a párt, és nincs kegyelem azok számára, akik „ma nem tudnak kifejezői lenni annak, amit a jövő kétségtelenül kikényszerít majd belőlük”. Egyenes beszéd: *kikényszerít* – értsenek a szóból a *sértődöttek*. S igyekezzenek mihamarabb elfelejteni Babits Mihályt s a hozzá hasonló klerikális-reakciós írástudókat! Gyárfás a megbocsátás feltételét és lehetőségét is felvillantja a tétován tévelygők számára. A népi demokrácia keblére öleli őket, „feltéve, hogy lassú fejlődésük nem valami ellenálló vagy ellenséges magatartás eredménye”.

Román György sem lassan, sem gyorsan nem akart *fejlődni* a népi demokratikus esztétika irányába. Pilinszky János sem. Ottlik Géza sem. Nemes Nagy Ágnes sem. Sokan nem...

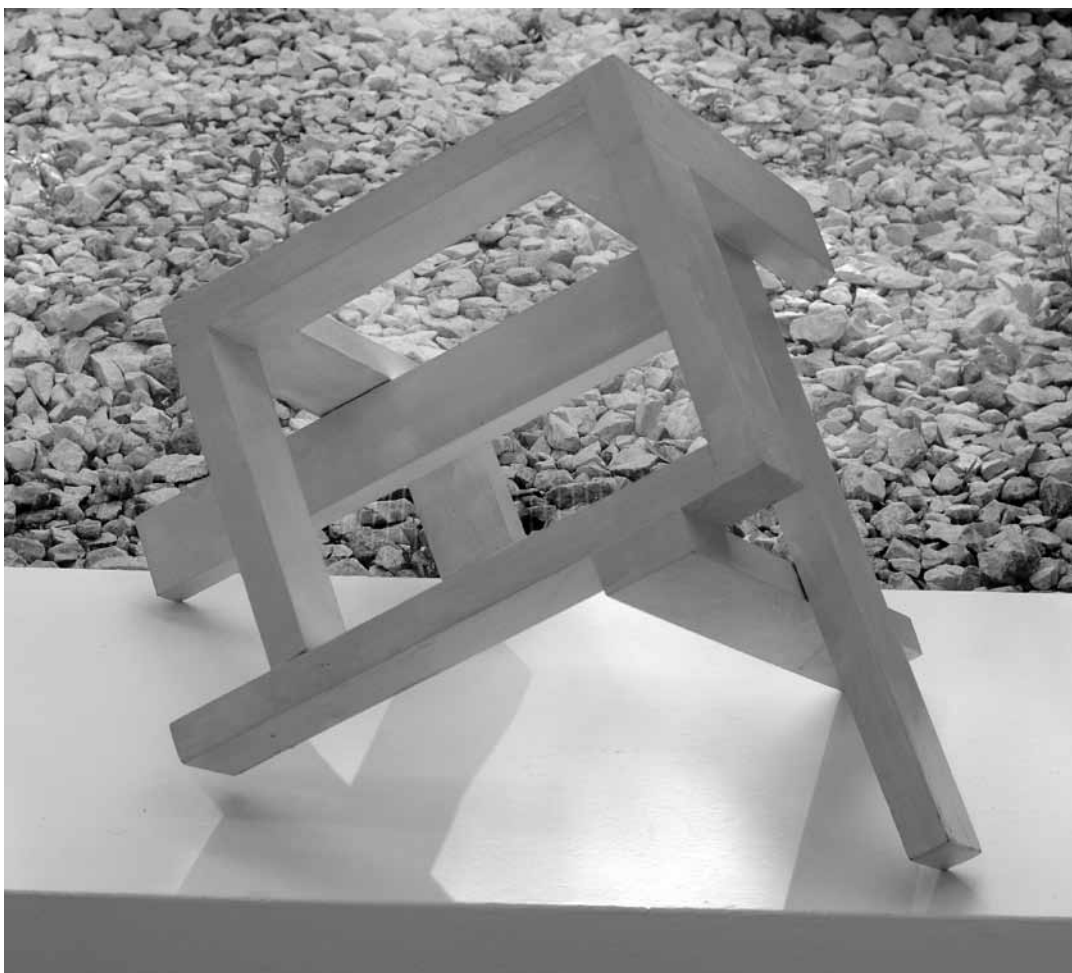
Nem értették az idők szavát.

Pándi Pál értette. Bacsó Péter értette. Gyárfás Miklós értette.

Az Újholdat 1948 júniusában betiltották.

Pilinszky János, Ottlik Géza, Nemes Nagy Ágnes a 20. századi magyar irodalom óriásai. Akik megkeserítették az életüket, ez idő tájt már csak néhány soros szócikk a lexikonokban.

(A *népi demokratikus esztétikáról* kisszámú hallgatóság előtt ma Révai elvtárs tart előadást a polkban.)



BALÁZS SÁNDOR

Organikus struktúrák

Tellér Mária tárlata

(Hotel Museum Budapest, 2017. október 9 – november 6.)



BALÁZS SÁNDOR (1967) Budapest

A világ: kicsi és nagy. Nagyobbik része láthatatlanul van jelen, mert: túl kicsi és túltúl nagy. A mikrovilág azért nem észlelhető számunkra szabad szemmel, mert olyannyira piciny alkotóelemekből áll össze, a makro pedig azért, mert még csak be sem mérhető távolságokkal kell számolnunk, gondoljunk csak a világegyetem kiterjedtségére, a tőlünk távol eső bolygókra. Ugyanakkor: kisebb és nagyobb egymás megfelelésében áll, hiszen vélhetőleg hasonló törvények szerint szerveződik, netán anyagiségében is azonos.

Mi pedig emberléptékű, egyezményesen méteres viszonylatokban igyekszünk értelmezni mindazt, ami körülvesz bennünket, sőt – és ez már a művészet, a kultúra, a vallás területét érinti – : antropomorfizáljuk a világot, a magunk képére, hasonlatosságára fordítjuk át azt, amit észlelünk, vagy éppen azt, ami meghalad bennünket.

Mi történik akkor, amikor a dolgokat felnagyítjuk vagy lekicsinyítjük? A dolgok szubsztanciája változatlan marad, ám döntő, hogy láthatóvá válnak.

A nyugati gondolkodás, szemben a keletivel: racionális, rendszerelvű. Ha valamit el akar gondolni vagy felvázolni, azt jellemzően rendszerben, valamilyen struktúrában és hierarchikusan teszi. Például a természettudományok, a kutatások alaptudománya a matematika mint rendszerelvű módszer – mintegy záloga annak, hogy mindenre fényt derítsünk. Ennek ellenére többnyire marad a homály, a tisztánlátás korlátozottsága.

Égész lényünk, gondolkodásunk arra van optimalizálva, hogy használni tudjuk a világot. A *profanáció* fogalom éppen erre utal. Mindazon dolog, amely valamilyen módon isteni birtoknak tekinthető: szent vagy kultikus. Amit nem tudunk, mert nem tudhatunk, mert számunkra ismeretlen vagy megismerhetetlen, mert az ember fennhatósága alól ki van vonva, éppen ilyen: kívül esik a szabad felhasználáson. Ellenben profán az, ami „visszahelyeztetik az emberek birtokába és használatába” – említi Giorgio Agamben. A használat pedig kizárólag a profanizáció révén érhető el. Mintha a teremtés különös eseménye csak azért következett volna be, hogy igyekezzünk megfejteni a Teremtő kódjait, amelyeket manapság természeti törvényekként nevezünk meg, hogy a profanáció egyik nyilvánvaló példáját említsük.

Mindamellet, mindezek mögött vagy felett persze ott munkál valami bennünk, amit az egyszerűség kedvéért nevezünk léleknek vagy affektusnak, mint sajátosan emberi specifikumot.

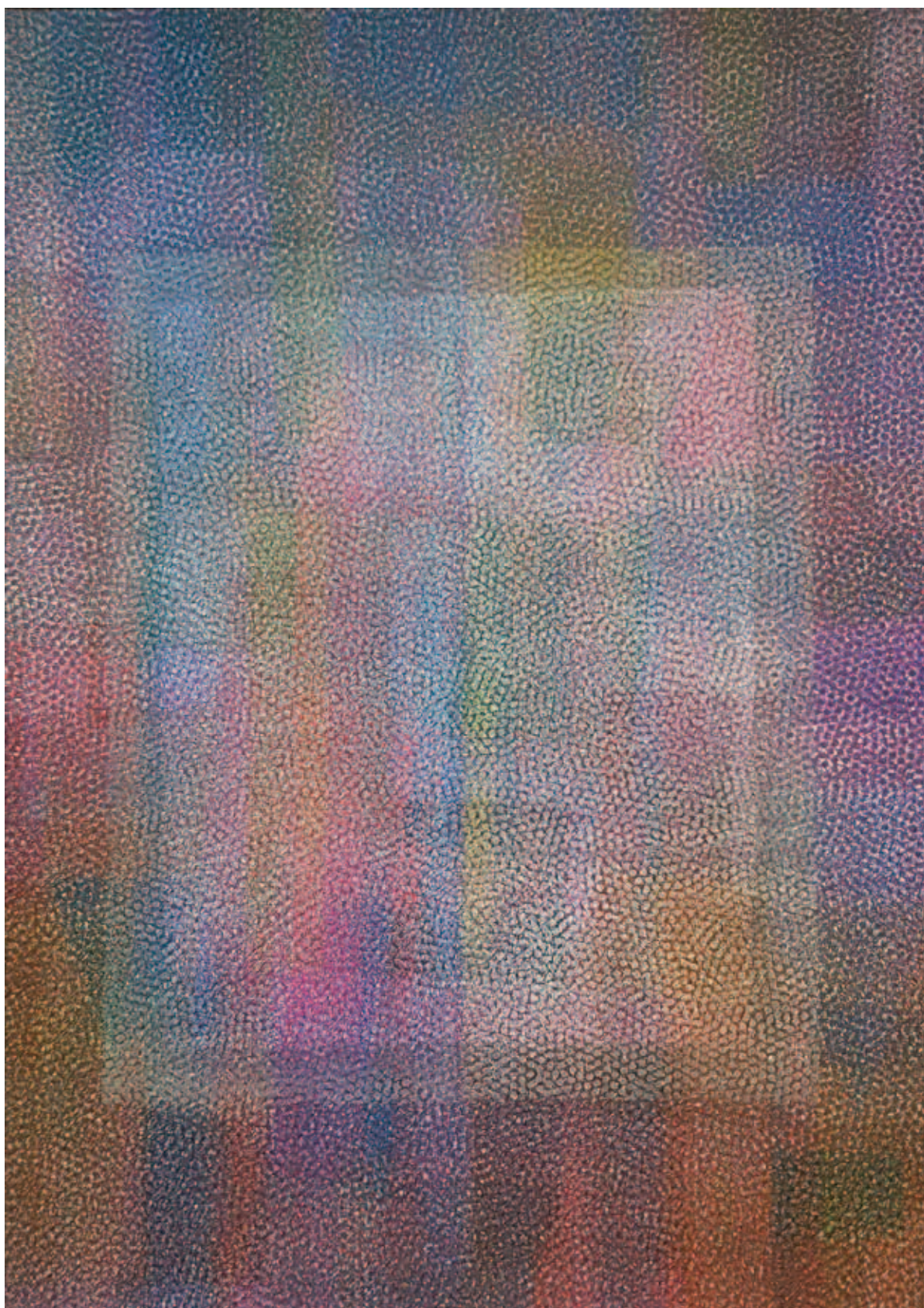
Nevet vagy címet annak adunk, amit el akarunk különíteni. Tellér Mária kiállításán az egyes alkotások jobbra cím nélkül szerepelnek. A tárlat hívószava ad számunkra keretet: *Organikus struktúrák*. E megnevezés ugyanis mintegy ívet húz a művésznő évtizedes alkotói tevékenysége fölé.

Korábban a mikroszkóp által láthatóvá vált mikrovilág felnagyítása vált képtémává: különféle sejtek felnagyított felvételei szolgáltak kiindulópontként, amelyek szabadon továbbépültek. A papszempapírból kivágott, rendszerszerűen vagy esetlegesen átluggatott sablonok adták a formai alapot, amelyen a többszörösen átszűrő pasztellnyomok kompozíciós bázist hoztak létre.

Az újonnan alkotott munkák hasonló gondolat nyomán vettek kezdetet, ám az alapvetően organikus alapokra, mintegy kép a képben elgondolást követve: geometrikus formák, jellemzően lekerekített téglalapok, négyzetek kerültek, különféle struktúrák. Mindez azt mutatja, hogy a művészi intenció irányát a mikrovilág-képek és a struktúrák összekötése, kapcsolatba hozása, egymásra, egymásba építése jelölte meg, így a különböző ciklusdarabok szinopszisba kerültek, azaz összenézésbe.

Hogy miért?

Tellér Mária képeket nyitogatott a képbe, strukturált képmezők sokaságát. Az új műciklus első két darabja ezt még nem nyilvánvalóan, inkább csak sejtetve jelzi. Az első, viszonylagosan sötét tónusban tartott és keretbe foglalt belső képen még áttűnnek a háttéri, organikus formák. Közvetlen párdarabja kissé kivilágosodik, s egy finoman jelzett osztóvonal kitérésre váró ajtóvá, ablakká



TELLÉR MÁRIA, Ablak II., 2017

transzformálja a felületet, vagy inkább avatja a belső képet. A rákövetkező alkotások már felszámolják a kép a képben kettősséget: az ajtó, az ablak kitárul, s már azt látjuk, ami rajta át és túl látható. A struktúrák világát.

A valódi szándék azonban mégsem egy konstruktív, geometrikus, erősen strukturált képző életre hívását érinti. A munkák olykor az absztrakció közvetlen közelébe érkezők, mégsem tekinthetők annak. Nem rideg, elvonatkoztató szerkezetes vázak, hanem lírai struktúrák, amelyekben az átmenetek, az egymásba fonódások és áttételek könnyedek, akadálymentesek. A formák, a szerkezetek valamiféle hajlékony, érzékeny reagens rendszert alkotnak. Életszerűek. Nem megnevezni, csupán keleties módon rámutatni kívánnak.

A lekerekülő, színekben és organikus háttérben úszó négyzetek és téglalapok csak azért „toldakodnak” előtérbe, a felszínre, a nyilvánvaló láthatóság terébe, hogy szinte – és itt indokolt egy színesztéziát idéző képzavarral élni – hallhatóvá, tapinthatóvá és persze elsősorban láthatóvá váljon a mélystruktúrák, a teremtő idea eredendő és originális, rendkívüli bonyolultsága. Persze csak homályban, ködösen, az elmosódottság különböző változataiban.

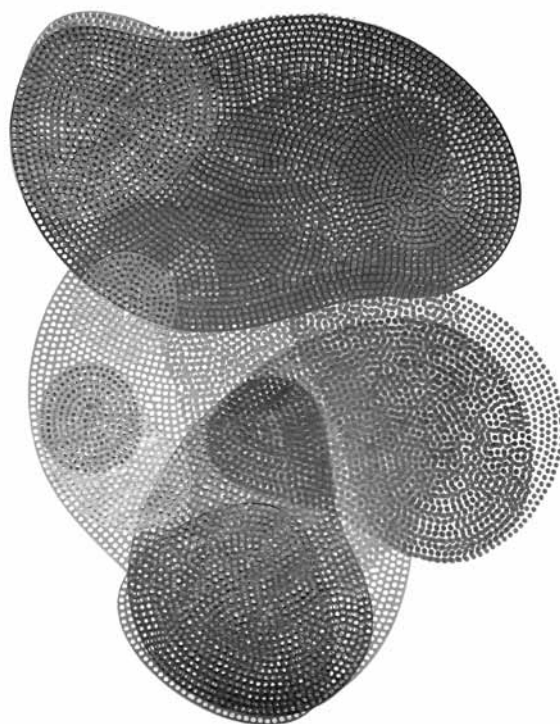
Így a létrejövő, a képbe emelt struktúra csupán jele, jelzése, mintegy ikonja kíván lenni annak, amiben áll, amibe behelyezkedett. Felszíne a mélynek. Az organikus világ végtelen, s az ember számára mindmáig vagy mindörökké teljességgel bémérhetetlen, szerves és tervezett strukturált-ságának.

Frappáns rövidséggel Einstein ilyesmi kapcsán mondhatta azt, hogy „Isten nem kockajátékos”. Nem véletlen folyamatok eredménye e szervezettség, inkább csupán a róla alkotott emberi elképzelések hordoznak sok esetlegességet, véletlenszerűséget, holott egy magasabb pontról a véletlen mindössze egy nehezen belátható szükségszerűség másik neve. Függetlenül attól, hogy hisszük-e a világ teremtett voltát, hogy mint egy, a sötétségben hirtelen felvillanó gyertyaláng – miként a világ Isten általi teremtését Aquinói Szent Tamás elképzei –, létrejöhetett az, amiben élünk, amiről tudunk, és az is, amiről még vagy talán sosem lesz tudomásunk – kétségbevonhatatlan életvilágunk rendkívüli szervezettsége.

Tellér Mária művészetében a megjelenő struktúrák ennek a rendkívül bonyolult szervezettségnek képes, szinte kézzelfogható, de legalábbis nyilvánvalóan látható jelei. E „monotópia”-sorozat specifikuma éppen ez: hogy láthatóvá tesz. Lényege egybeesik az önmagáról nyújtott látvánnyal, vagyis saját specifikumával.



TELLÉR MÁRIA (1975) Budapest



TELLÉR MÁRIA, Sejt-elem 07., 2017



NOVOTNY TIHAMÉR

Két Duna-parti tárlatról

Pannónia – Geometria. Aknay János festőművész és Ézsiás István szobrászművész kiállítása, MANK Galéria, Szentendre, 2017. augusztus 16 – szeptember 10.

A Hamvas Béla–Kemény Katalin szerzőpáros többek között azt írja a *Forradalom a művészetben – Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon* című, először 1947-ben megjelent kötetük Fülep Lajosnak szánt előszavában, hogy „az a kollaborációs műfaj, amelyet ez a kis könyv megkísérel, nálunk még nem tartozik a gyakori jelenségek közé. [...] A közös útból és közös élményekből, tapasztalatokból, de főként az elsődleges életközösségből ez a közös könyv önmagától született meg közösnek.”

Aknay János és Ézsiás István esetében a fentebb megfogalmazott gondolat lényegét nyugodtan átültethetjük a képzőművészet területére, mert ezen a kiállításon egy festő kollaborált a szobrásszal, egy síkbeli kifejezés rezonált a térbeli megformálással, egy konstruktív szellemiség működött együtt a geometriás szerkezetességgel, egy mértani képarchitektúra szubjektív emléktára fonódott össze a szögletes és íves alapelemekből építkező szobrok eszméjének cirka százéves hagyományával és megfordítva.

Ez a közös tárlat tehát jóllehet egyszeri volt, és talán soha többé nem fog megisméltódni – bár ez sincs kizárva –, mégis számtalan figyelemre méltó tanulsággal szolgált.

Mindkét művész nagy elánnal, elszántsággal, már-már prófétás, egylelkű, monomániás hittel és céltudatossággal érkezett a művészi pályára, úgy a hatvanas évek közepétől, a hetvenes évek elejétől számítva a *közös időt*. Mert a történet „abban a pillanatban kezdődik, mikor több ember azonos törvényszerűségek folyamatában együtt él” – idézhetnénk újra a fentebb emlegetett szerzőpárost. S ennek a generációnak bizony közös a sorsa, közös a története, közös az élményvilága, amely az avantgárd szellemiség melletti állásfoglalásban, a modern tradíciók iránti fogékonyságban és elkötelezettségben fogalmazódott meg, és találta meg kitörési pontját, valamint hivatását, hitvallását, elhivatottságát.

Ézsiás Istvánnál radikálisabb az a választott cezúra, amely valósággal elfalazza őt a klasszikus művészeti hagyományoktól, leginkább az ábrázoló műfajoktól, hiszen példaképei legfőképp a tízes-húszas években kibontakozó absztrakt-konstruktivista irányzatok képviselői közül kerülnek ki. „Azaz, hogy Ézsiás hitet tett az orosz konstruktivizmus vagy a Bauhaus vérbe fojtott öröksége mellett, erkölcsi tettet is végrehajtott, nem csupán ígéretes esztétikai útra lépett. Az említett orosz és németországi képzőművészeti mozgalmak ugyanis úgy hanyatlottak a porba, hogy nem járhatták végig lehetséges kibomlásuk útját; jócskán maradt még követőik számára is bejárható és bejárandó út” – érvel az alkotó mellett és helyett, azaz nevében Hernádi Miklós szociológus egyik méltatásában, amely 2013-ban az éppen hetvenéves művészről szólt.

Ézsiás alkotótevékenysége tehát az újragondolás, a továbbfejlesztés, valamint a kipróbálás és kiterjesztés megszakítatlan processzusában, mondhatni, a tiszteletadás és a hódolat folyamatos, ugyanakkor testre szabott műfajában teljesedik ki. A neveket sorolhatnánk a konstruktivista avantgárd ősoktól a hazai modern klasszikusokig: Malevicstől Tatlinig, El Liszickijtől Rodcsenkóig, Mondriantól Huszár Vilmosig, Doesburgtól Moholy-Nagy Lászlóig, Naum Gabótól Le Corbusier-ig, Kassák Lajostól Bortnyik Sándorig, Amerigo Tottól Csíky Tiborig...

Szobrászunk tehát csak a hasonszőrűek társaságában érzi jól magát, legyenek azok már elhunyt vagy még ma is élő geometrikus-konstruktivista alkotó szellemek, illetve MADI-s kortárs művészek.

Aknay Jánosnál viszont a mégoly konstruktív-geometrikus képei esetében sem találjuk azt a radikális határvonalat, amely egyértelműen leválasztaná őt az elmúlt korok művészeti hagyományairól és szakrális tradícióiról. Még a jelenlegi, tehát a szigorúan vett konstruktív-szürrealis, illetve

konstruktív-geometrikus tematikájú sík architektúráis festményeinek is vannak olyan felhangjai, átérzései és tartalmi eredői, amelyek egyrészt a megnevezhető szentendrei, illetve az általában vett megnevezhetetlen ház- és templomépítészeti örökség, vagyis az ideák emlékvilágába vezetnek. Másrészt az elmúlt korok, a trecento és a quattrocento festőinek – például Simone Martini, Giotto vagy Fra Angelico – szentséges érzés- és áhítatvilágát is megidézik. Harmadrészt tudatosan a festőváros Vajda Lajos-i, Korniss Dezső-i, Barcsay Jenő-i, Bálint Endre-i, Deim Pál-i vagy Balogh László-i modern és újító szellemű tradícióira építenek. S azt is jól tudjuk, hogy Aknaytól az ikonikus, valamint az ábrázoló jellegű korpusztémák, illetve az evangéliumi történetek sem idegenek, bár ezek a művek a szóban forgó kollaborációs kontextusban nem jelentek meg.

Kis leegyszerűsítéssel mondhatnánk azt is, hogy ebben a párosításban, ebben a felállásban Ézsiás István szobrai és reliefjei a *világi*, Aknay János táblaképei pedig a *szakrális* oldalát mutatják ugyanannak a konstruktív-geometrikus művészetnek. Vagy finomabban árnyalva ugyanezt az ellentét-párt: míg Ézsiás alkotásai világiasabban konkrét és önmagukért való, játékosan konstruktív szoborköltemények, addig Aknay festményei szakrálisabban univerzális és hűvösen átszemélyesített sík geometrikus érzet-élményképek.

Azonban találhatunk itt olyan más összecsengő, egymás felé vándorló vagy egymástól távolodó, netán távtartó ellentétpárokat is, mint: *dinamikus és statikus; színminimalizáció és színkomplikáció; egyszerűség és bonyolultság; idézet és új konfiguráció; indokolt és indoklás nélküli formák* et cetera.

Meglepően és kifejezetten jó érzést nyújtóan rímeltek itt a szobrok és reliefek, valamint a festmények kék, vörös, sárga alapszínei a feketével és fehérrel; a derékszögek az átlós formák kombinációival; a horizontális és vertikális illeszkedések a ferde egyenesekkel; a körívek, körcikkelyek és ellipszisek a hegyesszögű háromszögekkel, téglalapokkal, négyzetekkel és trapézokkal.

Megszelídített utópiák – mondhatnánk Ézsiás István műveire, hiszen nyoma sincs már a valamikori radikális társadalom-átalakító, társadalom-átformáló eszméknek. Helyettük maradt a konstruktív-geometrikus szoborparkok és képtárak alapításának finom „agressziója”; maradt a kimeríthetetlen játékoság a formákkal és a színekkel; maradt a *mozgás és absztrakció, a tér és invenció* négyesének MADI-s dinamizmusa; maradt a villódzó műtárgy-központúság.

Aknay János Szentendre-utópiája is a múlté, amely feloldódik az emlékezés költőien konstruktív kaleidoszkópszerűségében.

De ne keseregjünk ezen, mert *sok van mi csodálatos, de két művész teljesítményénél, együttállásánál és kollaborációjánál nincs semmi csodálatosabb!*

Földtől az égig. Aknay János kiállítása (Kákonyi Asztrik Galéria, Esztergom, 2017. december 12 – 2018. január 14.)

Vajon meddig tart az út a földtől az égig? Hány lépésben, hány létrafokban, hány ecsetvonásban, hány képben s mennyi időben mérhető? Vajon hányszor és hányszor kell az embernek, a festőnek talajától elrugaskodnia ahhoz, hogy függőleges emelkedésében, vertikális rugózásában – a mindig újra és újra átélt, megismételt élményen túl – egyszer végleg abban a megfoghatatlanban, abban a fénylő örökben ragadjon s ragyogjon?

Vajon hány és hány megfestett ház, hány és hány fehérben izzó lak és katedrális, hány és hány színpompás templom „emlékéből” épül fel az az Egyetlen labirintus, amelynek eszményképe az Új Jeruzsálem felénk közelítő, aláereszkedő paradicsomi víziójából testesül a lélek állandó lakhelyévé, otthonává, kristálypalotájává, amelyben bolyongani s amelyben tartózkodni jó?

„Vajon hány angyal fér el egy tű fokán”, amikor elképzelni sem tudjuk e lények anyagát, súlyát, tömegét, térfogatát, lévén azok szellemi (testű) lények? Vajon hány és miféle angyal képét kell megjelenítenie a festőnek ahhoz, hogy soha, de soha ne vesszen el, soha, de soha ne szűnjön meg benne a feltörekvés, a fenntartózkodás, az átlényegülés érzése és képessége?

„A párizsi egyetem talán legismertebb középkori disputációja során a résztvevők azt a kérdést vitatták meg, hogy hány angyal fér el a tű hegyén. Ne mosolyogjunk meg a problémát, mert [ez a feladvány] eredetileg egy fontos matematikai kérdés képszerű megvilágítása volt. Ideális esetben a tű hegyének nincs kiterjedése, és az angyalnak sincs, lévén hogy szellemi lény. Rendkívül képszerű volt a

középkor emberének gondolkodása: arra törekedett, hogy az elvont dolgokat konkrét formában fejezze ki. Esetünkben az angyalnak, a test nélküli, pusztán szellemi létezőnek, valamint a tű hegyének fogalmát használták fel a *questiones disputatae* [a tárgyalt problémák] szerzői ahhoz, hogy érthetővé tegyék a nullával való osztás problémáját. Talán nem túlzás feltételeznünk, hogy a mi gondolkodásunk éppúgy képszerű, mint hétszáz évvel korábban élt elődeinké volt, de mi magunk már elvesztettük a képi gondolkodás kreatív alkalmazásának képességét. Befogadni és értelmezni azonban még tudunk, sőt, a hétköznapi életben ránk zúduló képáradat meghatározó befolyással van döntéseinkre. Érthető, ha szunnyadó képességünket leginkább a fogyasztói szokásaink irányítására törekvő médiumok, a reklámok használják ki” – írja Fáy Zoltán egy helyütt (*Angyali hirdetések – Karácsonyi reklámboldogság és a menyei közvetítők*, Magyar Nemzet, 2003. december 24.).

Nem tudok jobb, mélyebb, hasznosabb magyarázatot találni a szóban forgó mennyiségi megközelítés kérdésére, mint azt, hogy a valódi művész sohasem azért fest, hogy önmagát népszerűsítse, hogy az emberek képességét kielégítse, hanem azért, hogy a talmi elkerülje, hogy a hamisság nélküli, tartalmas, igaz, szép és jó – vagyis a „színeváltozott” – kép élményét megjelje, megismételje, s ezáltal közvetíthetővé, tartóssá, állandóvá és örök érvényűvé tegye.

Ez az élmény hasonlatos ahhoz az érzéshez, amit Jézus tanítványai (Péter, Jakab és János) akkor éltek át, amikor fölmentek arra a bizonyos „magas hegyre”, s ott Mesterük „átváltozott előttük”. Tudniillik ezen a helyen Jézus „ruhája olyan ragyogó fehér lett, hogy a földön semmiféle ványoló nem képes így ruhát kifejéríteni”. A tanítványok pedig az „olyan jó itt lenni!” önkívületébe esve az örökkévalóság sátrait kívánták felállítani (Mk 9,2-5).

Aknay János, amikor visszatérő égi lényekkel népesíti be városkulisszáit: az *angyalos geometria* hívévé szegődik. Amikor az Égi Jeruzsálem képével érvel: az *angyali geometria* építőjeként lép fel. Amikor magyar vonatkozású szenteket, Krisztus-arcokat, korpusztöredékeket és evangéliumi történeteket fest: a *Biblia* értelmezőjévé válik. Amikor védő-, őrző- és festőangyalokat alkot, az égi szférák húrjain játszik. Mert „amint a mennyben, úgy a földön is” – mondják ezek az örökérvényűséget felmutatni igyekvő pillanatképek.

Mert a jó festő mindig és mindenkor az örökkévalóság, vagyis az örökös készenlét, az éberség nézőpontjából alkotja meg műveit. Tehát minden egyes műve lebegés: elhívás az alászállásra és az emelkedésre. Érzékiségének egyedüli célja: egy magasabb rendű szellemi állapot elérése és kifejezése. Úgy is mondhatnánk, hogy a jó művész az örökkévalósággal érintkező lelkét keveri festékszíneibe és festékformáiba. És Aknay János jó művész, mert képeinek kegyelmi íve a földtől az égig ér...



AKNAY JÁNOS, 1956. november 4., 2016

MARNO JÁNOS

Szülőföldem – áthúzva

szülőföldem



MARNO JÁNOS (1949) Budapest

Előrebocsátásul: talán eszembe sem jut verset írni, ha biztos tollal képesnek érezném (éreztem volna) magamat érdemi dolgozatot készíteni a szülőföldről, úgy a metaforikusról, mint a fizikailag ténylegesnek mondhatóról. Hogy ez az alkalmatlanságom mennyire egyedi, habituális, pszichikai alkalmatlanság, és mennyire kor-szerű alkalmatlanság, azt csupán kérdezni mérészelem, eldönteni nem tudom. Hajlok persze azt gondolni, hogy én már nem annyira egy föld, inkább egy kor szülöttem vagyok, az idő, ami esetemben nem mondható abszolút nyerőnek, lévén fedésben a privát létrejöttöm a Rákosi-féle kommunista alkotmány érvénybe lépésével. A szóban forgó kor terminológiájával élve úri szülők gyerekeként láttam meg a napvilágot a budai Várban, s ekként ebrudaltattam ki onnan másfél éves koromban Tiszanánára, egy zsákfalucskába, anyám, az ő anyja, apám, a nővérem és az ikerhúgom társaságában. Néhány évvel ezelőtt, amikor kérelmeztem a kitelepítetteknek megítélt jövedelemkiegészítést az illetékes hivataltól, és kérelmemet visszatúsították azon a címen, hogy ilyen kártérítés csak azokat a kitelepítetteket illeti meg, akik a Hortobágyra, örökkel és szögesdróttal körülkerített táborba kerültek, írtam egy nyilvános levelet a minisztériumnak, amelyben rákérdeztem a törvényi megkülönböztetés okaira, ám választ sehonnan, senkitől nem kaptam. Néhány hivatalnok magánemberként együtt méltatlankodott velem, ami a szívemet megmelengette, viszont annyi eredményt mégis elértem a nyilvános levéllel, hogy üzenetet kaptam a tiszánánai ház (ahová beszállásoltak bennünket) életben maradt lakójától, egy végtelenül kedves asszonytól, miszerint ő jól emlékszik ránk, az egész Marno családra, és arra, hogy milyen jól megférünk náluk a kétszoba-konyhás lakásban, ők hárman és mi hatan, s ő maga, aki néhány évvel volt akkor idősebb nálam, még ma is szeretettel gondol ránk, a közös élményeinkre, játékainkra, közös étkezéseinkre s így tovább. Olvasóm valószínűleg csak hírből tud ezt-azt a kitelepítésekről, talán a hivatal is ebbéli tudatlansága miatt utasította vissza a keresetemet, ezért hadd skicceljem föl röviden, mit jelentett nálunk ez a kitelepítés.

A faluban kijelölték azokat a házakat, amelyeket kulákparasztnok tulajdonoltak, a mi házigazdáinknak két szobája és egy konyhája, illetve egy konyhakertje és egy csűrje volt, ahol a cséplőgépet parkoltatták. A cséplőgépet elvették tőlük, és a csűrbe a házaspár a nagypapát költöztette, miután a nagyobbik szobájukat velünk foglaltatta el a hatóság. Olvasóm, ha kicsikét figyelmesen követi a szavaimat, elképzelheti, hogy mit élt át akkor egy ilyen állítólagos kulákcsalád, hogy beszuszakolnak közéjük, a házukba egy hattagú, ráadásul úri családot, akikkel legföljebb annyiban közösködhetnek érzelmileg, hogy a mi úri családuknak éppúgy meg lett bélyegezve, mint az ő kulákságuk. Érdemes még megemlítenem, hogy mi nem hagyhattuk el a falu közigazgatási területét, és a szüleimnek rendszeresen jelentkeznie kellett a rendőrszón, fél év után pedig már csak az anyámnak, mert az apámat egy éjszaka öt fegyveres, bőrkabátos ember kirángatta az ágyból, és felrakták őt egy teherautóra, mondván, dolgozni viszik. Ezt követően három évig hiába járta a hivatalokat az anyám megtudni, mi történt az apámmal, sehol nem kapott senkitől választ.

Erre az éjszakára (sem) emlékszem, házigazdánk lánya mesélte el két éve telefonban a történetet, valamiért a szüleim soha nem hozták szóba az eseményt. Talán mert unták volna, épp elég sérelem, bántalom, katasztrófa érte őket ahhoz, hogy beleunjanak a megemlékezésekbe, felelevenítésekbe. Szülőföldem eszerint bántalom és unalom elsősorban, és ezért is érdekes számomra, hogy egyvalamire emlékszem eléggé érzéken, nem a cséplőgépre, amit elvett a családtól a hatóság, hanem egy cséplésre, amit két-három évesen ámulva néztem, hogy majd az általános iskola hetedik vagy nyolcadik osztályában első olvasásra beleszeressek József Attila *Éhség* című, egészen korai szonettjébe. Hozama is lett tehát a kitelepítésnek, továbbá okkal képzelhetem, hogy J. A. is a saját kitelepítésének köszönheti az élményt, ami a verset megíratta vele, az öcsödi kényszer-évek terméke gyanánt. Szóval a cséplőgépre zsigerileg nem untam meg emlékezni, és azért sem, mert a két-három éves gyerektüdőmben akár ez az esemény is elültethette a később kifejlődő betegséget, az emfizémát, ami megfékezhetetlenül rombolja a légzést, és provokál egyéb betegségeket, például a mentális leépülést is, ha drasztikusan csökken az agy oxigénellátása.

Azt hiszem, '54-ben hagyhattuk el Tiszanánát, és kerültünk fel Pestszentlőrincre, egy távoli rokonunk házába, aki befogadott bennünket arra az időre, amíg anyám munkát talál valahol vidéken védőnőként, majd amikor meglelt az állása Piliscsabán, hamarosan odaköltözhattünk mindannyian az egészségháza, egy szobába, egyelőre csak öten, amihez tartozott még egy konyha, fürdőszoba, előszoba és egy éléskamra is, a ház másik fele futott először Zöldkereszt néven, és nemsokára lett belőle Egészségház. Nekem öröm mind a két elnevezés, ahogy öröm az utcánk neve is: Egyenlőség, és sajnálom, hogy a rendszerváltás hevében visszakapta az utca a háború előtti Levente nevet, amit borzasztóan unalmasnak érzek az Egyenlőséghez képest. Kis túlzással így az Egyenlőség utcát tekinthetném szülőföldemnek, itt fogant meg bennem az abszurd, jóval azelőtt, hogy Beckett *Godot*-ja és *Utolsó tekerce* a kezembe került. Piliscsaba az abszolút realizmus és a totális abszurd szülőhelye, gyönyörű vidék, akár a pilisi hegylánc felé fordítom a tekintetemet, akár ellenkezőleg, Dél felé, a Dunántúl déli helységei, dombjai, lankái, szépséges termőföldjei felé. Csakhogy én ezt nem láttam meg idejében.

'56 többszörös traumája lett az életemnek, a forradalommal együtt engem is levert a nagyanyám hirtelen emigrálása Ausztráliába, az első osztályban szerelmemmé vált tanítónő, Rotbauer Marika szintén váratlan távozása az iskolából, és apám még váratlanabb hazatérése a börtönből – megcsönkítettan, elnémítottan, lyukas nyakkal, csontvázára fogyottan. Amnesztiában részesítette őt a Nagy Imre-kormány, mint annyi más, koncepciók perben elítélt rabtársát, volt katonatiszteket és papokat főleg (ennek köszönhetem, hogy szegény apám Pannonhalmát célozta meg leendő középiskolámnak, részint, hogy ott embert faragjanak belőlem és hívő lelket, részint mert számos pannonhalmi pappal együtt ült a börtönben, az életét is egy papnak köszönhettem, aki addig dörömbölt a cellaajtón, amíg hajlandó nem lett a foglár kinyitni az ajtót, és azonnal a rabkórház sebészetére vitetni a fuldokló apámat), akikkel haláláig, illetve azok haláláig levelező viszonyban maradt. A papok nagyanyámat is erősen vonzották, élők és halottak egyaránt, kivándorlása előtt, még óvodáskoromban (az óvodát elszabotáltam, az első ottani napon rosszul lettem az ebédetől, két napig hánytam, a nagyanyám döntött úgy, hogy nem kényszeríthetnek vissza abba az üzembe) tavasztól ősziig jártunk – talán másnaponta – a temetőbe, kapával és gereblyével fölszerelve, gondozni az egykori klotildligeti rendház halottjainak sírhantjait. Azt hiszem, ezek a temetőjáratok, temető-hajnalok és -délelőttök alapozták meg a világérzékelésemet, világnézeteim összejelmét, blaszfém viccnek ne hasson: szellemi

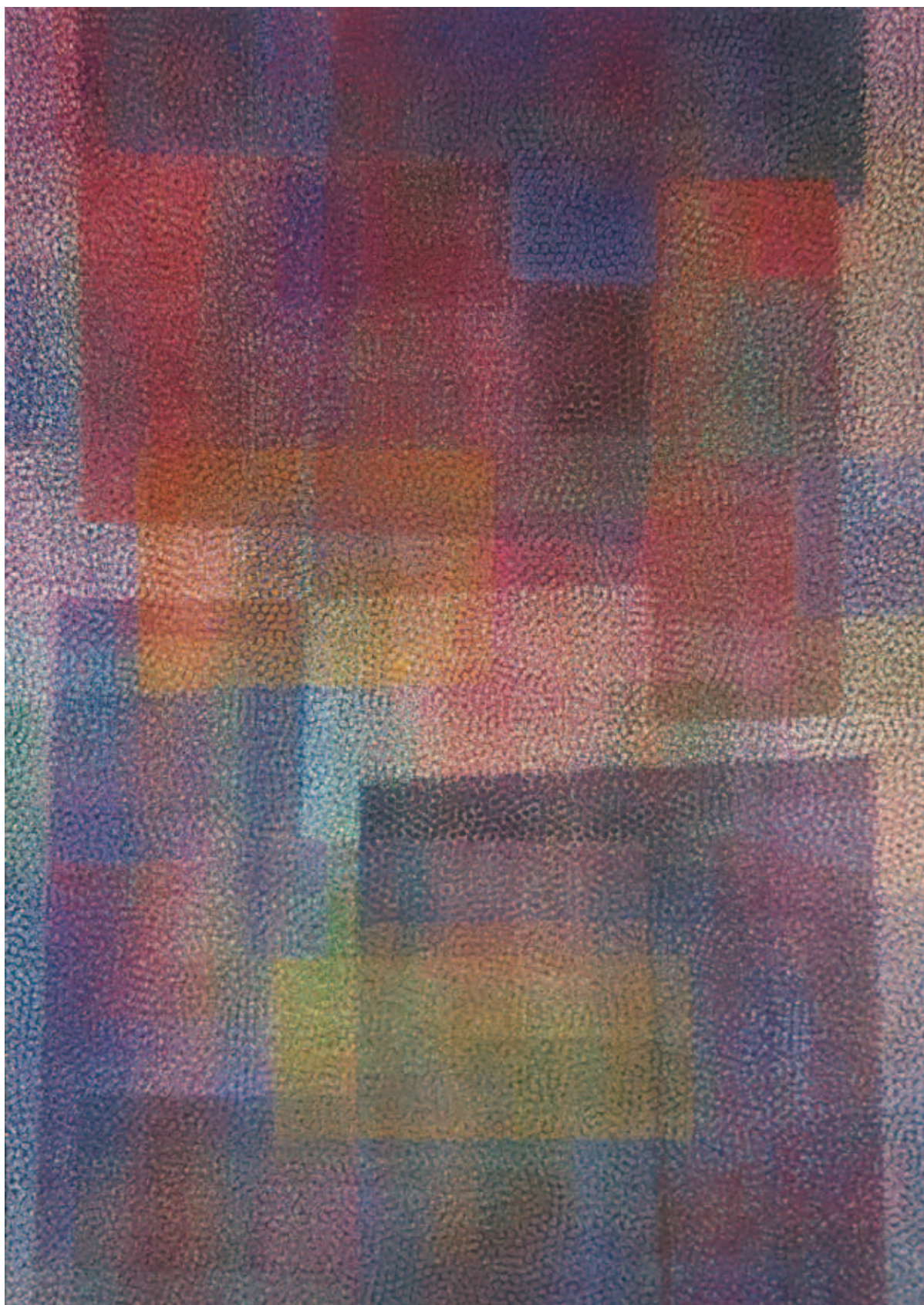
szülőföldem lett a temető. Ott eszmélkedtem, segédkezve nagyanyámnak, olykor a hozzánk társuló Zajzonnénak, aki szintén megszállott önkéntes sírgondozó hölgy volt, ugyanolyan koronába csavarva őszülni kezdő sötét hajfonatát, mint nagyanyám. Segédkeztem és le-leheveredtem a hőségben valamelyik sírkőre, és bámultam a csigák vonszolódását és csillámló nyomvonalait. Nem emlékszem rá, de úgy gondolom, boldog voltam a megboldogultak kertjében, Paradicsomom, elsüllyedt Atlantiszom volt az a kert – ma ott az egész régi családom, anyám, apám, a lánytestvéreim, kivéve a nagyanyámat: őt Farkasréten temették el.

Úgy tisztességesebb mégis, ha elismétlem, alig emlékszem erre a boldog korszakra; az '56-os traumák élve temették el emlékezetem sírkertjébe ezt a világot, amelyben még örültem a fáknak és bokroknak, a fűnek, a madarak csivitelésének, a kék égboltnak, még a tűző napnak is. Vagy akár a viharoknak, a sárnak, nem voltak még aszfaltozott járdák, úttestek, az utcánk letapodott földút volt a lovas kocsik és a gyalogosok számára is, és a körzeti orvosunk meg a járási egészségügyi felügyelet két Warszavájának is. Vagy annak a Csepel márkájú teherautónak, ami fel akarta venni platójára '56 novemberében az egész famíliát, hogy vigyenek bennünket Ausztriába, hiszen a Marnók onnan jöttek nem is olyan régen, ám a nagyanyám forradalmi hevülete nem tűrte ezt a gyáva megfutamodást, hiába esdekelt előtte térdre ereszkedve anyám és apám, ő Petőfit szavalt („A Kárpátoktól le az Aldunáig egy bőszi kiáltás és vad zivatar” stb.), és Budapestre készült utazni, beállni a szabadságharcosok közé. Anyám pedig ragaszkodott az anyjához, ezért a teherautó egy-két órás várakozás után nélkülünk vágott neki a határnak. Az azonban tényleg vicc, hogy apám felmenői Ausztriában éltek földbirtokos nemesekként, no de a nagyanyám apja még a neve szerint is tiszta porosz katonaember volt, Brambring Vilmos, akinek a két fia, nagyanyám fivérei az első világháborúban haltak meg, a fiatalabb tüzérszaktént egy ütközetben, az idősebbik vezérkari tisztet, Vilmost a spanyolnátha ölte meg. És ő, az én kényeztetőm és temető-főnököm nem sokkal a forradalom bukása után úgy döntött, kivándorol Ausztráliába, a legkisebb lányához, itt hagyva engem ebek harmincadjára, a rokkant apámra, akivel évekig fizikailag sem érthettem szót, és amikor már úgy-ahogy igen, akkorra már eldőlt minden.

Elment, néhány hétig, talán hónapig sírtam utána, reménykedtem, hogy visszajön, nézegettem a hajót a képeslapon, amit már a tengerentúlról küldött, és amin nekem is ott lett volna, mellette, a helyem, és akkor megéreztem a még addig sosem hallott mondást, hogy „Az a hajó már elment!”, és ettől megrogytam, elment a kedvem a világtól, az iskolától, az emberektől, ágynak estem. Védőnő anyám gondoskodását zsaroltam ki magamnak, ezt utólag könnyű kimondani, megállapítani, de vajon mi minden fordulhatott meg a hét-nyolc éves fiúban, amikor a betegség eszközéhez nyúlt, lehetséges-e szándékosan lebetegedni azért, hogy a súlyos érzelmi veszteséget sürgősen igyekezzék pótolni valaki a környezetünkben, máskülönben egymagunk indulunk ki egy nap a temetőbe bújócskát játszani. Lánytestvéreim talán mit sem észleltek ebből az összeroppanásból, hacsak nem annyit, hogy anyám attól fogva a kezét tördelve vitt egyik orvostól a másikhoz, egyik kórházból a másikba, órájuk nem maradt többé figyelme, és sehol nem diagnosztizáltak identifikálható betegséget, csak az állandó láz és gyengeség bizonyította a kórt, és igazolta évekig tartó hiányzásaimat az iskolából. A betegségtudatom korán asszociálta bennem a bűntudatot is, alkalmatlanságomat az életre, és valami irracionális sértettséget és haragot is az emberek iránt, akik érzékelhetően iparkodtak megfelelni az '56-os hevületükről. Apámmal idegenkedtünk egymástól, évekig sehol nem kaphatott semmilyen munkát, a jogászi hivatását eleve nem folytathatta, anyám szerény fizetéséből kellett megélnie

ötünknek, és az alagútnak naponta falazták be a kijáratát. (Megjegyzem, Piliscsaba és Vörösvár között vezet az ország leghosszabb vasúti alagútja.) Majdnem élesen emlékszem egy április 4-re, amikor véletlenül megengedte a testem, hogy iskolába menjek, tehát április 3-án, és az iskolából hazaérkezve azon kaptam anyámat, hogy teszi ki a vörös zászlócskákat az Egészségház ablakába, s bennem, a cca. harmadikos vagy negyedikes kis diákban szörnyű indulat támadt, hogy anyám is csatlakozott az árulókhoz. Ő meg, szegény, akkor is a kezét tördelte, hogy muszáj ezt tennie, különben még elveszti az állását, és mindannyian éhen halunk. Gyűlöltem a kommunizmust, a ruszkiakat és legfőképpen magunkat, magyarokat, hogy engedtünk a túlerőnek. (Hova tűntetek, ti kuruckor hősei, Béri-Balogh Ádám, Bercsényi, Bezerédy, ti rohadt árulók?!) Rettenetes ostoba kis moralista voltam – egyszersmind biológiai is cinikussá átstrukturálódva. Késő felnőttként kezdtem csak kapiskálni, hogy a gyerekek, kivált a látencia és a kora kamaszkor időszakában, a végsőig moralisták, morális felháborodásaik készítetik lázadásra őket, miközben maguk azt hiszik, hogy épp megszegik az erkölcsi szabályokat. Evvel nem kívánom bírálni a felnőtt világot, hiszen „ők sem tudják, mit cselekszenek”, az ember muszájból imitálja az erkölcsi felelősséget (vagy annak érzetét), mégpedig – és többek között – abból a muszájból is, hogy az önreflexivitása, azaz a magánya ellenére szert tegyen a túlélése érdekében bizonyos (szociális, vallási stb.) komfortérzetre, tárgyi és eszmei relikviákra, amelyek az elveszett Paradicsom valóságosságát idézik meg neki. Nálam ez a komfortérzet igen korán léket kapott, az első lék pedig hozta a másodikat, a *kilencediket* (itt most a Barnás Ferenc *Kilencedikje* előtt tisztelgek megint), úgyhogy az ágyam esésekor már a bűntudat is megvolt, és mire (úgy 11-12 éves koromra) kikászálódtam a betegágyból, addigra az emberi faj legutálatosabb, testileg és lelkileg, morálisan is legsötétebb alakjának (ez nem jó szó, hogy alakjának, inkább szörnyetegének, férgének) éreztem magamat. Ami nem akadályozott meg abban, hogy az első iskolai irodalomórán, amikor a Petőfi *János vitézét* diavetítette a tanító bácsink, én ne fintorogjak, ne tegyek félhangos megjegyzéseket, hogy milyen silány egy költemény ez a *Toldi*hoz képest (amit a betegágyamban többször végigolvastam, betéve tudtam az első fejezetét, s bevallom, ma is lenyűgöz az a szöveg). Annyira nem láttam magamat kívülről, hogy ezt az utálatos finnyáskodást letiltsam magamban, az önutálat generálisan dolgozott bennem, csak nagyon ritkán értem tetten magam az utálatoskodásban.

Az ágyban rothadásom éveit alatt olvastam szakadatlanul, a meséktől kezdve a legnehezebb irodalmi műveket, Benedek Elek, az *Ezeregyéjszaka*, *A kuruckor hősei*, *Toldi*, *A varázshegy*, *Tonio Kröger*, Stendhal-regények, Balzac, Tolsztoj, a *Biblia*, *Timur és csapata*, Verne Gyula-sorozat – nem folytatom, faltam az irodalmat, mindenevőként, máig azok az olvasmányaim élnek a legelenebben bennem. A versek azonban, a verses *Toldi* kivételével, taszítottak. Ha bele-belekaptam egy-egy Vörösmarty- vagy Petőfi-, Ady-versbe, azonnal azt a fajta fülledtséget, rothadást éreztem, ami a testemből-lelkemből áramlott bele az orromba, orrsövényferdülésem okán el is dugítva azt. Betegágyam tehát ismét csak egy privát temetőkertecskét asszociál most bennem, amely szintén szülőföldemnek is bizonyult egyben. Könyvekbe temetkeztem, és pihenésképpen képeket másoltam ki belőlük, vagy a képzeletemre hagyatkozva rajzoltam meg egy-egy szereplő (pl. Hans Castorp) portréját. Rég elmúlt a Thomas Mann-rajongásom, de *A varázshegy* emléke ma is elvarázsol. Nehéz visszahelyezkednem abba az olvasási pozícióba, diszpozícióba, amikor tisztán csak élvezetből olvastam, unaloműzésből, meg hogy anyámmal megbeszélhessük, egyeztethessük a benyomásainkat. Ő adta ezeket a könyveket a kezembe, ő olvasott szenvedélyesen, amikor csak a védőnői munkája és a háziasszonyi teendői engedték.



TELLÉR MÁRIA, Organikus struktúra 02., 2017

Sokat voltam lábadozó beteg is, amikor iskolába nem mehettem, viszont elkísérhettem anyámat a védőnői látogatásokra, egy délelőtt, mondjuk, megfordultunk négy-öt kismamánál, akik már megszülték és szoptatták, cucliztatták a csecsemőjüket, anyám osztogatta a tanácsait, undorodós lévén ő is (tőle tanulhattam el az undorodást) fintorgott, amikor látta, hogy etetik, mondjuk, tejbegrízzel a kicsinyüket az anyák, a kanál tejbegrízt előbb a saját szájukba veszik, aztán visszacsorgatják a kanálba, és úgy tolják be a baba szájába a papit, anyámnak ez nagyon nem tetszett, persze senkit sem sikerült lebeszélne a módszerről. Legjobban a falu cigánynegyedében tett látogatásokat élveztem. A döngölt földpadlójú vályogviskókat, bent a félhomályban a színes rongyokat, közékük süppedve a szoptató anyá, a viskók előtt hancúrozó purdékát és a szegkovácsműhelyek varázslatos hangulatát. A cigányok mindig kedvesek és jókedvűek voltak, távolságtartást, bizalmatlanságot talán soha nem éreztem náluk. Sokkal később értettem meg, hogy ennek az egyszerű oka az, hogy a saját territóriumukon szívesen látták a „védő nagyságos aszszonyt” (anyám akkor még szép is volt, nemcsak természetes és figyelmes), a faji bizalmatlansággal, távolságtartással már az iskolában találkoztam náluk, amikor hatodikban, félév táján elkezdtem végre rendszeresen járni az órákra. Az igazgató figyelmeztette a szüleimet, hogy bizonyos mennyiségű mulasztás után, hiába vagyok jeles mindenből, nem engedhetnek felsőbb osztályba. Tehát visszatértem, és azt tapasztaltam, hogy a cigány osztálytársak elkülönültek a – nagyrészt sváb és tót – fehér gyerekektől, tőlem és a húgomtól kevésbé, mivel tudták rólunk, hogy baromi szegények vagyunk. Szegények és meghurcoltak. Ez különben is sokakban váltott ki rokonszenvet, jóindulatot irántunk, politikai megbélyegzettségünk pedig imponált az embereknek, még olyanoknak is, akik a helyi pártszervezetben funkcionáltak.

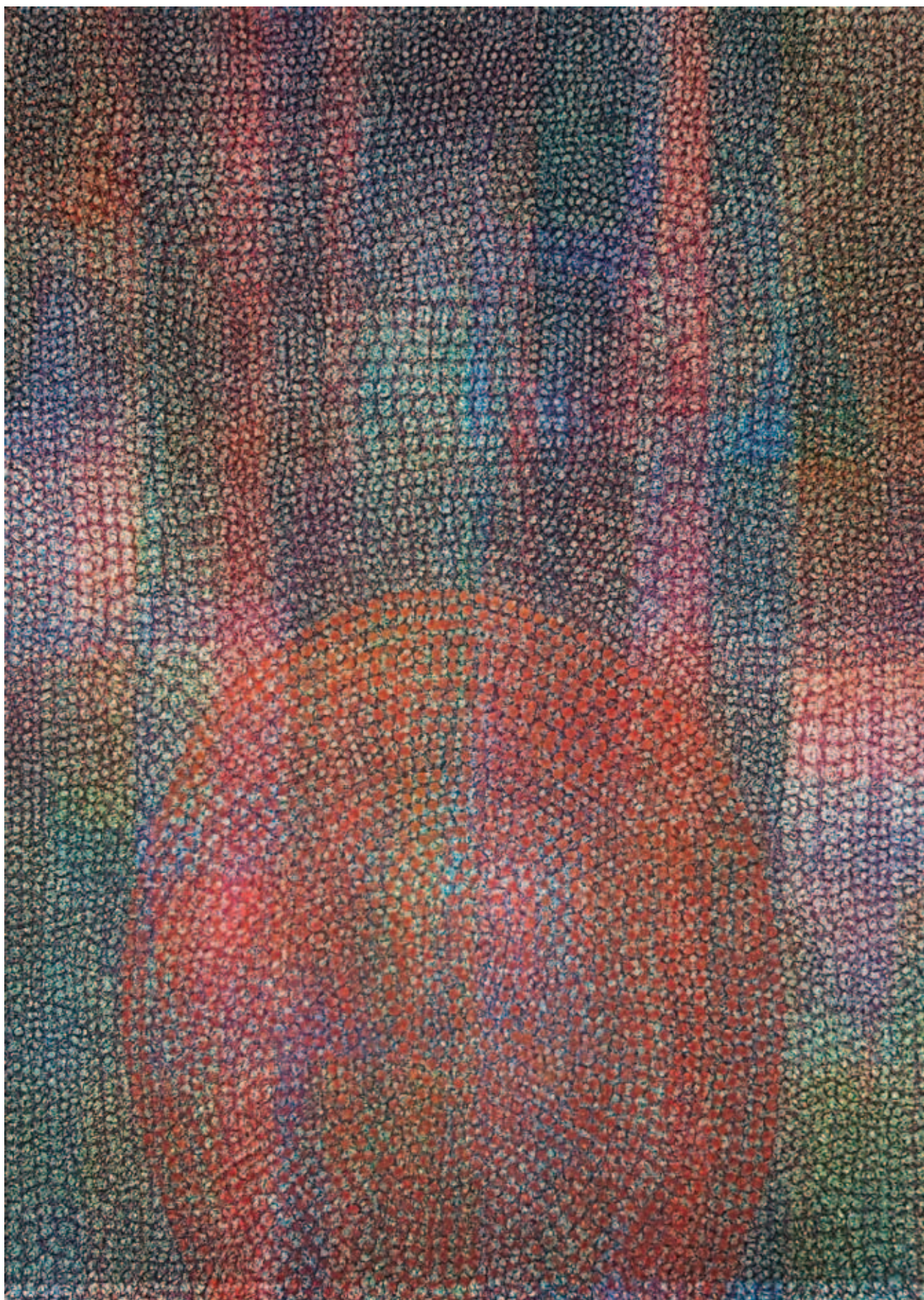
Terjedelmi okból nem beszélek az első barátságaimról, köztük arról a legmélyebbről, legfontosabbról, amely máig nem halt el, sem az első szerelmeimről, akik szintén ehhez a vidékhez kötöttek, a hegyeihez és a tavához, egy kb. háromszáz méter hosszú és százhusz méter széles, gyönyörű dombokkal övezett tó, akkor még gondozatlan; ahol egy ízben azt láttuk a mélybarátommal, hogy egy orosz kiskatona fejest ugrott az orrunk előtt a stégről a vízbe, azután nem és nem akart felbukkanni sehol, megrémültünk, hiába volt orosz szegény, szovjet, azért csak ösztönösen féltettük az életét, és akkor, talán három perc múlva felbukkant a túlparton. Utáltuk, megvetettük a ruszkiakat, de tegyem hozzá, soha semmiféle bántalom nem ért felőlük, ha véletlenül összetalálkoztunk egy-egy tiszttel vagy kiskatonákkal, azok mindig kedves mosollyal köszöntek nekünk, nyoma sem érződött a viselkedésükben a gyöttes göggyének.

Jeleztem fentebb, hogy az irodalomra a pszichoszomatikus „kreativitásom” vitt rá, ám azt is, hogy a lírától undorodtam, az alanyi lírától forgott a gyomrom – kivétel lett József Attila. Három versére is úgy emlékszem, mint amelyek elsőre a húsbomba ették be magukat: az *Éhség*, a *Mama* és a *Favágó*. Vagyis két olyan expliciten osztályharcos vers ütött szíven akkor, melyekről tudtam, hogy a diktatúrát legitimálják, és bár a felmenőimnek semmi köze sem volt a tőkésekhez, a régi Magyarország hierarchiájának mégiscsak élvezték az előnyeit, míg ez újabb épp csak megtűri őket, bennünket. Nem ambicionáltam tehát semmilyen karriert, azt gondoltam és éreztem, hogy a világ eredendően a rossznak a szálláshelye, ebben az érzületemben pedig J. A. is megerősített. És meg a vasúthoz kötődésemben, aminek vezető beosztású gondozója volt a barátom apja; első alkalmi munkáimat, pénzkereseti lehetőségemet neki köszönhettem, nyaranta tűzörködhettünk a vasút Piliscsaba–Jászfalu szakasza mentén, nővéremmel és a húgommal felosztottuk három részre ezt a szakaszt, és naphosszat sétálgattunk a töltés és az akácfák, bok-

rok között, de hogy a honoráriumunkat mire költöttük, arra egyáltalán nem emlékszem. Arra azonban nagyon élénken, hogy a szombat esti fürdéseket a nővéreim kezdték, először anyám befűtött a víztartályt felforrósító kályhácskába, majd a két lány elfoglalta a fürdőszobát, és én vagy a szobában, vagy a konyhában hallgathattam, ahogy a nővérem mondja, mondja fejből a verseket a húgomnak, Kosztolányit, Babitsot, Tóth Árpádot, Adyt, Burnsöt, Shakespeare-t, József Attilát, Szabó Lőrincet. Émelyegtem és figyeltem akaratlanul. És takarékoságból az ő fürdővizükben mosakodtam meg utána én is.



AKNAY JÁNOS, Hajnali angyal, 1998



TELLÉR MÁRIA, Organikus struktúra 07., 2017



TELLÉR MÁRIA, Organikus struktúra 08., 2017



PÉTERVÁRI ZSOLT (1983) Veszprém

I. helyezett

PÉTERVÁRI ZSOLT

Európa szíve és keserű hátszaga

Avagy a rendszerváltozást követő évtizedek szépirodalmi Európa-képe

ELŐSZÓ

A bő másfél évszázados mélységű hazai kulturális gyökérből táplálkozó két versengő szépirodalmi Európa-narratívából szubjektíven kiemelt, alább feltáruló alkotások a rendszerváltozást követő magyar esszéirodalom népnemzeti és urbánus ágát reprezentáló legkarakterisztikusabb írássok; hiteles életutak és megkerülhetetlen életművek szerves részei.

Jelen esszének nem célja számba venni az önmagát ciklikusan újratermelő népi–urbánus küzdelem stációit, képviselőit, kiváltó okait. Az egyes korszakok miliójét megragadó feldolgozott művek érzékletesen láttatják múlt század végi és kortárs irodalmunk Európa-képének formálódását. Az alábbi sorok írója korábban publikált ugyan esszéket a térségi és hazai Európa-tudat formálódásáról, valamint a magyar modernizációs pálya történetéről,¹ azonban a témakör megkerülhetetlen irodalmi aspektusait ezen írásaiban elsősorban terjedelmi okok miatt nem érintette. A jelenkori magyar irodalom szélsőértékeit bemutató alábbi esszé a versengő szépirodalmi Európa-narratívák kapcsán arra fókuszál, miként hatott ezen irányzatokra az ország felzárkózásának a rendszerváltozást követően egyre tagadhatatlanabbá váló nehézsége.

A fenti tematika mentén kiválasztott szerzők és esszéik: Konrád György: *Mire jó Európa?*,² *Európa és a nemzetállamok*,³ Fekete Gyula: *Európa! S.O.S.!*,⁴ Csurka István: *Keserű hátszág I–II.*⁵

AZ UTOLSÓ NÉPVEZÉR ÍRÓNK EURÓPA-SZKEPTICIZMUSA

A rendszerváltozást megelőzően sorra születő Csurka-drámák karaktereiből évtizedeken át visszatükröződő fővárosi urbánus milió alapján kevesen gondolhatták volna, hogy a művészkávéházi bohémvilágot és a lóversenyt behatóan ismerő drámaíró önmagát a népi írók örököseként fogja valaha is aposztrofálni. A népnemzeti irányzat faluromantikáját, tradicionalizmusát és Erdély-kultuszát váratlanul felvállaló, a rendszerváltáskor már évtizedek óta közismert nagykörúti színműíró első közéleti szerepvállalásai emiatt talán mesterkéltnek hathattak a nagyközönség számára, a kilencvenes évek elejére mégis hiteles Szabó Dezső-féle népvezér íróalkattá lényegülhetett át a közélet színe előtt.

Ezen átforgató pillanata, mikor Csurka a korabeli hazai irodalmi fősodor idealisztikus Nyugat-képével ellentétes nézetrendszert hirdet meg az 1992 decemberében *Keserű hátszág* címmel közreadott esszéjében. A népi írók körében a Horthy-érától kezdődően előszeretettel alkalmazott szociográfia stílusjegyeit is magán viselő írás az első átfogó igényű és koherens Európa-szkeptikus szépirodalmi teljesítmény a rendszerváltozás utáni Magyarországon. Miután e Csurka-írás a magyarság Európához fűződő értékvilágát máig a legplasztikusabban megragadni képes műalkotás, így jelen esszé szerkezeti gerincét alkotja bemutatásakor.

A *Kortárs* folyóirat 2017 tavaszán *Európa, Európa...* címmel esszépályázatot hirdetett, amelynek témája a rendszerváltás utáni irodalmunk Európa-képének alakulása volt. A következő oldalakon a pályázat díjnyertes írásait olvashatják.

A kilencvenes évtized első felének hazai közéletében elsöprő erejű konszenzus élt az európai integráció egyoldalúan pozitív megítélése tekintetében, amihez a szellemi élet fősodra több-kevesebb őszinteséggel egyoldalúan igazodott. Éppen ezen igazodási kényszert nyíltan elutasító jellege miatt gyakorolt nagy hatást a *Keserű hátság* az irodalmon túli értelmiségi diskurzusra. Az egysíkú Nyugat-orientáltsággal tudatosan szembeállított Európa-kritika megdöbbentően nyílt stílusa révén elérte célját: a hazai közgondolkodás szépirodalmon keresztüli felrázását.

A Nyírtassi Állami Gazdaság és az annak agrártermékeit évtizedeken át feldolgozó Debreceni Konzervgyár (DEKO) privatizációja és csődje adja az esszé alaptörténetét: a szerző szemszögéből nézvést a nyírségi-hajdúsági élelmiszer-gazdasági vertikumot egykor meghatározó nagyvállalati konglomerátum az államszocialista időszakban pozíciót szerző korrump vállalati vezetés, a bennfentes privatizációs gyakorlat, valamint az átláthatatlan érdekháló vezérelte hazai bankvilág együttes áldozata.

A szovjet megszállók ereje folytán hazánkra kényszerített szocialista évtizedeket a török megszállás másfél évszázadával párhuzamba állító Csurka itt fejezi ki elsőként nyíltan, hogy az általa keleties államkapitalizmusként jellemzett szocializmust megkoplaló, a kultúrájától és termőföldjétől megfosztott Nyírtasst a rendszerváltás során egy hasonló jellegű megszálló erő szorongatja a privatizáció és a bankhitelek formájában: a nyugat-európai piaci kapitalizmus. Csurka értelmezésében a magyar viszonyoktól idegen két európai rendszer (mármint a virulens piaci-kapitalista és a bukott államkapitalista-szocialista) valójában egyazon rezsim két megvalósulási ága: „Most már Európa [elitje] sem érti [...] Európa problémáit, eddig csak Amerika nem értette. Nehéz lesz eltakarani, hogy nincs és nem is volt két vilárendszer, hanem csak egy kétkamrás sótartót rázott az Isten a kezében, az egyik félhengerben pirospaprika volt, a másikban só. Összekeveredett.”

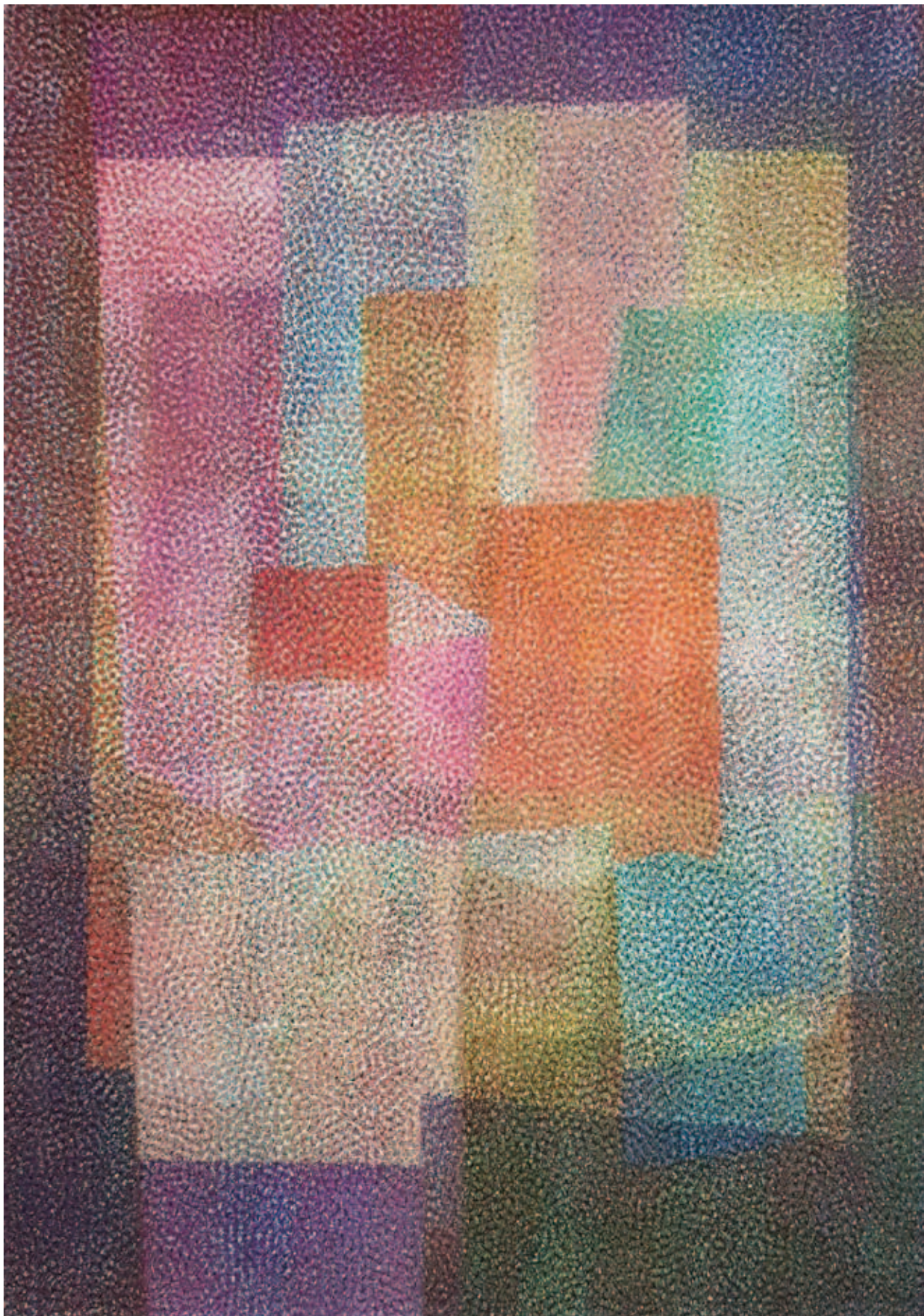
Az esszét metaforaként végigkísérő és fokról fokra részletekbe menően kifejtett Nyírtasszonulat a történetelbeszélői sík jelentéstartalmát messze meghaladva egy – az alaptörténetnél sokkal meghatározóbb – értelmezési mélyréteget szolgáltat az olvasó számára. A Magyarországon felszínesen zajló nyugatosodás, illetve a társadalom egésze elé célként állított európai felzárkózás ígérete ugyanis a szerző szerint nem több, mint öncsalás, mert a folyamat nagyságrendileg szélesebb vesztes tömeget termel ki a jelenben, mint amekkora nyertes közeget valószínűsít a távoli jövőre vonatkozóan. Az elsöprő erejű európaizáló törekvések vesztes többsége alkotja – legalábbis Csurka értelmezésében – a *Keserű Hátságot*.

A *Keserű Hátság* az esszé kulcsfogalmaként szolgál, valójában a vesztes többség szimbóluma, amelynek ellentettjeként jelenik meg a keleti tömböt épphogy csak elhagyó Magyarországtól minden tekintetben messze álló Európa ködképe. A korabeli Nyugat a szerző szemléltetésében eleve megbízhatatlan, erkölcsileg vállalhatatlan képződmény, amit az is kellőképp alátámaszt, hogy államai az '56-os szabadságharc cserbenhagyói voltak: „csak az ötvenhatos [...] kivégzettekkel kellett elfelejteni, meg a bevonuló [...] tankok hosszú sorát, s azt a tényt, hogy szembe nem jött senki, pedig megígérték”.

A rendszerváltást követően kibontakozó hazai közállapotokat fókuszba helyező és egyúttal koherens értelmezési keretbe is illesztő Európa-szkepticizmus újszerűen hathatott a korabeli Magyarországon amiatt, hogy Csurka álláspontja a nyugati fogyasztói társadalom céltalanságának felismeréséből táplálkozott: „[...] a Nyugat kulturális válasza [...] a fogyasztói társadalom egyre inkább elsekélyesedő kommerciális reklámkultúrája. [...] Fogyasztó embernek lenni csak idomítás kérdése. [...] Kialakul az embertípus, amelyiknek öröm a vásárlás, a szerzés és a tárgyak birtoklásával, a több vagy jobb tárgy megszerzésével valósítja meg önmagát.”

A fentiekben túlmenően a drámaíró felhívta a figyelmet a vidék európai felzárkózásának a szocialista modernizációs eredményekhez képesti viszonylagosságára, amely téma a rendszerváltó társadalmi krízis kellős közepén a legnagyobb tabunak számított: „Önálló kultúrateremtésre ez a [nyírtassi] világ nem volt alkalmas, de a fejlődés látszólag a modernizáció irányába haladt, hiszen a faluban, hasonlóan a környékbeliekhez, megjelent a bisztró. [...] Hogy most mégis valami rendszerváltásféle lehet, az mutatja, hogy most már snack bar is van.”

Csurka otthonosan érzi önmagát örök ellenzéki szerepében, hiszen kifejezetten rokonítja a szocializmus középszerűség-kultuszát a nyugati fogyasztói társadalom „árukonzervatívizmusaival”. A mai olvasó számára meglepő módon az Európa ellenében kifejtett társadalomkritikája a szociális demagógia bevett írói-ideológiai paneljeinél messze tovább építkezik, és eljut a kulturális-civilizációs



TELLÉR MÁRIA, Organikus struktúra 06., 2017

irányultságú, tradicionalista hátterű Európa-kritikáig, amely éppen napjainkban éli reneszánszát: „[...] süllyed az európai civilizáció. Valami nincs rendben az alapoknál, mert az, ami történik, első-sorban idegenszerű. Nem a kétezere éves Európában kialakult alkotók, emberi kapcsolatrendszerek szerint való, hanem valami más.”

Az európaizáló törekvések ellentétéként megjelenő vesztes többség Keserű Hátországának már-már szociográfiai, szociológiai pontossággal megrajzolt karaktere teszi hiánypótló jellegűvé Csurka kétrészes esszéjét: „A tagadók nagyon sokan vannak. Már maga ez a számbeliség, különösen pedig ennek a tábornak a társadalmi összetétele elgondolkodtató. A vidék-Magyarország, az alkalmazottak, a munkások, a vállalkozni kívánók, de folytonosan akadályba ütközők, a múlt rendszer áldozatai, a meghurcoltak és a kárpótlásukat intézők és azzal bajlódók, a hívók és a megélhetési gondokkal küzdő csapattisztek, s különösen a szakképzettség nélküli, munkanélkülivé váló tömegek tartoznak az elmaradt rendszerváltás Keserű Hátországába.”

Az esszé második felében földrajzilag kitér a kulcsfogalom jelentésstartalma a rendszerváltó sorstárs országok egészére: „Közép-Európa maga [...] a Keserű Hátország”. A térségi rendszerváltó fordulat relatív sikertelensége kapcsán csatol vissza a szerző az Európa-szkepticizmust valóságos társadalmi programmá fejlesztő nagyesszé első felében már fajsúlyosan kifejtett – a piacgazdaság és a szocializmus párhuzamait kiemelő – tételmondatához: „[...] itt egyazon rendszer két változatáról van szó, miként a kereszténységnek is van római és ortodox változata. [...] A szállítók már élénk színű pepsis kezeléskor ott állnak az ajtóban, kezükben a rekeszekkel. Hal nincs, de Pepsi nem-sokára lesz. Ezzel erkölcsi megerősítést adnak a legbőszebb takarítóknak. Érdemes takarítani, mert az »áru« már itt van [...]”

A metafora jelentésének felfejtésében segédkezik a szerző: az európai üzleti és hatalmi érdekkörök megbízásából eljáró banki és privatizációs elitcsoportok az ország állapotait a nyugati profitorientált megbízói elvárásai mentén sietve átrendező takarítók vagy más megnevezéssel: „szállás-csinálók”. A szállás-csináló létkarakter és a Csurka értelmezésében az előbbtől ízig-vérig különböző rendcsináló-személyiség-típus a rendszerváltás koordináta-rendszerének két zsigerileg különböző létminőségpólusát testesíti meg: „A szállás-csináló boldog ember. [...] Már nyugati szintű a jövedelme, s ő a Nyugat feltétlen híve, ami a nyugati kultúrát, a nyugati tőkét terjeszti el kicsiny hátországi hazájában. Ebben a morc, mucsai, vonakodó országban. A rendcsináló szerencsétlen ember [...] sokszor egyedül van, mert magára hagyják, de [...] mégis nyugodtan alszik, mert abba a fába vágta a fejszéjét, amelybe kellett.”

A szerző esszéje záró részében a nyugat-európai és a magyar, illetve közép-európai domináns viszonyok, életformák, létkarakterek között éles és tartós ellentétet látat. A korabeli illuzórikus Nyugat-képpel szembehelyezkedve próbálja alátámasztani, hogy a Nyugat természeténél és tradícióinál fogva ellenérdekelt a magyar és a térségi felzárkózás sikerre vitelében: „A mi szerencsétlenségünk, hogy a Nyugat most is a szállás-csinálót támogatja [...] azért, mert az övé [...] és kiismerhető pacák. Szabott ára van. A nyugati polgárnak nincs semmi köze a keleti hátországi emberhez, a nyavalyáihoz, a betegségéhez, az alkoholizmusához [...]. Emlékezzünk: kinek fáj a Napkirály udvarában, hogy mi történik a törökkel viaskodó Magyarországon [...]”

A rendszerváltó elitek egyetlen konszenzusos törekvése volt legalább egy emberöltőn át hazánk teljes körű euroatlanti integrációjának megvalósítása, egyúttal kimondva-kimondatlanul az európai típusú fogyasztói társadalom kialakítása. E nemzetstratégiai célkitűzés a társadalom túlnyomó többségének mindvégig messzemenő támogatását élvezte a korszak egészében (nyilván nem függetlenül a véleményvezér elitcsoportok körében egyöntetű álláspont-azonosságtól). A népi írók örökségét felvállaló Csurkának elsőként volt bátorsága nyíltan szembehelyezkedni e közeledéssel, mikor esszéje záró részében leszögezi: „Magyarországból negyvenöt év kommunizmusa után nemcsak negyvenöt év múlva nem lesz valami olyan, mint egy mostani nyugat-európai, hanem soha. [...] Egyetlen közép-európai társadalom előtt sem áll az a lehetőség, hogy valaha is nyugat-európai típusú fogyasztói társadalom váljon belőle.”

A fentiekben túlmenően már nemcsak azon okból kifolyólag illeti kritikával Európát a szerző, mert az irányában meghirdetett felzárkózási kísérlet csak délibáb lehet, hanem azért is, mert a Nyugathoz való hasonulás nem válna előnyére a magyarságnak: „a Nyugathoz való felzárkózással [...] vigyázni kell” – jegyzi meg. Ez a gondolat-kísérlet teszi Csurkát a népi írók örökösévé, amely irányzat mindig is a keleti és a nyugati berendezkedési módok közötti szociális és nemzeti karakterű

harmadik út kiépítésére törekedett. A szocializmus elitjei által működtetett dollár-hitelrendszertől kezdődően európai érdekeket képviselő szálláscsináló, piacelvű ideológia ígéreteivel szemben a „hátszági magyarságnak” nincs reális esélye a felzárkózásra a fogyasztói társadalom keretei közé: „A hátszág tehát hátszág marad, elkeseredett »Mucsa«, mert nem tanul, hiszen nincs miért tanulnia, és különben is a szálláscsinálók egyetemei [...] nincsenek nyitva számára. A Hátszág legjobbjai, a fiatalok kivándorolnak, mert nem érzik itthon magukat. A magyar sors folytatódik: Nyirtassnak nincs földje, a hátszágnak nincs hazája.”

A Nyírtass-motívum szilárd keretbe foglalja az esszé egészének tematikai ívét: az írás végén Közép-Európa felől a vidéki Magyarországon át a nyírségi kis faluig visszatérve a mintaértékéből veszítő Európától egyre távolabb eső hazai Keserű Hátszagra biztosít egy végső kitekintést Csurka, aki napjaink olvasója számára megdöbbentő jövőbe látásról tesz tanúbizonyságot esszéje zárásakor: „Más kultúra kell, mert különben végünk! [...] A bevándorlást ellenőrizni kell. Ez a jövő Európájának legégetőbb kérdése.”

AGONIZÁLÓ KONTINENSÜNK ÚJ KANNIBALIZMUSA

Nem is annyira színvonala, mint inkább tematikai eredetisége teszi a hazai irodalom Európa-viszonyának vonatkozásában megkerülhetlenné a népesedéspolitika kérdéskörét Magyarországon hosszú évtizedeken keresztül csaknem egymaga felvállaló Fekete Gyula *Európa! S.O.S.!* című esszéjét. A 2005-ös keletkezésű, de csak nem sokkal a szerző halálát megelőzően az *Európa öngyilkossága* című esszékötetben megjelent írás különlegességét az adja, hogy a népnemzeti irányzat szokásos Európa-kritikájával ellentétes érvelést alkalmaz hazánk és a számára otthont nyújtó kontinens viszonyának érzékeltetése során.

Az alkotás pillanatában már idős és tartós betegséggel küszködő szerző Csurka előző fejezetben részletekbe menően bemutatott esszéjével ellentétben nem az Európához képesti feldolgozhatatlan távolságot helyezi gondolatmenete középpontjába. Hanem sokkal inkább Magyarország társadalmi viszonyainak alapvetően európai jellegét állítja fókuszba: elsődlegesen éppen európaiságunknak tudva be hazánk sok évtizedre visszatekintő demográfiai krízisét és a nemzet mindehhez ezer szálon kapcsolódó – általa kilátástalan mélységűként érzékelt – erkölcsi züllöttségét.

Fekete Gyula tradicionalista nézőpontból szemlélődik: Magyarország, Közép-Európa és az Unió egészének „gyermektelenségi divatját” meghatározó jelleggel a modernizációnak tudja be. Egyetlen ponton kötődik Csurka Európa-képéhez, mikor a szocialista és a nyugati modernizáció kapcsán a családmódel-roncsolást hangsúlyozza mindkét berendezkedés velejeként. Azonban Fekete Gyula a nemzetből lakossággá formált magyarság nyugatosodását nem egy jelenleg is zajló kétszínű folyamatként értelmezi, hanem egy már jó ideje lezárult, 20. századi kész tényként rögzíti. A szerző e tömegkulturális azonosságnak tudja be a hazai fiatalság körében is terjedő – általa „társadalmi élőködésné” definiált – szingli életvitelt, egykézést, fogyasztáscentrikusságot.

A szerző szerint Európa több évtizede zajló öngyilkossága abból ered, hogy a nyugati társadalmak életcéljává az utódnemzés és gyermeknevelés helyett az egyéni önmegvalósítást szolgáló tömegfogyasztás vált. E létroncsoló individualizmus – a szerző állítása szerint – egy „kibiztosított etnikai aknamezővé” változtatta Európát a civilizációtól elszigetelt szapora népek tengerében. E szemszögből nézve kontinensünkön (és benne hazánkban) a halál kultúrája küzd az élet kultúrájával, azonban utóbbi visszafordíthatatlan megsemmisítő veresége folytán a kontinens napjainkban egy rejtett kollektív öngyilkosság részese. Vagyis Magyarország az európai „civilizáció halálos kórjának” trendjébe illeszkedő állam képét mutatja. „Nagy kérdés, nem futottunk-e ki már végképp az időből, amíg helyére lehet igazítani, talpra állítani Európában a felforgatott világot. Lehet-e még korlátozni a nekiszabadult élőködést, az életellenes erők gócinak elhatalmasodását?” – jegyzi meg szkeptikusan.

Fekete Gyula a hagyományos családmódel mellett katolikus egyházfőként mindvégig kiálló II. János Pál pápa szellemi követőjeként és az abortuszt legalizáló korszellem harcos ellenségeként a civilizált Európát – azon belül hazánkat – a 21. században veszélyeztető legnagyobb kihívásként értékeli az eltérő kultúrájú népek tömeges bevándorlását az asszimilációjukhoz elégtelen népességű és kultúrájú Európába: „A 20. század végén Európában kezdődött meg a világ újrafelosztása. [...] Az

életellenes erők mérhetetlen túlsúlyba kerültek, a halál kultúrája mérhetetlen irtóháborút indított az élet kultúrája ellen, s elkezdődött a társadalmak agóniája” – fejt ki esszéje egyre aktuálisabbá váló záró gondolatfűzérében.

A NEMZETI SÉRTŐDÖTTÉG ELLENI SZÜKSÉGSZERŰSÉG

A rendszerváltozás során és azt követően az urbánus irodalomnak a Nyugathoz fűződő kritikátlan, sőt már-már illuzórikus viszonya számos urbánus szerző életművében tartósan tükröződött (pl. Esterházy Péter, Spiró György, Nádas Péter), habár az integráció iránti egysíkú lelkesedés intenzitása meglehetősen alábbhagyott az ezen irányzathoz sorolt néhány szerző esetében is. Példának okáért gondoljunk csak Spiró *Feleségverseny* című regényére és az abban megjelenő apokaliptikus társadalmi jövőképre Európa szívében. A kifejezetten az európaiság gondolata köré szerveződő munkásságával, szépirodalmunk európaiság-tudatának hagyományát karakteresen felvállaló alkotói tevékenységével Konrád György reprezentálja legélesebben a korábban Csurka és Fekete egy-egy esszében keresztül bemutatott népnemzeti vonulat ellenpontját megjelenítő európaer-urbánus irányzatot.

Konrád rendszerezett formában a rendszerváltozást követően majd' egy évtizeddel közreadott *Mire jó Európa?* címet viselő nagyesszéjében fejt ki széles nyilvánosság előtt az európaisághoz fűződő gondolatait. Mindaz, ami Csurkánál a Nyírtass-motívumban összegződik, az világmagyarázó funkcióját tekintve Konrádnál a minden kedvező történelmi tendenciát, kulturális jelenséget és emberi jellemvonást szimbolizáló európaiság fogalmában ötvöződik.

Az akkoriban Európa egyik tagság-várományos országának lakosaként a teljes értékű európai életvitelről mindössze „kívülről” ábrándozó, az európai nemzet kialakulására lezárult tényként tekintő író az integráció történeti-kulturális jelentőségét a kereszténység kontinentális elterjedéséhez mérhető, korszakalkotó fordulatnak tekinti. Európa egyúttal a nemzetállammal mint „az erőszak önkényéhez” gyakorta folyamodó szuverén szemben a kontinens polgárait védelmező intézményként is megjelenik az önmagát az európai humanizmus örököséként meghatározó szerző interpretációjában. A kontinens két forradalmi radikalizmusát (a szocializmust és a nemzetiszocializmust) legyőző európaiság a jogállamiság és a demokratizmus szinonimájaként került az esszé középpontjába: „Európa vagy demokratikus lesz, vagy [...] nem lesz” – szögezi le Konrád.

Az európaiság ellentétéként meghatározott nemzetállami provincializmus ellenében szükséges a nemzetek európaer felügyelete, mert a több évtizedes európai béke csak így tartható fenn: „Európa hivatása: megmenteni önmagát. Elsősorban saját démonaitól” – jegyzi meg. A „barátságosan terjeszkedő”, a keleten szárazfölddel határos, de a többi égtáj felé tengerek védelmezte Európa a nemzetek önkéntes társulásaként jelenik meg Konrádnál, aki a posztszovjet és balkáni pravoszláv államok távlati csatlakozását is a 21. század során megvalósuló magától értetődő tényként kezeli. A szerző véleménye tükrében az alkotó elmék internacionális hálózataként aposztrofálható, a felvilágosodás örökösének tekinthető Európa része minden nemzet, amely a bibliai parancsolatokat kulturálisan magáénak vallja, és értéként tekint a szabadságra. „Európa ott van, ahol az egyes emberrel törődnek. Európa ott van, ahol az egyént a hatóságok önkényétől és túlkapásaitól megvédi a jogrend. [...] Azért is kell fegyelmező nemzetfeletti szövetség, hogy ne jöhessenek létre vörösbarna etnობольшевик káderdiktatúrák, hogy a politika ne ülhessen a kultúra nyakára” – hangsúlyozza.

A rendszerváltást követő évtized urbánus Európa-illúzióinak iskolapéldájaként megjelenő fenti írását követően közel másfél évtizeddel közreadott *Európa és a nemzetállamok* című esszéjében Konrád a korábbi kulturális identitásképző elemek mellett az Európa-gondolatot veszélyeztető nacionalista, provincialista erőkre is fókuszál. Ráadásul utóbbi kontinens-szerte jelenlévő új veszélyforrások sorában hangsúlyosan kiemeli az uniós taggá váló Magyarország berendezkedését is. Az európai egység gondolat mibenlétét főként a radikalizmusok elleni kontinentális védekezés szükségességének határozza meg, amely immár a korábbihoz képest egy leszűkített, negatív identitásképp: „Az Európán átvonuló eszmeáramlatok egy-egy országot esetleg meg tudnak bolondítani, huszonhetet azonban nem. [...] Ezért nekem tetszik a nemzetállamok szuverenitásának európai, alkotmányos korlátozása.” Az esszé leginkább pozitív gondolata, hogy Konrád a demokrácia elsődleges

színterét a mindössze a 19. század során kialakuló, vagyis az európai történelemben viszonylag új képződménynek számító nemzetállam helyett a tradicionális faluközösségi, tájegységi, városi autonómiamozaikban véli felfedezni: „[...] és az is tetszik, ha a nemzetállam alatt a városi és falusi társadalom eligazgatja önmagát”.

A kétezzer évnyi közös kulturális, vallási és világi gyökérzetük okán az egymással való együttműködésre és szolidaritásra ítélt európai nemzetek együttes tradíciójának felül kell írnia minden nacionalista destrukciót. „Európa az erejét nem kis részben a kultúrájának köszönheti, annak, hogy lakói még mindig aránylag sokat olvasnak” – emeli ki. Konrád a nemzeti önvédelem újabban divatos gondolatát a populizmus és a nacionalizmus elegyének tekinti, amely irányzat uralomra jutása esetén természetesen fog elvezetni a parancsuralomhoz. A provincialista divathullám kiindulópontját abban véli felfedezni, hogy az újonnan csatlakozó országok sokkal inkább vállalták a gazdasági előnyök miatt a tagsági kötelezettségeket, semmint a kontinentális értékközösség felismerése folytán. Az européer helyi értelmiségnek ezért kontroll alatt kell tartania a folyton a közérdekre hivatkozva fellépő kormányzatokat. Konrád az Európa-gondolattal szembehelyezi a nemzeti sértődöttség fogalmát, amelynek hazai terjedése révén az európaiságot felvállaló értelmiség tagjai szerinte egyre inkább marginalizálódnak: „az idő által szinte külföldiek lettünk korábbi világunkban”.

Az esszé végén alkalmazott „két fél-Magyarország” kulcsfogalma ellentétes szemszögből ugyan, de a keserű hátszág sugározta társadalomképpel rokonítható. Konrád ezáltal hangsúlyosan megjeleníti hazánk kulturális és politikai kettéosztottságát, amit legalább annyira kártékony folyamatként rögzít a felzárkózás szempontjából, mint egy emberöltővel korábban azt a népnemzeti szerző is tette: „Ahogy Európa kettéosztása is rossz volt, úgy egy társadalom kettéosztása is rossz: oldódás nélküli folyamatos szellemi polgárháború [...] megannyi váratlan csapás [...] gyomorszájütés.”

KONKLÚZIÓ HELYETT

Az európaiság-viszony terén hazánkban tradicionálisan fennálló két irodalmi kánon nem közeledett a rendszerváltozás után sem egymáshoz, legfeljebb a diskurzus szükségességének felismeréséig jutottak el a szűkülő literátor-nyilvánosság véleményvezérei. Az általános illúzióvesztés folytán szkeptikussá váló közvélemény időközben új megvilágításba helyezett egyes életműveket, ami még inkább hozzájárult a szellemi szembenállás fokozódásához.

A feldolgozott esszék esszenciájaként megállapítható: az európaiság gondolköre máig sarokköve szépirodalmunknak. A saját fél-Magyarországuk egysíkú Európa-képét sugárzó szépirodalmi irányzatok önnön hátszágaihoz hasonlóan alig érintkeznek egymással. Nemzetünk meghasadt kollektív tudata módjára irodalmunk egyik fele Európa szívében él, míg másik része annak keserű hátszágában...

JEGYZETEK

¹ PÉTERVÁRI Zsolt, *Német Európa Mexikója és az egyetlen kihívó I–II*, Beszélő, 2013. március 13.; Uő, *Az újkaroling Európa és vazallusövezete*, Új Egyenlítő, 2013/7; Uő, *A föderatív EU és Köztes-Európa jövője*, Élet és Irodalom, 2013/40; Uő, *Az ellenállás joga*, Élet és Irodalom, 2008/1.

² KONRÁD György, *Mire jó Európa?*, Magyar Narancs, 1999/13.

³ Uő, *Európa és a nemzetállamok*, HVG, 2013. március 20.

⁴ FEKETE Gyula, *Európa! S.O.S.! = Európa öngyilkossága*, Trikolor, Budapest, é. n.

⁵ CSURKA István, *Keserű hátszág I–II. = Minden, ami van I.*, Püski, Budapest, 1998.

II. helyezett

HANGÁCSI ZSUZSANNA

Európa, Európa...

Tózsér Árpád Európa-képei



HANGÁCSI ZSUZSANNA (1989) Miskolc

„Az én számomra Közép-Európa az a közérzet, amelyben az abszurdnak az érzése dominál.”

Grendel Lajos

Van mítosza, de vajon létezik-e egyáltalán? Valójában micsoda – ha csakugyan létezik? Örökös ábránd, délibáb? A jelent, az itt és most keservét feledtetni hivatott idealizált álomkép vagy reális cél, vagy legalább irány?

„Senkik voltunk, a semmiből kellett mindent előteremteni és előről kezdve máris óriásokat utánozni” – írja Fábry Zoltán Európa egy kis állama, az akkori Csehszlovákia magyar kisebbségéről 1958-ban. Folytatja: próbálgatásaik alapmotívuma lett ez a gazdaságilag, földrajzilag könnyen, kulturálisan kevésbé egyértelműen behatárolható, meghatározható fogalom: Európa. Pontosabban az az Európa, ami ez időben, az 1900-as évek második felében elérhető, elolvasható, beutazható, belátható volt. A vasfüggönyön túlra a gondolat sem nagyon juthatott el. Legfeljebb csak akkor, ha az éjszaka koromport szórt az ablakokra, és még a Hold is elrejtette egyébként mindent látó arcát egy pillanatra. Így hát jobb híján Közép-Európa lett az eszme, az idol, a cél. A népek barátságát, a hangzatos szölamokat hirdető hatalom háta mögötti cinkos összekacsintás jelszava. Talán Grendel Lajos elképzelését sem hagyhatjuk ki fejtegetésünk szövetéből teljesen: a (cseh)szlovákiai írók Közép-Európán igazából a gondolkodás, álmodozás szintjén is tiltott Nyugat-Európát értették. Az Oroszországtól, Szovjetuniótól való elkülönülni vágyás szándékába burkolt közép-európaiság a vágyott Nyugat iránti szimpátia kifejezője.

Hogy is ne örvendett volna nagy népszerűségnek Közép-Európa „irodalmi és nem csak irodalmi” eszméje a csehszlovákiai magyar irodalom kisebbségi messianizmustól izzó boszorkánykonyhájában, annak is egyetlen, de annál nagyobbra becsült irodalmi (kritikai, festészeti, képzőművészeti, népnevelői, magyarságmentő, nyelvőrző) folyóiratában, az Irodalmi Szemlében? Tózsér Árpád és a két László (Dobos és Koncsol) Szemléjében a hetvenes években cikkek és egész rovatok indultak közép-európai koncepcióval. Közép-európai irodalmi folyóiratok bevonásával: a lengyel Poglodi, a kolozsvári Korunk, a budapesti Kortárs, a cseh Plamen. Igaz, ez utóbbi szándék csak szándék maradt, 1968 szele és az újra erőre kapó szocializmus végképp elsöpörte a közép-európai irodalmi lapok együttműködésének még csak reményét is.

Az egység kétségbeejtő hiányának ürességében fogant, Tózsér Árpád fejéből teljes abszurd-ság-fegyverzetben pattant ki Mittel úr, a soknemzetiségű, sokidentitású élő legenda mítosza. A mítoszteremtés: létmeghatározás, létmegalapozás. A reszkető kis közösség hozzásimulásának vágya a nagyobb reszkető közösséghez. Mittel Ármin nyelve a közép-európai abszurd, emlékeit sajátosan csehszlovákiai magyar abszurd nyelvjárásban meséli. Ő maga figyelmeztet: egy szavát se higgyük el, megrögzött vagy inkább rögeszmés hazudozó; persze kérdés, ha ez valóban így van, nem hazugság-e ez a kijelentése is. A paródia bölcsőjében ringatták, iróniával takargatták, és a groteszk tejjével táplálták. Időnként létét is kétségbe vonják, csak hogy aztán vígan tanulmányozgathassák, boncolgathassák a nem létező, kitagadott tárgyat. Létezik-e egyáltalán? És ha igen, akkor tulajdonképpen micsoda? Politikai, irodalmi, földrajzi vagy társadalmi értelemben felfogott létező? Ezek kombinációja? Ha igen, milyen mértékben? Melyek az esztétikai jellemzői? Ha ugyan vannak ilyenek. Ezek a kérdések egyben a (cseh)szlovákiai magyar irodalmárok kérdései a (cseh)szlovákiai magyar irodalommal, saját irodalmukkal, saját létjogosultságukkal kapcsolatban. Mint Föld a Nap körül, úgy járja pályáját a (cseh)szlovákiai magyar irodalom a létezés kérdése körül a hittel lobogó „igen” fénye

és a „nem” tagadó lemondása között (hiszen nincs felmutatható esztétikai sajátosságokat sűrítő kánonteremtő ereje).

Tózsér nem tamaskodott, hitt Mittelben – hogynem hitt volna, mikor ő teremtette. Mittel úr hálás alteregó volt: ő írta a költő helyett a verseket. Mire Tózsér észbe kapott, Mittel írta őt is a vers helyett. A pozsonyi kriptarengetegben, ahol a szavak nélküli beszéd mítoszát teremtette meg a pozsonyi lakótelep ideiglenesen odavarázsolta kútjánál. A bazini elmegyógyintézetben is, ahol azt sem tudta, miről is kell hát hallgatnia, így a biztonság kedvéért naponta írt egy verset, hátha elhallgathatja benne, amit nem kell. E helyen a közép-európaiság ismérveként a zsebből történő szilvaevés tökéletesen elfogadható, bár bevallottan misztikus magyarázat: ily módon fogyasztotta e gyümölcsöt ugyan is Veres Péter a munkatáborban, Mittel úr „(mellesleg költő és szerkesztő)” édesapja és pán Vojtek, a gombászó gyógyintézetes.

Mittel úr, az igazoltan is *poeta cretenicus*, feltalálta a vers nélküli verset, s ha már így esett, egész kötetnyit költött belőle, ki is adta. Vígán élte világát Tózsér törzsén gombaként növekedve. Mit sem sejtve örvendezett a kötetnek, mely verseit foglalja össze a kötet címének alapján 1994-től 1972-ig terjedőleg. Emlékeit, elveit, történeteit. A *Mittelszolipszizmust*, melyben mintha a mittelség, a közép-európaiság is csak a tudat terméke lenne.

Mittel úr az abszurd világának fia, terméke. Mittel úrnak utaznia kell. Vissza Európába. „Még-hozzá az egyéniségeknek, a szabadságnak és az autonómiáknak az Európájába, a szellemi-kulturális Európába.” Ahogy akkoriban emlegették: az Európai Házba. Fábry stószai álma valóra vált, utódai, örökösei az általa alapított folyóiratban, az Irodalmi Szemlében lelkesen taglalják a lehetőségeket, álmódzva idézik a Nyugaton gombamód növekvő kolbászkerítéseket, a kirakatokban csillogó, ingyen osztogatott történelmi elszámolást, igazságot és megnyugvást, megtalált békét és identitást, világ-irodalom szintű világirodalmat, becsületes politikusokat, felejtést, felejtést, felejtést. Csak kicsit rettegnek, hogy vihar támad a hatvannyolc égtáj felől, és elsöpri a Házat mindenestül, Mitteleurópástul.

A Ház szép, a Ház tágas. Egyszerre ad szabadságot és biztonságot. Lekötelezettséget és önazonosságot. Érdeklődve figyeli Mittel úr történeteit. A közép-európaiságot ki kell írni, el kell mondani, kibeszélni, felfedni a függöny mögött játszott abszurd játék titkait, lerántani az álarcokat, jelmezeket, elbeszélni az elbeszélhetlent. A Ház Európa nyugati tájain nőtt lakóközössége hitetlenkedve, érdeklődve hallgatja, bámulja Mittel úr monodrámáját. Nagyokat ásít, el-elbóbiskol, mint a gyermek Andersen meséin. (Ki tudja, talán tényleg létezett egy farkashasban megbúvó Piroska is valahol régen.) A gyér közönség nem tud mit kezdeni a mesedrárával. Nem érti. Túlzásnak tartja. „Közép-Európa messzebb esik ma a Nyugattól, mint Szingapúr, Thaiföld vagy akár Zimbabwe.” A mesék világába számúzi Mitteleurópa problémáját Zbigniew Herbert is, Tózsér kedvelt lengyel költője. A Tózsér-olvasat makacsul jellegzetesen közép-európai poétikáról beszél a lengyel kolléga versbeszédével kapcsolatban; nem baj, már Közép-Európában is szabad a szabad olvasat.

Gyógyíthatatlan kívülállósága, sőt különcsége, mégis-európai volta miatt Tózsér tökéletesnek érzi Mittel urat a feladatra: megújítani a kiégett nyugat-európai irodalmat. A (cseh)szlovákiai irodalom kisebbségi messianizmusát Mitteleurópányira bővítve harcba küldi Mittel urat. A küldetés és többletfeladat – mindig kell egy küldetés és legalább egy többletfeladat! –: megújítani a nyugat-európai irodalmat, jelentsen ez bármit, és a missziói feladathoz ragaszkodni kell, még ha ellenállásba kezdene is az a fránya Nyugat. Sőt mi több, azt sem értené, miért is kell hát végül is őt és/vagy irodalmát megreformálni.

Mittel Ármin saját létének meg-, újra-, behatárolásával, jellegzetes esztétikai értékének keresésében és elfogadásában, elfogadtatásában, valamint ezek európai nyelvre való fordításának szent munkájában fáradozik fáradhatatlanul. Eközben Grendel rosszkedve naplójában a demokrácia egyenlősége helyett nacionalizmusok és sovinizmusok megerősödéséről ad hírt, el- és leszámolás helyett hallgatásról. Közép-európai irodalmi lapok főszerkesztőiről, akik – nyugati ésszel felfoghatatlan – még sosem láttak, pláne használtak faxgépet. Megnyílt határokról, amiken átérve a nyugat-európai szerkesztők a pozsonyi irodalmi folyóirat szerkesztőségében megkávészatva zavart mosollyal azt kérdik: mikor láthatják hát a szerkesztői szobát a számító- és sokszorosító gépekkel.

A nagy közös Európai Ház a különbözőségek jótékony elfedése helyett a különbözőségek, sőt a különbözőségek elfedhetetlenségének és leküzdhetetlenségének szimbóluma inkább. A fal két oldalára szakadt ikerpár hiába vizsgálja negyven év után egymás arcát, semmi hasonlóságot nem lát.

Az egyik napbarnított, mosolygós, üde, elmélkedő, bizalommal mosolyogva néz a jövőbe. A másik homlokán barázdát vájtak fületlen, telezsúfoltan robogó marhavagonok, bizalmatlan szemmel méregeti a világot, kiábrándult, semmi sem lepi meg. Száját jogfosztások, nyelvháborúk tanulsága préseli össze, túrt-tiltott-támogatott eszmék és emlékek húzzák cinikus vigyorba. Az egyik a demokrácia, a másik az abszurd nyelven beszél.

A „Vissza Európába!” kilencvenes évekbeli sikertelenségét a második évezred negyedik évében újra felhangzó „Vissza Európába!” felkiáltás is jelzi. Az újabb visszaságot a lelkesedés teljes hiánya kíséri, a demokrácia-hit megfogyatkozása, az ember, a világot jobbá tenni lehetetlenségének immár velőkbe csontosodott meggyőződése. „Nem vitás, ábrándok, hiú remények és szorongások nélkül kell az új kihívások elé néznünk. Nem az égi manna szakad reánk...” – vélekednek újra az Irodalmi Szemlében a közelgő, egész Európát érintő változásokról.

Mindeközben Mittel úr az Európai Ház egyik félreeső színpadán fáradhatatlanul játssza Nyugat-Európát mentő, újíto monodrámáját. A közönség amúgy is gyér sorai egyre fogyatkoztak az idők folyamán, míg végül csupán ő maga lett önmaga közönsége. Unalmában olvasgatott olykor. Mittel úr számára a fordulatot Hamvas Béla az Északi Génuszról írott könyvének megismerése hozta el. Az Északi Génusz tükrében önmagát, a Milan Kundera és Esterházy Péter által álmodott, fantázia és tehetség szülte Közép-Európát fedezi fel. Hirtelen egységben látja Nyugat-Európával, pontosabban Mitteleurópát Nyugat-Európa árnyékként pillantja meg, ahol regények helyett antiregények, drámák helyett antidrámák teremnek. „A Közép-európai Génusz Európa éjszakája. Amnéziája és lidérces emlékezete.”

A *Mittelszolipszizmus* című kötet Mittel Ármin Mitteleurópiájának irodalmomá írása. Utolsó felvonás, helyenként a búcsú érzélgősségével és a leszámolás kegyetlenségével a túl tudatossá vált Közép-Európáról festett kedves festménytől. A költő immár nem Mittel úr kezével írt versei teljes elfordulást, kiábrándulást mutatnak Mittel úrtól és a Mittel-tematikától. Ha kritikusai, olvasói azt várták volna tőle, hogy a közép-európaiság után az európaiságot éneklje majd meg, nagyot tévednek. A *Leviticus* címet viselő új kötetben implicite nem jelenik meg a közép-európai gondolattal való leszámolás, kiábrándultság. A téma és a nyelvezet megválasztása azonban beszédes hiányra hívja fel a figyelmünket.

A *Leviticus* a klasszikus műveltségbe kalauzol minket. Témáit, szereplőit, nyelvezetét tekintve mintha sokkal régebben, s nem az ezerkilencszázkilencvenes évek végén íródott volna. Ezek azok az évek, amikor végképp világossá vált: az Európai Ház utópia. Mint kiderült, sem a rendszerváltás, sem a szabadság nem hozta meg az identitás megtalálásának, a közép-európai traumák feldolgozásának gyors és egyszerű folyamatát, Közép-Európa irodalmának legitimálását. És nincs is szabadság: „a szabadság, / amely csak halálunk kiteljesedésének választhatóságában / részünk.”

Grendel Lajos ekkor írja meg a *Közép-európai polgár* című művét, amelynek központi gondolata: az olyan fogalmak, mint Közép-Európa, kiüresedtek. *Einstein harangjai* című, 1992-es regényének hőse így vélekedik: „Nos, igen, új életet akartam kezdeni, de nem tudtam, hogyan fogjak hozzá, amíg rá nem jöttem, hogy azért nem tudok új életet kezdeni, mert az ember mindig ugyanazt az életet kezdi el, s azért mindig ugyanazt, mert a világ, amelyben elkezd, mindig ugyanaz a világ, ugyanazokkal a hülyeségekkel, tévedésekkel, logikátlanságokkal – a kiszámíthatatlanságával, szeszélyes kanyaraival, vízenyős rögeszméivel, a megválthatatlanságával és megfoghatatlanságával. Minden jó szándék, amely humanizálni akarja, csupán kényszerzubbony rajta, s attól, hogy kényszerzubbonyt húznak rá, az őrült még nem gyógyul meg.”

S mit csinál Tőzsér? A *Leviticus*ban a klasszikus műveltséghez menekül. Nem minden szónál beszédesebb-e ez a kultúrmenekülés? Tőzsér Európa-kiábrándultságának hangja a hallgatás. Európába való visszatérésének mozgása az utazás: időutazás. A *Mittelszolipszizmus*ban a tudat termékévé degradálja Mittel urat, elhagyja a Mittel nevet, a *Leviticus*ban pedig visszatér „a rózsás labirinthok és lengedező Zephyrek antik kertjébe”. Az időbe, amikor Európa egy volt még önmagával.

Mittel úr borzasztóan ragaszkodó lény, a széthasított képről is képes kinyújtani a kezét és megfogni a költőét egy-egy vers, motívum erejéig. Például a 2001-ben megjelent *Finnegan halála* kötet címadó versében. A vers érdekessége, hogy a rendszerváltás évében nyomdafestéket látott *Történetek Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról* kötet *Tépések* versének alteregója; ahogy Mittel úr Tőzsér bizarr megjelenési formája. Énjének továbbgondolt, meghosszabbított változata. A közép-

európai abszurd nyelv után a *Leviticus*ban egy olyan elképzelt nyelv megteremtésére történik kísérlet, „amilyen esetleg az elképzelt nyelvvesztésünk után értekezünk majd”. Mi, európaiak.

Az *Értekezés a nemzet problémájáról* című Zbigniew Herbert-vers szabad fordításában még szintén feltűnik Mittel úr, „a sánta költő”, prófétál egy rövidet arról, hogy hiába a közös földrajzi tér és történelmi tapasztalat, még sincs közép-európai közösség. Az egész köteten végigvonul azonban a nemzet-nemzetiség problémája, és azzal a nemzettel való együttélés, akivel a (cseh)szlovákiai magyar irodalmárok a történelem szeszélyei folytán egy országba kényszerültek. És még valami, amire Németh Zoltán is felhívja a figyelmet: az esztétikai fordulat Tőzsérnél. „...az etikus tett csak akkor véglegesedik, / ha esztétikumként fejeződik be.”

Mittel úrral való – azért mégiscsak szívfájdító – szakítását Tőzsér az önkéntes száműzetés sivatagában heveri ki. Az elvonulásnak azonban más oka is van: „E fura kornak / a szellemét nem tudom elviselni. / nem tudom elviselni, / hogy köröttem minden olyan, mintha ripacsok játszanának / egy dilettáns komédiában.”

Az áttörést szintén a *Leviticus* kötet verse hozza: „ideje lesz önkéntes / száműzetésemből nekem is visszatérnem, s az irodalom / és szellem új műhelyeiben is illőképp tájékozódnom” – írja az *Euphorbos monológjában*, a kötet egyetlen egyes szám első személyű versében. Mintha Euphorbos, a fiktív filozófus lenne az új Mittel, és: a *Leviticus* robbanásszerű világgá tágulása a szülőföld-tematikát csupán egyetlen motívummá olvasztja a sok közül.

Összefoglalás Tőzsér Európa-képének és az ezzel szorosan összetartozó fogalmaknak, létezőknek lét-nemlét kérdéséről, a költő viszonyulásáról a kötetek időrendi felsorolásának segítségével:

Történet Mittel úrról, a gombáról és a magánvalóról (1989): Létezem én. Létezik csehszlovákiai magyar irodalom. Létezik Mittel úr és birodalma. Létezik Mittel úr irodalma.

Mittelszolipszizmus (1995): Létezem én. Létezik csehszlovákiai magyar irodalom. Létezik Mittel úr és birodalma. Nem létezik Mittel úr irodalma.

Leviticus (1997): Létezem én. Létezik csehszlovákiai magyar irodalom. Sántán és magányosan, száműzve, létezik Mittel úr, és nem létezik a birodalma. Nem létezik a majdnem nem létező Mittel úr irodalma.

Félnóta (2012): Nem tudjuk, valószínűleg nem létezik Mittel úr, sem birodalma, egész biztosan nem irodalma. Nem tudjuk és nem is érdekes, létezik-e csehszlovákiai magyar irodalom. Én nem létezem.

„Hajlik erre meg hajlik amarra, / szólítja, ami nincs: önmagát, / s honnan is tudná, hogy ilyenkor Isten / hajtogatja, mint szél a fát.”



BOLDOG ZOLTÁN (1984) Deszk

III. helyezett

BOLDOG ZOLTÁN

Mozart helyett Mariah Carey?

Az elfeledett Európa a rendszerváltás utáni magyar líra néhány alkotásában

Amikor egy megfontolt pár gyermeket vár, rendszerint utána néz az újszülöttnak szánt név eredetének. Ekkor kiderülhet, hogy a választott név talán jól hangzik, de olyan történet kapcsolódik hozzá, amely gyengíti elhatározásukat. Így járhat például a manapság egyre népszerűbb Zalánna. Ez Vörösmarty Mihály találmánya, méghozzá a *Zalán futásában* azt a szereplőt hívták így, akit Árpád legyőzött, elűzött a területről. A név tehát egy lúzeré, mondhatnánk mai szóhasználattal és felületes

tudásunkkal. Ha viszont alaposabban elmerülünk a témában, esetleg elolvassuk nagy nemzeti eposzunkat, ráébredhetünk arra, hogy bár Zalán nem volt magyar, és valóban legyőzte őt Árpád fejedelem, a szöveg mégis hősként ábrázolja őt. Ilyen szinten valószínűleg kevés szülő merül el a témában, és egyszerűen a névdívat, a jó hangzás befolyásolja döntését.

Döntésük tehát a feledésről is tanúskodik. A nevet választó nem tudja, hogy a középiskolákban gyakran emlegetett mű milyen mitológiai háttérrel ruhazza fel a születendő gyermeket – nem is beszélve a magyarságról. Így végső soron a feledés ad nevet a babának, hiszen ha velünk élne a Zalán név eredettörténete, az elűzötté, az idegené, az egyébként hős fejedelemé, akkor feltételezhetően kevesebben választanák ezt a keresztnévet – a Vörösmarty-műben szereplő karakter összetettsége miatt is.

Identitásunk alkotóelemeinek elfeledése azonban nem csak itt érhető tetten. Hány ember tudná megmondani Magyarországon, sőt egész Európában, hogy a kontinens nevéhez milyen eredettörténet kapcsolódik? Hogyan változik a viszonyunk önmagunkhoz, a tágabb vagy szűkebb értelemben vett hazánkhoz, ha fogalmunk sincs a megnevezésükre használt kifejezésről?

A bátraknak nem okoz gondot az eredettörténet-gyártás, legyen szó magyar írókról vagy leendő szülőkről. Ha bírják idővel, energiával, türelemmel, akkor elkezdhetik a nekik tetsző név anyakönyvezhetővé tételét. Utóbbiak megírják a kérelmet a megfelelő hivatalhoz. 2017-ben például a következő, mindenféle háttérismeret nélkül is könnyen értelmezhető beszélő neveket harcolták ki maguknak az elszánt kezdeményezők: Ajándék, Áldáska, Angyalka, Balzsam, Barack, Bors, Búzavirág, Csatár, Életke, Hófehérke, Gida, Psziché, Remény, Skolasztika, Vanília, Vulkan és Zöldike.

A nevek magukért beszélnek, nem kell különösebb háttértudás hozzájuk. Habár a Hófehérke, a Psziché és a Skolasztika erősen kilóg a sorból. Főként a Hófehérke, hiszen a róla szóló Grimm-mese generációkat kapcsol össze, így mindenki összekacsinthat a közös történetre való ráismerés során. A Psziché és a Skolasztika azonban már magas küszöb. Csak az lépheti át, aki olvasta Weöres Sándor művét, aki ismeri Aquinói Szent Tamás filozófiáját. Látható, hogy a feledésbe merülő eredettörténetek helyett gyakran egyszerűen újakat választ az ember, miközben más nevekhez kapcsolódó történetek jelentős átalakuláson mennek át. A szülő is hasonló munkát végez, mint a romantika korában Vörösmarty Mihály: létrehoz, konstruál, újragondol egy hagyományt.

KI AZ AZ EURÓPA?

A fentiekhez hasonló provokatív újragondolásra hív minket Szálinger Balázs *Az éhező Európa* című verse (megjelent 2002-ben, az Új Forrás 9. számában). A versbeszélő új attribútumokkal ruhazza fel a kontinensnek nevet adó nőalakot, és ezzel egy új történetet kapcsol Európához, amely egyrészt tovább-, esetleg felülírhatja Európé elrablásának mítoszáét. Másrészt azok számára, akik nincsenek birtokában Agénor király lánya és a görög főisten kalandjának, egy új eredettörténetként is értelmezhető.

A Szálinger-vers az „éhező” jelzővel egy olyan tulajdonságot társít Európához, amely leginkább Afrikához kapcsolható. A kontinensre inkább a bőség a jellemző, és Európé elrablásában is hangsúlyozott tény, hogy egy király gyermekéről van szó. *Az éhező Európa* azonban számos helyen átformálja a róla alkotott képet:

„Az éhező Európára gondolok, / aki otthon fekszik, és tizenegy van; / a női aléltság legkedvesebbje / ringatja lepedő hullámain; / őszintébb a királylányi szerep / sosem volt még; a sárga lepedőre / talak kerülnek, hússal, datolyával, / és amíg alszik, nem tudja, hogy éhes.”

Európának lenne mit ennie, mégis éhes. Sőt átalussza éhségét, elalélt állapotban találjuk. Ez az Európa már nem az, akit Zeusz bika képében elrabolna. Ez már egy lusta, mihaszna nőszemély, aki elkényelmesedett saját jólétében, és még azt sem képes megbecsülni, hogy kiszolgálják.

A versbeszélő ezt az erősen kritikus hangot már a második versszakban ambivalenssé formálja:

„Az éhező Európára gondolok, / aki otthon fekszik, és tizenegy van; / minden hibát megfüröszt egy sajátban, / most is, egész eddig őt baszogattam; / pedig nincsen élet őrajta kívül, / és ha mégis: az fél egyig beleépül...”

Megtudjuk, hogy Európán kívül nincs élet, és azt is, hogy a hibák megvallása terén az említett nő a folyamatos elodázás állapotában van. Érdeemes figyelni azonban arra is, hogy Európa magába

olvasztja a rajta kívüli életet. Ebbe beleolvashatjuk az asszimilációs folyamatot, amellyel a kontinens nyugati országai europaizálják az ideérkezőket. Példaként említhetjük a török vendégmunkásokat, akiknek a gyerekei már német iskolákban csiszolják tökéletessé némettudásukat. De az elszánt versolvasók váteszt kiálthatnak, hiszen a mai migrációs helyzet is összekapcsolható a verssel. Ha így közelítjük meg Szálinger művét, akkor ő igen optimista ezzel a folyamattal kapcsolatban: Európa gyorsan magába olvasztja a jövevényeket, hisz tizenegy óra és fél egy között nem túl sok idő telik el. Akkor sem, ha Európa életét egy kozmikus napként szemléljük, és ezzel feleltetjük meg a versbeli tizenegy órát.

„Míg alszik, hallgat a krumplisütős, / hétkrajcár-keresős, füstös napokról, / amikor az szívja el az utolsót, / aki több vért mutat fel kiskanálon – / Így éljük fel a macskánk hagyatékát: / ő is él, amíg az utolsó bolha, / pedig tudjuk, hogy ez már a mi vérünk – / kis pöttyök a lelkiismereten.”

Az elodázás mellett az elhallgatás vétke is terheli Európát, s aki azt hinné, hogy ez már a múlt, téved. A foltok ott vannak a mi lelkiismeretünkön is, a kollektív tudattalanba beleivódtak az egykori bűnök, abból a hagyatékból élünk mi is, annak vérszívói, élősködői vagyunk. Kemény szemrehányás ez az európaiaknak, akik azt hiszik, hogy nincs közük a világháborúkhoz, a náci és a szovjet haláltáborokhoz.

„Harmonizáló életeink, / mint Isten viccei, csak kezdetek: / hogy, ha jók vagyunk, túlnőjük a viccen, / belezavarodjunk, s elmondjuk mégis, / s társsá fogadjuk azt, ki beleszisszen.”

Az európai polgár harmonikus, gondtalan élete valójában pillanatnyi – erre utalhat Szálinger a vicc metaforájával. Ebből adódóan a vén kontinenshez kötődő létünk eredendően diszharmonikus. Így Európa jelene a versbeszélő szerint egy szerencsés pillanat, s ha véget ér ez a vicc, utána a zavar következik. Ez a pillanatnyi európai harmónia teremt közösséget azok között, akik itt és most élnek, a 2000 utáni Európában. S ne feledjük, ez a vicc úgy hangzik el, hogy a ki nem beszélt múltbeli események, a lelkiismereten lévő pöttyök ott vannak a háttérben. Ez avatja az európai létformát az ambivalensen túl groteszkké Szálinger versében. Ezt erősíti fel *Az éhező Európa* csattanója is, amelyben a „formatervezett, friss és törődött” ördög helyezi a gyümölcsöket az alélt nőalak mellé. Talán éppen az ördögtől kényelmesedett így el? Európa démoni erők uralma alatt állna?

A helyzet talán nem ilyen drámai, hiszen a versben a következőket olvashatjuk: „a bágyadt misztikumnak adta át / tereit a helyzet romantikája”. Ezzel a szöveg egy olvasásmódot kínál, saját értelmezésének nehezen forgatható kulcsát nyújthatja át. A romantikustól a misztikusig, sőt a mágikus realizmusig sorakozó szóképek azt sugallják, mintha Európa kezdene ráébredni arra: „nem biztos az, hogy jobbra valók vagyunk”. A vén kontinens felsőbbrendűségének tudata, önbizalma is megtörni látszik, s ebből adódóan illik rákérdezni arra: ki is az az Európa?

ÚTON EGY ÚJ EURÓPA FELÉ

Az eredet elfeledésének és az európaiságunkat érintő alapelemek elmozdulásának problémáját veti fel Petőcz András *Európa rádió, éjszaka* című verse, amely nem mellesleg csonkolva (mint *Európa rádió*) a szerző 2005-ben megjelent kötetének címe is. Ebben a Szálinger-műhöz hasonló időszembesítéssel találkozunk, és a felszínes olvasat rögtön rábukkanhat az egykori határok eltűnésének említésére, az egyetlen országgá alakított kontinens illúziójának felvetésére: „megyek keresztül az országomon, négy tenger mossa határait”. A megszólaló összeveti a versbeli helyzetet a tizenöt évvel azelőttivel, amikor „visszafordítottak, / hogy itt nem léphetem át a határt, mert / a vízumom ezt nem teszi lehetővé, akkor / le kellett térnem egy mellékútra”. Látható, hogy Petőcz itt az Európai Unióval azonosítja, és hazája megnagyobbított, határtalanná tágított verziójának tekinti Európát. Legfontosabb tapasztalata a schengeni országok közötti átkelés gördülékenységége. Az élményt a következőképpen határozza meg rögtön a felütésben: „mintha álom, olyan az egész”.

Ha viszont tovább bontjuk a versben megjelenő Európa-tapasztalatot, hasonlóan ambivalens és groteszk képekkel, pontosabban – rádióról lévén szó – hangokkal találkozunk, mint *Az éhező Európa*-ban. Az uniós országokon átgördülő versbeszélő a rádión keresztül érzékeli Európát, miközben „új állam képzeletbeli határvonalán” rohan át időről időre. A rádióbeli konferálás mindig az adott állam saját, hivatalos nyelvén történik, például először flamandul, majd más, a beszélő számára is-

meretlen nyelven. A *dídszé* (a vers ebben a formában használja a szót, ezzel domesztikálja, magyarra és a magyarhoz idomítja) tehát nemzeti, tükrözi az adott állam szuverenitását. Ez viszont a hallgatónak idegen, hiszen többször hangsúlyozza bizonytalanságát a nyelvet illetően utazás közben. A különböző nemzeti rádióállomások kínálata között mindössze három olyat talál, amellyel párbeszédbe tud kerülni. Itt a dialógus konkrétan azt jelenti, hogy többször elkezd beszélgetni a rádióval a megszólaló. Az egyik ilyen ismerős „európai” tapasztalat Phil Collins, a másik Mariah Carey, a harmadik pedig Mozart.

Ha jobban megnézzük a fenti listát, láthatjuk, hogy az utazó és Európa (az Európai Unió) között két kortárs könnyűzenei előadó és egy 19. századi európai zeneszerző teremt közösséget. Az előbb emlegetett álom itt válik minimum ambivalenssé, összességében groteszkké, hasonlóan a Szálinger-vers tapasztalatához. Az utazó Európában egy amerikai és egy angol énekestől származó világláger segítségével érzi otthonosan magát. Ebbe még besegít Mozart is, de a globalizált kortárs tapasztalathoz képest a szigorú értelemben vett európai kultúra kisebbségben marad. Ráadásul az utazó csak Phil Collinsnak és Mariah Careynek tud válaszolni, Mozartot passzívan hallgatja, csodálja: „mozartot játszanak / valahol, könnyedén, / játékosan törnek elő a zongorahangok / a rádióból, szól az európa rádió, mozart szól / könnyedén, / játékosan, mint az álom, olyan az egész”. A nagy zeneszerző képviseli Európa múltját, az öreg kontinens hagyományait, de olyan hangemlékművel, amely nem mozgatja meg az „országáért” rajongó utast. Az angol származású Phil Collinszal viszont baráti hangot üt meg a versbeszélő: „*hello! i must be going!*, üvölti, / nekem is, gondolom magamban, rohanok / tovább”. Ehhez hasonlóan elkezd csevegni az amerikai sztárral is: „*mariah carrey / hihetetlen magas hangon azt énekl, / hogy always be my baby, szinte könyörög, / nem tudom, mondom magamban, / majd meglátjuk, mariah*”.

A két popsztárnak adott válasz azonban különböző. Az európai Phil Collinszal összeköti a kényszeres utazás tapasztalata, hiszen az angol énekes azt üvölti felé: „mennem kell”. „Nekem is” – érkezik rá a megszólaló válasza. Az amerikai előadó szövegében elhangzó csábítást azonban elhárítja. „Örökre légy a kedvesem” – énekl Mariah. „Majd meglátjuk, mariah” – feleli erre a versbeszélő. Az amerikai felszólítás tehát nem vált ki belőle azonosulást. Sőt még az énekesnő vezetéknévét is helytelenül használja (Carey helyett carreyt ír).

A párbeszédből fakadó öröm azonban közös Phil Collins és Mariah Carey esetében is. A Petőcz-vers beszélője a két világhírű kortárs előadó halltán éppen a globalizált Európának örül meg, ez teszi neki ismerőssé az egymás után következő ismeretlen államokat. „Láthatatlan államhatárokat lépek át, / ismeretlen nyelveket hallgatok, / és minden nagyon, / nagyon is ismerős” – olvashatjuk a zárlatban. Az európai hagyományok feledése itt is hasonlóan radikálisan jelenik meg, mint *Az éhező Európában*, de Petőcz költeménye megnevezi az úton szerzett tapasztalatát, az európaiság néhány hétköznapi (utazás és rádiózás közben elcsípett) alkotóelemét. Az utazás fontos tanulsága, hogy az európai polgár számára továbbra is idegenek maradnak más nemzet hagyományai, miközben a közös európai tudás (Mozart) erőteljesen globalizálódik (Phil Collins, Mariah Carey).

Szálinger Balázs és Petőcz András verse között azonban adódik egy számos veszéllyel teli átjáró. Ez pedig Lászlóffy Aladár *Ó, Európa szebb jövője* című verse, amely a Korunk 2004. januári számában jelent meg. Ez időben is hidat képez a 2002-es *Az éhező Európa* és a 2005-ös *Európa rádió, éjszaka* között. Ami viszont tematikailag ezen művek között helyezi el az opust, az egy olyan európai kulturális kódrendszer írásba foglalása, amellyel az olvasó bátran tesztelheti európaiságát. Ha pedig erre szánja magát, könnyen alulmaradhat, és ráébredhet, hogy talán mégsem ő jelenti Európa szebb jövőjét. Ebben az értelemben Lászlóffy Aladár műve a legszemtelenebb, legradikálisabb, miközben látszólag ez ad legtöbb fogódzót az olvasáshoz.

Az egyik ilyen kapaszkodó a megjelenés helye, hiszen Lászlóffy költeménye felkérésre érkezett a Korunk 2004-es januári lapszámba, amelynek tematikája a következő kérdés köré épült: *Kiegyező Európa?* Az aktuális szám bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „A Deák Ferencbicentenárium ugyancsak jó alkalom volt a nemzetek közötti kiegyezés lehetőségén elgondolkodni, a 2004-es év pedig inkolttá teszi (mint ahogy az számos nemzetközi tanácskozáson is történt) a vissza- és előretéketést...”

Ebben a kontextusban érdemes közelíteni Lászlóffy Aladár verséhez is. Ez ugyanis olyan szimbólumrendszerrel dolgozik, amely felfogható egy nagy Európa-tesztnek, előre- és visszatekintésnek a kontinens múltjára és jövőjére vonatkozóan. Ebből a szempontból ugyanaz az alaptémája,

mint a korábban említett két versnek: a hagyomány feledésének feltérképezése és az európaiság új elemeinek felvillantása.

Lászlóffy Európa-verse nagyon szűkszavú, de már a kezdő sor olyan szimbólumot kínál nekünk, amely egyszerre vonatkoztatható Európára, Magyarországra és a kettő közötti viszonyra is. „A világhír s a tulipánok” – így szól az első mondat. S a tulipán rögtön jelentheti magát a kereszténységet (gyakran a Krisztus vérét összegyűjtő kehellyel azonosítják), de lehet magyar díszítőelem is, amely a termékenységet jelképezi. Ezen túl kifejezheti a keleti származást, hiszen bizonyos források szerint a magyarság nem a hollandoktól vette át a tulipánhagymát, hanem hozta magával a steppéről. Már ebből a képből látható, hogy a vers igyekszik olyan szimbólumokat választani, amelyek egyszerre magyarok és európaiak, így próbálja meg hangsúlyozni a kultúrák egyivású voltát, a lapszám tematikájához igazodva a magyarság és Európa „kiegyezését”.

A következőképpen folytatódik Lászlóffy verse:

„Mi voltunk hajóvontatók / s átkalózkodtuk a világot. / Ki sülljessze el a hajót? // »Mentsétek meg a lelkeinket – – –« / Most már a partokon belül / nagyobb kaland is meglegyinthet, / mint azt, ki Titanicra ül.”

Ebben az esetben a „mi” egyaránt vonatkozhat az európaiakra, akik gyarmatosították (átkalózkodták) a világot, és metaforikusan a steppén vándorló, majd kalandozó magyarokra is. Az európaiság és a magyarság közti kétértelműség játéka uralja továbbra is a sorokat, és éppen a szimbólum értelmezésének ez a szabadsága az, amely az Európa-tesztben választás elé állítja az olvasót: kire, kikre vonatkoztatja a fentihez hasonló megjegyzéseket. Ez azért is lényeges, mert a vers egyfajta válsághangulatot teremt, főként az SOS nemzetközi vészjelző rövidítés eredeti jelentését felidézve (Save Our Souls, azaz: mentsétek meg lelkeinket).

A válsághangulat körvonalazásához, a vészjelzés okának kipuhatólásához újabb bonyolult szimbólumrendszeren kell átrágnunk magunkat:

„Az ördögre is rácsodálkozz. / Mozart nagy krumplicsőrlelő. / Egy pillanatra mindent áthoz / érzékeny ablakán a kő. // A városaink, térdig hóban. / A lelkünk fehér kottalap. / Valami fáj vegyült a jóba. / Más Grimm-meséket mondanak. // A bolygó hollandik nevében / elszabadult Atlantiszn / előttünk költő jár az éjben. / Ki válthat meg, avagy ki szán?”

Az európaiság olyan fontos kulturális összetevői jelennek itt meg, mint Mozart (ne feledjük, Petőcz versében ő képviseli az európai hagyományokat), a Grimm-mesék (ne feledjük, Hófehérke neve most vált anyakönyvezhetővé Magyarországon), a bolygó hollandi és Atlantisz. De nézzük meg alaposabban, mi történik velük! Mozart egy kiváló krumplicsőrlelőként él tovább, a Grimm-mesék megváltoztak, a bolygó hollandik nevét kisajátították, a költő Atlantisza elszabadult, a megváltás kétséges, vagy maga a megváltás ténye, Jézus Krisztus tevékenysége feledésbe merült. Ezen tapasztalatok kapcsolják Lászlóffy Aladár versét Szálinger Balázs és Petőcz András költeményéhez. Európa múltjának feledése (Mozart mint krumplicsőrlelő) és újrakonstruálása (más Grimm-mesék) mindhárom mű közös tapasztalata, vagyis az európaiság fontos fogalmai egyszerűen tartalom nélkülivé váltak.

Lászlóffy verse furcsa módon zárul:

„Indítsátok a lelkeinket! / Vaslovagok, vasutasok, / akár milyen paróka inthet, / bármekkora zászlócska sok. // Mint most a hó. S a tulipánok, / s az úrhajónyi fellegek. / Várnak a waterlooi lányok. / De most már végleg nem megyek.”

A költeményt éppen ez a buzdítás („Indítsátok lelkeinket!) teszi ambivalenssé, groteszkké, valamint az, ahogy a megszólaló kivonja magát ebből a helyzetből („végleg nem megyek”). És itt tűnik fel Európa, az európai és/vagy a magyar lelkek passzivitása, hiszen buzdítani kell őket a cselekvésre. Amíg egykor átkalózkodták a világot, most hasonló állapotban vannak, mint Szálinger Balázs versében az éhező Európa, aki tizenegykor még otthon fekszik. Európa tehát elveszthette világformáló jelentőségét s azt az ambíciót, amely korábban jellemző volt rá. Most inkább a világ formálja Európát, mint Európa a világot. Mozartot leváltja Mariah Carey, vagy egyszerűen csak krumplicsőrlelő lesz a nagy zeneszerzőből. Európa neve jelentés nélkülivé válik, ezért új mítoszok gyárthatók hozzá. Az európaiság fogalmai átalakultak, nehezen értelmezhető szimbólumokká váltak, amelyek csak a beavatottak számára hozzáférhetők. Az Európa nevet úgy használjuk, mint a szülő, aki a divat, a megszokás alapján nevet választ gyermekének, de fogalma sincs a mögötte rejlő történetről, a név eredetéről. A rendszerváltás utáni líra három bemutatott költeménye azt sugallja, hogy a magyar köl-

tészet felismerte ezt a jelenséget, és a maga eszköztárával reagált rá. A költők érzékeltetik a problémát, a hagyomány elértéktelenedésének, a feledés felgyorsulásának folyamatát. A magyar költészet ezen néhány láttelelet alapján ott tart Európával kapcsolatban, ahol Vörösmarty és romantikus kortársai tartottak a *Zalán futása* idején a nemzeti múlthoz való viszony kialakításában. Érzik és jelzik, hogy valami elveszett és veszendőben van a magyar eredettörténetből, és itt az idő az újragondolásra, új mítoszok és nevek alkotására. Mert Európa neve kellemes hangzású, akár a Zalán vagy a Hófehérke, de a hozzá kapcsolódó történetben Mozart már krumplifajta, és miközben alétan éhez, a háttérben Mariah Carey énekel.

III. helyezett

BIRÓ ÁRPÁD LEVENTE

Honnan nézve Európa?



BIRÓ ÁRPÁD LEVENTE (1993) Nagyvárad

A Mücsarnok *Mi a magyar?* című 2012-es kiállítása meghatározó tapasztalatokkal gazdagított; nem elsősorban esztétikai vonatkozásában, sokkal inkább a tárlatot rendszerező árnyalt problémafelvetés, sokrétű megközelítés szintjén. A kiállítási tárgyak által létrehozott narratív kontextusban ősi mítoszok és kortárs hősök kölcsönös meghatározottságba kerültek, az így létrehozott mátrix pedig úgy irányította a befogadó figyelmét, hogy ne az egyes identitásképletek legitimitása legyen a központi kérdés, hanem hogy a különböző közösségfelfogások (hogy ne mondjam: nemzetfelfogások) milyen stratégiák mentén konstruálódnak meg.

A kiállításszervezés ezen logikája sokféle értékminőség párhuzamos jelenlétét teszi lehetővé, így a kiállítás ügyesen egyensúlyozott az elkerülhetetlen pátosz és a már-már sértő irónia között.

A *Mi a magyar?* ahelyett, hogy választ adott volna a címében megfogalmazott kérdésre, arra mutatott rá, hogy egy adott közösség identitásának alapvető dilemmáját nem az egymás mellett létező narratívák – sokkal inkább azok reflektálatlansága adja; azaz, hogy különböző hatalmi rendszerek szélsőséges emlékezetpolitikái között populáris és ugyanakkor populista paneleket találunk, olyan társított értékeket, amelyek nem az egyes személy valóságos tapasztalataiból táplálkoznak, viszont a velük való könnyű azonosulás lehetőségével kecsegtetnek.

Az ebben rejtlő valós veszélyt a hamis és valódi értékek közötti tájékozódás képességének fokozatos elsorvadása jelenti; az olyan kritikai attitűd felszámolása, amely egyértelműen a radikalizálódásnak szab gátat.

Jelen értekezésben izgalmas kihívás elé állítom önmagam és az olvasót: egy virtuális Európa-kiállítás kurátorának szerepébe helyezkedve arra teszünk kísérletet, hogy irodalmi szövegek mentén rendezzünk be egy elképzelt magyar pavilont, és a *Mi a magyar?* mintájára azt a kérdést állítsuk az érdeklődés homlokterébe, hogy *Honnan nézve Európa?*

Meggyőződésem ugyanis, hogy az egységes Európa eszménye legalább annyira mítosz, mint Emese álma, alapján pedig egy olyan hatalmi pozíció áll, amely úgy próbál homogenizálni, hogy nem vesz arról tudomást, hogy az európai országoknak nincsenek közös isteneik, nincs egy közös hőse, nem létezik közös történelme, így egységes öndefiníciójuk is hiányzik.

Kapcsolódási pontok vannak csupán, amelyeken belül valóban kialakulhat egyfajta közös nézőpont, de éppen ezen rendszerek zártágából, vagy pont ellenkezőleg, érdekek által alakított lazaságából adódóan továbbra is sztereotípiák uralják a köztudatot, és szervezik a napirendet.

Nem arról beszélek, hogy vélt vagy valós szuperhatalmak be kívánják darálni az egyes nemzetek szuverenitását: meglátásomban az egység a sokszínűségben mindaddig jól csendő szlogen marad, amíg saját diverzitásunkat fétisfogalmonként, fétistárgyakban ragadjuk meg.

Az elképzelt magyar pavilont ezért olyan szövegekkel lakjuk be, amelyek az úgynevezett nemzeti kánontól távol, egyéni narratív stratégiákat alkalmazva fogalmaznak meg választ arra, hogy mi legyenek tünik innen nézve az európai és – tágabb értelemben: az emberi – valóság.

A kiállítási anyagot három műre építem, amelyek az identitásképletek három különböző vetületét hozzák játékba. Az általam választott alkotások sem műfajukban, sem pedig a téma megközelítésében nem rokoníthatóak egymással, összetartozásukat leginkább az indokolja, hogy mindegyik olyan befogadói perspektívákat jelöl ki, amelyek a valóság és igazság, valamint ezek érzékelésének természetesnek vélt pozíciójából mozdítanak ki; a polarításra reflektálnak, és azt mutatják be, hogy egyes autoritások hogyan manipulálják az emlékezést és ezen keresztül végeredményben a valóságérzékelésünket is.

A belépés előtt felejtjük el nevünket, ha kérdezik, azt kell mondani, elvesztettük az iratainkat. Ekkor *Puiu Borcan* ezredes dögcédulán átnyújtja majd új nevünket, s megkezdhetjük a túravezetést. Térképészeti pontossággal kijelölt terület kel életre előttünk: Bodor Ádám *Sinistra körzete*, ahol a természeti adottságok mintegy magukban hordozzák és önmagukból termelik ki a karantén-lét és ezzel együtt a belterjesség jellegzetes figuráit és élethelyzeteit; a társadalmi-politikai berendezkedés pedig eleve adott és elrendelt parancsuralmi rendszerként tételeződik.

Ilyen feltételek mellett a legadekvátabb kiállításrendezési elvnek a panteon paradigmája tűnik: „A hatalom és az ideológia szimbolikus tartalmait a panteon építészeti és képzőművészeti eszközökkel jelenítette meg, a kész mű pedig nyilvánvaló és jól látható formában mutatta meg az istenek, a hősök, a hadvezérek vagy a kiemelkedő államférfiak, illetve a panteonba betérők közötti hierarchikus különbséget.”¹

A panoptikumszerűen berendezett tárlat a hős medvész, Géza Kökény mellszobrával kezdődik, de olyan kultikus tárgyak is helyet kapnak a teremben, mint Elvira Spiridon fülbevaló-karikái, az ezredesnek szánt hal, a vörös kakas, avagy Géza Hutira füle.

A tárlatnak éppúgy nem lehet könnyen áttekinthető narratívája, mint ahogy a *Sinistra körzet* sem adja meg egykönnyen magát olvasójának: egyrészt ellenáll minden műfaj-meghatározási kísérletnek, így jobbára műfajok konglomerátumaként írható le, másfelől a mágikus realizmussal rokonságot tartó sajátos cselekményalakítási technikái eltörlik a kronologikus vagy az ok-okozati olvasás lehetőségét. Kurátorokként így egyértelmű, hogy kevésbé a Bodor-féle hangulatát, mintsem annak történetét kell megragadjuk. Ha azonosítottuk az elbeszélést jellemző esztétikai jegyeket – groteszk, bizarr, abszurd –, akkor igazából világossá válik előttünk, hogy pusztán azazal, hogy egymás mellé helyezzük Andrej Bodor körzetbeli tartózkodása szereplőinek arcmását, megteremtjük a baljószág címben jelzett képzetét. A törpék, óriások, zoomorf véglények által animált „szentély” ókori panteon-fogalom ironikus újraértelmezése leleplező funkcióval bír, hiszen hősök helyett antihősök, a magasztosság helyett pedig a kicsinyesség kap helyet az így létrejövő konstrukcióban.

A *Sinistra körzet*ben színre vitt emlékezhely hasonló elvrendszert mutat, nagyszerűsége pedig mindenekelett abban rejlik, hogy elbizonytalanít minden valóságreferenciát, hiszen a diktatúrák minőségéről megfogalmazott megállapításait egy mitikus-mágikus térbe helyezi ki, ahol a magánélet hatalom általi kisajátíttósága groteszk méreteket ölt. Dobrin city multikulturalitásával nyugözheti le az ide érkezőt; a különböző együtt élő – román, magyar, török, szláv – népcsoportok közös nyelvét a diktatúra alakította ki; ugyaúgy mesterséges képződmény ez, mint a látszat-rend maga. A közhangulatot a bizonytalanság uralja, az emberek sorozatosan jelentik fel egymást, az élet sarokpontja a félelem, amelyet vagy a megfejthetetlen üzenetek, vagy a villámsebessen terjedő vírusok, vagy a bűncselekmények tartanak fenn. Bodor Ádám világában az egyetlen szerves jelenség az emberek állatisága, hiszen a szellemi-lelki életet megtartó rítusok felszámolásra kerültek (lásd a lerombolt szentély).

A *Sinistra körzet* elbeszélője belülről ismeri a totalitárius rendszereket, a valós viszonyítási pontoktól való távolságtartása pedig azért indokolt, mert ezáltal olyan pozíciót vehet fel, amely által saját magát és olvasóját is távol tudja tartani a mindig dicső múlt hamis nosztalgijától. Innen nézve Európa önnön perifériáján létezik.

Bodor Ádám disztópiaszerű miliójét magunk mögött hagyva egy nagyon is valóságghú szobába lépve folytatjuk a látogatást képzeletbeli magyar pavilonunkban. Első látásra a hetvenes–nyolcvanas évek tipikus Kelet-Európájával, pontosabban Romániájával szembesülünk, a tömbházak

egyenbútorával, egyentárgyaival, egyenruháival, azzal a konformizmussal, amely minden másságot potenciális veszélyforrásként észlel.

Ebben a térben a szöveg mint a történelem és történetek ábrázolási formája kerül központi helyre; így fő kiállítási paradigmaként az olvasás tételeződik – „ahol az olvasás nemcsak a leírt szavak összeolvasására korlátozódik”.² Ebben az esetben – mondja Frazon Zsófia – „az összefüggéseket a narratív stratégiák módszeres alkalmazásával lehet felszínre hozni”;³ a lapozható könyvszerű kiadáshoz képest a szövegcentrikus kiállítás előnye abban rejlik, hogy a textus térélményhez kötődik, s mintegy körülöleli a befogadót.

Az olvasáscentrikus rendezési elv adekvátságát a második választott mű struktúrája adja: tulajdonképpen monodramatikus formáról beszélhetünk, amelyben az elbeszélő egyes szám első személyben vall élete fontosabb mozzanatairól. Székely Csaba 2009-ben robbant be a köztudatba *Szeretik a banánt, elvtársak?* című rádiójátékával, amely elnyerte a BBC drámapályázatának első díját. A szöveg sikertörténete már eleve érdekes kontextust teremt a mű tárlatunkba való beemelésének, hiszen éppen a Nyugat a Keleti blokkhoz való egzotikus viszonyulására kérdez rá; választott témája ugyanakkor tovább árnyalhatja az emlékezetpolitika feletti uralomról szóló, korábbiakban megkezdett diskurzust. Székely főhősének, Róbertnek a története – Bodor Ádámhoz képest – valószínűs alapokon nyugszik; a személyes vonatkozások a korszak jól ismert romániai városi legendáival váltakoznak. Ha a *Sinistra* szerzője mindent elkövet annak érdekében, hogy mindvégig távolságot tartson a valóságreferenciától, Székely Csaba egy kvázi-Forrest Gump szájába adja történetét. Paneleket ismétel, amelyekből a tárlat ezen második része építkezhet: a besúgástörténetek, a megalomán diktátort megjelenítő Ceaușescu-történetek, a vezető beosztással való visszaélésekről és a pártletről szóló történetek vesznek körül minket; középpontban a hiánycikkek allegóriájával, a banánnal. A nyugat-európai szemlélődő számára mindezen történetek kuriózumnak számítanak, így elsősorban rációjára hatnak, a kelet-európai látogatóra azonban érzelmi hatást gyakorolnak; emlékeket idéznek fel, a Székely Csabára jellemző humor és irónia pedig mintegy negédes felhangot kölcsönöz visszaemlékezésüknek.

A monológ s így a kiállítás valódi fordulópontja az egzotikum kényelmes befogadói pozíciójából való hirtelen kibillenést jelentő kerettörténet: a kronologikus sorrendben következő életképek fokozatosan leplezik le az elbeszélő naív nézőpontját, s vonják kétségbe az előzőleg felskiccelt sztorik valóságtartalmát.

A befogadó azzal szembesül, hogy Róbert apja a párt befolyásos embere, így az iskolában és a baráti körében tapasztalt kivételes helyzete nem saját érdem, hanem a tekintélyelvű rendszer hozadéka. A helyzet tragikumát éppen Róbert állapota kódolja, ő ugyanis szellemi fogyatékos, így tulajdonképpen nincs tisztában a viszonyokkal. Róbert alakja végeredményben egy meghasonlott társadalom allegóriája, hiszen a hamisságra épülő rendszeren belül az alapvető erkölcsi tájékozódási pontok sérülnek a leghamarabb. Nem csoda, hogy a Róbert monológjában megörökített rendszer-váltás csupán egy alternatív valóság: „De ha apukám más ember lett, felmerül a kérdés, hogy ki vagyok én” – kérdezi, miközben a háttérben ugyanazok az emberek birtokolják továbbra is a hatalmat, azzal a különbséggel, hogy megváltoztatták diskurzusukat. A naiv szempont a leleplezés szubverzív alakzata, amely tulajdonképpen az új mítosz- és napirendteremtés manipulatív erejére irányítja figyelmünket.

Az első látásra otthonos és ismerős tér a szövegek hatására így idegenségérzettel töltődik fel, és kivet magából. Innen nézve Európa a homogén szemlélet helyett a személyes történelemtapasztalatokban jelenik meg.

A harmadik szoba túlszűfoltóságánál fogva nyűgözi le a kiállítás látogatóját. A harmadik terem a császári korszak Kunstammer-trendjét gondolja újra: „a házi univerzum létrehozásának gondolata a reneszánsz episztemében gyökerezik: a legkülönbébb összetevők és formák, természeti képződmények és emberi alkotások sorakoztak egymás mellett a maguk természetes módján, sajátosan esztétizált rendben. [...] A tudományos rendszerező gondolkodás és a divatos úri huncutság határán mozgó miniatűr múzeum hűen tükrözte a korszak kísérletezéssel, megfigyeléssel és tapasztalati tudással kapcsolatos filozófiai gondolatait, ami kiegészült a játékos teremtéssel (amint a gyűjtő létrehozta saját univerzumát) és a múlt felé fordulás addig ismeretlen formáival.”⁴

A kuriózumok szobájának berendezése irányítja a terembe lépő egyén figyelmét: először a falakat beborító egzotikus fegyver- és festményarzenálon fut végig a tekintet, hogy végül az ideérkező

egyenesen az elefánton ülő kitömött néger szemébe nézhessen, ezáltal teremtve újra Péterfy Gergely regényének elbeszélői helyzetét. Török Zsófia szerepében a befogadónak kell összeraknia Kazinczy Ferenc és Angelo Soliman barátságának alakulástörténetét, hogy a természet körüljárva a megfelelő következtetésekhez úgy jusson el, hogy utoljára ismét a kitömött barbár szemébe nézzen.

A naivitás motívumát folytatva a barbárság 18. századi artikulációi kerülnek ezen a ponton homloktérbe, amelyek ugyanakkor a másság kortárs recepciójára is reflektálnak.

Angelo Soliman „ajándéktárgyként” kerül Wenzel von Lichtenstein herceghez, ahol azonban csakhamar hatalmas tudásra tesz szert. Az európai műveltségű személy ugyanakkor mindvégig a főúri élet egzotikuma marad; egyfajta öntudatra ébredt kiállítási tárgy, amelynek kondícióján az sem segít, hogy az illuminátusok is befogadják köreikbe. Bőrszíne, származása felülírja a számára kijáró tiszteletet, ő erre rájátszva turbánban, afrikai népviseletben hozza kényelmetlen helyzetbe Bécs lakosait. Hasonlóképpen kirívó Kazinczy megjelenése és nemzetújító szándéka, így a két „barbár” csakhamar barátságot köt. Péterfy Gergely levéltári precizitással megírt regénye Soliman és Kazinczy párhuzamos magány- és bukástörténetével az emberi formálhatóság kérdőjeleződik meg. Angelo Soliman halála után császári parancsra kipreparált, majd az 1848-as tűzharcig a bécsi Természettudományi Múzeum tulajdonában lévő teste így kevésbé a romlás elleni hasztalan küzdelem függvényében válik értelmezhetővé, sokkal inkább mint a valóságon való erőszakotétel, a múlt megtagadásáig fejlődő agresszív felszámolási folyamat eszköze.

Innen nézve Európa a barbársággal való viszonyában ragadható meg.

Jelen gondolatmenetben három kortárs magyar irodalmi alkotás emlékezetpoétikai vonatkozásain keresztül próbáltam meg elképzelni egy virtuális Európa-kiállítás kereteit. A szövegszerű történetmesélés identitáspolitikai elemeit megpróbáltam térben leképezni, ehhez pedig egy olyan formulát azonosítottam, amely a vizuális storytelling különböző alakzatait foglalja magában. Esszémben az egyes irodalmi alkotásokhoz múzeumparadigmákat, kiállításrendezési technikákat társítottam, így képezve le az egyes szövegek által igényelt értelmezői stratégiákat: Bodor Ádám *Sinistra körzetében* a hős–antihős szembenállást a panteon műfajával, Székely Csaba rádiójátéka esetében a magántörténelem jelentőségét a könyv-paradigmával, Péterfy Gergely tényekre épülő regényének barbárság-mátság-felfogását pedig a Kunstammer struktúrájával szemléltettem. A három alkotás az európaiság és egyáltalán az identitás kérdésének rétegzettségére irányítja a figyelmet; arra, hogy egy bizonyos közösség Európa-képzését milyen tényezők befolyásolják. Meglátásomban ugyanis az európaiság definiálásának kulcskérdése abban rejlik, hogy a homogenizáló szemlélet helyett milyen mértékben tudjuk azonosítani és elfogadni azokat a nézőpontokat, ahonnan Európa kisajátíthatatlanul sokszínű.

JEGYZETEK

¹ FRAZON Zsófia, *Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei*, Gondolat, Budapest, 2011, 93.

² *Uo.*, 119.

³ *Uo.*

⁴ *Uo.*, 204.

MONOSTORI IMRE

A boldogtalan

Király István: Napló 1956–1989



MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

A 2017-es Budapesti Könyvfesztivál, majd a Könyvhét egyik szenczációja bizonyára Király István kilencszáz oldalas naplója volt. Napló az 1956 és 1989 közötti időkből. Nagy hiátusokkal, megszakításokkal ugyan, ámde a kihagyások is beszédesek. A hagyatékból Babus Antal és Soltész Márton vették szakszerűen munkába a kéziratot: Soltész szerkesztette (igen gondosan), Babus írta a mintaszerűen eligazító utószó-tanulmányt. Katona Ferenc az angolul írt részeket (Király ily módon is gyakorolta az angolt) fordította magyarra (Király Júlia szerint bravúrosan eltalálva édesapja stílusát: valóban nem lehet észrevenni, melyik rész íródott magyarul, illetve – számos hibával és egyszerűbb nyelvezettel – angolul). Munkatárs volt még T. Tóth Tünde és Agárdi Péter.

Köszönet illeti az örökösöket, akik nemcsak hozzájárultak e napló megjelentetéséhez, de sokat segítettek filológiai kérdésekben is. Azt írják az előszóban, hogy semmi olyan dehonesztáló részlet vagy epizód nincs édesapjuknak ezen munkájában, amelyet titkolni kellene, vagy amelyeknek lényegi elemei ne lettek volna ismertek szűkebb-tágabb ismeretségi köreikben. S van egy perdöntően fontos megjegyzésük, érvük a kiadás mellett: „a napló a Kádár-kor elképesztően pontos tükre”. Azokkal az előolvasókkal is egyetérthetünk, akik azt mondták: „Megrendítő írás”. Tehát Király István leányai úgy döntöttek, hogy a közre is tartozik édesapjuk magánélete, „magángondolkodása”. Az olvasó és a „szakma” szintén a megjelentetés mellett szavazott volna: valóban jelentős mű került elénk: sokkal több ugyanis ez a napló a szokásos följegyzéseknél, hiszen mélyreható dráma kavargó és hullámszerű. Egy jelentős személyiség nagy belső drámája. Elejétől a végéig az. Szín-darabba, filmre kívánczó nagy viaskodás ez. Viaskodás önmagával, eszméivel, környezetével s korával. Telis-tele lírai (néha tán érzélgős) futamokkal, pedagógiai szándékkal, heves érzelmekkel, nárcisztikus szenvedésekkel és szenvedélyekkel, ideológiai burjánzásokkal, önnevelő kurzusokkal, erőpazarló film- és színházi elemzésekkel, groteszk felhangokkal, naiv vallomásokkal és álhitekkel, némelykor gyűlölettel, máskor megnyugtató tisztázásokkal – s a tragikus befejeződéssel. Egyszóval: Király István *Naplója* kitűnő, izgalmas és rendkívül tanulságos olvasmány. Továbbá: csaknem mindvégig telítve van az olvasó számára szinte érthetetlen naivitással és idealizmussal: az Eszme és a Párt iránt. Méghozzá szívós és rendíthetetlen következetességgel. Hajlíthatatlansággal. Még akkor is, amikor már napnál világosabb minden. Már mindenki látja, csak ő nem akarja látni. Legálábbis jó ideig nem vallja be naplójában. Magyarázat bizonyára erre is van. Vallomások és feljegyzések mindenképpen. Amelyeket az olvasónak kell értelmeznie.

1956 ősze és az azt követő hetek-hónapok megviselték Királyt. Tudható, hogy végigrettegte a forradalmi időket. Félt a személyét érintő atrocitásoktól is. Aligha véletlen, hogy ezekről az időkről alig vagy inkább semmit sem írt a *Napló*ban. Ha szóba hozza az eseményeket, inkább csak moralizál, tanulságokat próbál levonni, biztatja önmagát, erősíti a hitét a kommunista eszme tökéletességében. Erősen figyeli önmagát is. Erkölcsi kérdéseket boncolgat. Bátorságra serkenti magát. Mindazonáltal nem lehet a szőnyeg alá söpörni a konfliktusokat. Nem lehet hallgatni. Magával is porlekedik: „S a gondolataidat mi foglalkoztatta: csak a mellőzésed. Szégyelld magad!” Majd: „A kommunizmus nem valami rossz szándékú erő, amivel a nemzetnek kénytelen-kelletlen meg kell alkudnia, hanem az emberiség jövője, amit büszkén kell vállalnia.” Kossuth-díjas tudós, de Budapesten nincs maradása, Szegeden tanít az egyetemen három évig. Félelemben él, ha nem érzi maga mögött a kommunista pártot. A párt bizalmát. A párt figyelmét. Amelyek nélkül mint kommunistának nem lehet jól dolgoznia. S e bizalmat ki kell érdemelni! Így úszik be a népi írók ellen kiadott hírhedt párt-határozat megírásának feladata 1958-ban: fölüeny nagy tudással, szakismerettel készíti el egymaga (a többiek csak segéderők voltak). Elsősorban a nagyra becsült, egész életét befolyásoló jótékony szellemének, Németh Lászlónak megtámadásával, pellengérré állításával. Holott Király igazán ismerte és magasra értékelte Némethet. (Volt úgy, hogy kiállt mellette korábban, s pártolta



AKNAY JÁNOS, Emlék, 2016





AKNAY JÁNOS, A megváltó Krisztus, 2017

műveinek megjelenését később is. Igaz, örökös ideológiai jellegű átnevelési szándékkal és egyes műveinek bizonyos átalakításával.) Mégis, a fő sodorban most durva módon alkalmazkodott a párt ideológiai és politikai igényeihez. (Ugyanakkor Németh Lászlótól valamilyen értelmezhetetlen „helyállást” vár, mivel „élete eddig nagy pátoszú balanszírozás”). Rosszulesik neki, hogy mindezért az ítélkező munkáért nem kapott a párttól dicséretet. Ugyanakkor – egészen majd a végső személyes elszámolásig – egy szó sem esik a forradalomról, magáról erről a szóban forgó pártdokumentumról sem, és különösen nem Nagy Imréről kivégzéséről. Módszeresen regisztrálja a megsértődésre alkalmas eseteket. Szorong. Nem ő utazik a szovjet írók kongresszusára: nem elég jó a pártnak. Ellenállása azonban kimerül abban, hogy – bár meghívták a tribünre a május elsejei felvonulásra – ő csak azért is (öntudatosan) a tömegben menetel. S egy nagyon fontos elszólása (1959 augusztusában) Kádár Jánosról: „Nem vállalja elég bátran a szocialista múltat, az 1949–1956 közötti esztendőket.” Király viszont egész életében vállalta: kulturális magánpolitikájának egyik pillére éppen ez. Egy másik – szélesebb körű – axiómája, legbenső támasza, erős hite: a szocializmus mint világ- és embermegváltó eszme és mindennapi életforma. 1961 elején ezt kérdezi önmagától: „Igaz-e, hogy a szocializmus csak az anyagi nyomorúságot szünteti meg, s a lelket nem? Nem igaz. A legtöbb lelki szenvedést az individualizmus okozza. S a megvalósult szocializmus ezt győzi le.” Tolerálható-e ez az erős hit, ez a vakhit? Talán még igen: ezek még a várakozással teli hatvanas évtized első éveit.

A Kortárs főszerkesztői posztját azért vállalja el 1961 végén, hogy bizonyítson a pártnak. Azt vallja ugyanis, hogy a kontinuitás a magyar kultúrában fennállott ama ötvenes években is, ámde most nem szabad olyan látszatot keltenie, mintha ő szemben állna az éppen létező Kádár–Aczél-féle kultúrpolitikával. Emiatt mond igent a felkérésre: „meg kell csinálni a szocialista irodalom forradalmát”. De mint főszerkesztő viszonylag hamar megbukik. Nemhogy „forradalmat” nem tud csinálni, de az írók is neheztelnek rá. Hasonló gátlás, szorongás dolgozik benne itt is, ekkor is, mint valamennyi szellemi és politikai vállalkozása közepette úgyszólván mindvégig. Állandóan dorgálja, neveli, oktatja – önmagát. Miközben ki-kitör belőle a düh és a keserűség. A karrier (a szakmai és a személyes) minden a számára. S aki ezt akadályozni látszik, azt ellenségként kezeli. S akinek anynyi efféle emberrel van kapcsolata, mint Királynak, annak állandó elfojtási kényszere is van. Mint Királynak. S folyvást ingerlékeny. Mint Király. Emberi kapcsolatai rendkívül tágasak, ám rendkívül szelektáltak is. Gyakran minősít le másokat. Sőt, még gyűlölni is képes. Szeretni alig. (Talán csak az ő szakmai és közéleti-politikai világát nem veszélyeztetők, a nálánál kisebb formátumú szereplők és a tanítványok egy csoportja kivétel.) Keresztury Dezső például az ő szemében a koalíciós korszak embere, Huszár Tibor sztálinista, Kosáry Domokos kártékony Szekfű-utód, Darvas József mitugrász, Köpeczi Béla nagyképű és közhelyes. Ki nem állhatja Németh G. Bélát sem, nem szereti Tamás Attilát, nem becsüli Illyés Gyulát (aki egyszer a hetvenes évek végén azt mondta neki: „Itt az idő, hogy felnőj! Meddig akarsz még kiskorú maradni?”), nagyon nem szereti Fekete Gyulát, s hevesen gyűlöli Fodor Andrást. Róluk mind-mind ítéletet mond. S Pozsgay Imre az egyik legveszedelmesebb politikus, megátalkodott ellensége a pártnak és a szocializmusnak. Czine Mihály viszont bármit tehet vagy mondhat, neki megbocsát, sőt érte, mellette többször (sokszor) kiáll. Ugyanis ragaszkodik „alvág”-szociológiai eszméjéhez, leginkább ezzel táplálja plebejus ösztöneit: „életed iránytűje: a hűség az alvágé. Ennek jegyében mindig tudni fogod, mi a teendő.” Tehát Czinének (és a „Czinéknak”) – ezen „alvág”-szociológiai teória miatt van előkelő helyük a bontakozó nagy szocialista közösségekben. (Holott Király meglehetősen semleges érzelmekkel beszél róla, személyes fájdalmai is vannak miatta, sőt, emberi gyöngeségeit sem rejti véka alá.) Németh László írói kvalitásait már ifjú korában fölismerete és megszerette, s mindvégig nagyra becsülte. Többször szólalt meg az érdekében a nehéz időkben a háború után. Szerette volna, ha Németh megszereti őt. S szerette volna, ha hajlik az ő többféle erkölcsi világa felé. Szerette volna megszabadítani ideológiai „tévelygéseitől”, mintegy a helyes útra terelni. (Németh tett ugyan írói engedelményeket, de eszmeieket és erkölcsieket nem.) Király ezen a fronton, személyes és munkakapcsolatában sem tudott önmagán felülkerekedni. Nem tudott jólesően, szívből, természetes tartóssággal szeretni. S nem tudta más érdekek érvényesülését elviselni. Messze állott a türelem gyakorlásának mindennapjaitól. (Vannak olyan fényképek Királyról – a *Napló*ban is egy –, amelyek inkább felügyelő éberség, semmint békéltető, megbékélő, derűs érzelmi állapot ül ki az arcára.)

Visszatérő elem ebben a *Napló*ban a szenvedélyes önbírálat, sőt az önostorozás. Például: „félsz a gyávaságod miatt, főleg mert rohadt kis piti ember vagy”. Rendszeres bejegyzésekként szerepelnek

az önréningek különféle változatai. Az önkritika, az önbuzdítás és az önmegvalósítás különféle lehetőségei és módszerei. Egy nem kívánt rádiós szereplés indoklása például: „mégis meg kell próbálnom meghódítani valahogy a népszerűséget”. Majd: „nem jó, de nagy tudósnak kell lennem” (kiemelések az eredeti szövegben). Másfelől: pátoszos puritánság, népszerűtetet mint erkölcsi előírások. Teljes őszinteséggel, sőt túlhajtott meggyőződéssel és akarással. 1970. november 15.: „Miben lehet összefoglalni pozitív céljainkat? Egy világ megteremtése, melynek központi parancsa: az ember-tisztelet. Külpolitikailag ez állít az elnyomott népek, a harmadik világ mellé; belpolitikailag ez teszi fő feladattá a szocializmust, annak értelmes életet adó válfaját.” Király világgképének valóban ez a veleje.

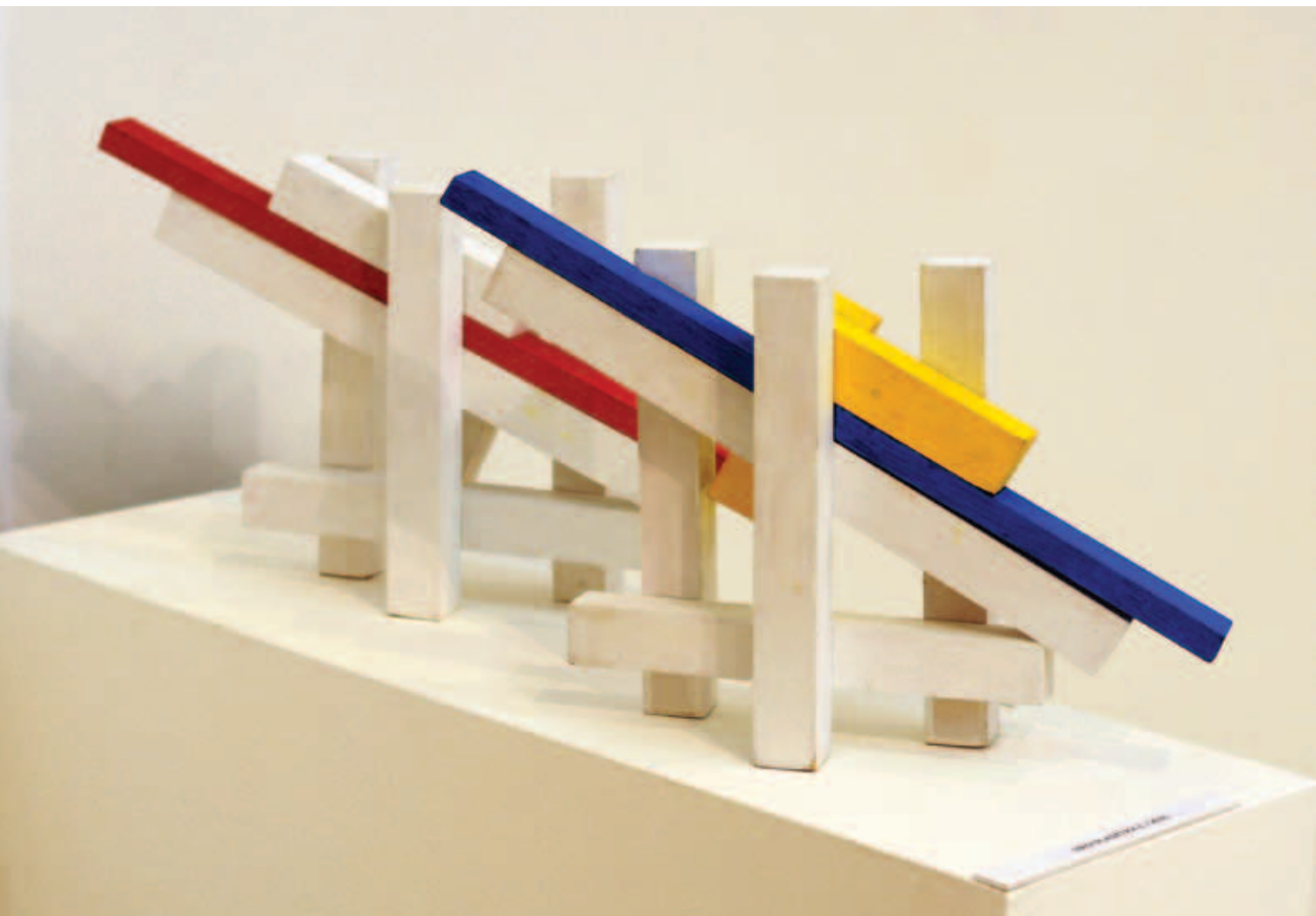
Ezekhez a kommunista ideákhoz, valamint saját karrierje emeléséhez politikai szövetségesek kellett a legfőbb körökből. Mindenekelőtt a sokat próbált és az idők során több vezető poszton működő Aczél György. Király főbiásan ragaszkodik hozzá. A felesége már a szemébe is vágja, amit ő magában folytat és logikailag összeköt: „Miért dolgozol Aczélnek?! Mert opportunistá vagy. Ez az igazság. Ne áltasd magad! Lásd magad kívülről.” Ezek a mondatok vészt jelző, kijózanító erejűek lehetnének, mert egy nagy szellemi formátumú ember boldogtalanságával vannak átítva, s tárják – végül is – az érdeklődő olvasó elé Király István lelki világának alapszínét. Igen: opportunistá, megalkuvó, karrierista; ezzel számot is vet. De – képzeletében – ellensúlyként a nagy idea és a kommunista párt érdeke, a magyar szocializmus ügye és jövője van ott a mérlegen. (Valóban ott van? „Objektíve” természetesen nincs ott, de hogy Király hite szerint ott van-e?) Bár utálja saját sorozatos megalkuvásait, a mérhetetlenül nagyobb célok érdekében mégis ezeket gyakorolja. Személyiségének, cselekvési motívumai rendszerének és társadalmi, emberi kapcsolatainak ez a választás és döntés a filozófiai, társadalmi és morális fundamentuma.

De nézzük csak közelebbről az Aczél-komplexust! Aczél György ugyanis ennek a naplónak az egyik „vörös fonala” (vonala), amely végighúzódik az elejétől a végéig. Számos fénytörésben s még számosabb érzelmi és intellektuális töltéssel. Már az elején átlátható ez a komplexus: Király tisztelve, szeretve utálja Aczélt. És fél tőle. Majd alkalmazkodik, és minden feltételt elfogad, minden kérést-parancsot teljesít. Kezdetben szorong a saját múltja miatt: nihilizmus, züllés, „dzsentroid-középosztály egyvelegéből” való származás, népiesség. Aczél vigasztalja, bátorítja: „legyek végre felnőtt, s ne csodálkozzam rajta, hogy az emberek nem szeretnek annyira, mint amennyire én önmagam szeretem. Keményebbnek kell lenni. Jobban felnőttnék. S teljesen igaza volt.” Döbbenetes (legalábbis különleges) vallomás ez is. És folyton-folyvást jövőgetnek a különmunkák Aczéltől. Nemegyszer megalázó módon: küldönc útján. S hogy reggelre készen legyen. Aczél alaposan próbára teszi Király tűrőképességét. Miközben Földváron nyaraltatja. Király: végül is mint kommunisztát vagy mint barátot dolgoztatja őt Aczél? S egyre többször és egyre többet. „Reggel Aczél telefonál. Kitor belőlem a keserűség, mindent kipakolok, csak bedolgozónak fogad el, de nem egyenrangú fegyvertársnak.” Pándi Pált igen. Ő az igazi bizalmasa. („Együtt vagyunk nála. Feltűnően Páandinak ad előbb kezét. Holott mind kor, mind egyéb ok miatt az első kézfogás engem illetett volna inkább.”) Pedig: „Páandinál minden vonatkozásban többet érek”. Fájdalom és féltékenység: „valójában csak használ, de nem szeret”. Aztán már ezzel az érzéssel is tovább tudja működtetni magát. Sőt, már Kádár Jánosnak is dolgozik – Aczélon keresztül. Barátkozik s megbarátkozik a bedolgozó szereppel. 1972 tavaszán már együtt vadásznak Sopronban. „Este Gyurival. Sopronban: alvás a vadászházban. [...] Hajnalban vadászat Gyurival. [...] Sopron. Délután vissza Gyurival, Újhelyi Szilárdal. [...] A kocsi Aczél vezet. Kitűnően vezet.” Jóval később is küszködik Aczél személyével és szellemével. Rájön, ha érdeke úgy kívánja, Aczél hazudik. A politikai játszmákban rendszeresen. Kihasztnálja és szembefordítja szövetségeseit. Király elmereng: Czine köreibben szeretik őt, de Aczél nem szereti. Pedig akként lenne boldog. Aczél baráti ölelése nem őszinte. Egyszer azt mondta neki: „választanod kellett köztem és Czine között, és te Czinét választottad.” S Király is tudja: ez a választás korántsem csak Czine Mihályt érinti, nem csak róla szól. Király rendszerezi és indokolja, mik a kifogásai Aczél politikájával szemben. Aki persze továbbra is ki- és felhasználja, igyekszik befolyásolni őt. Mindvégig, s nincs tisztázás, nincs kibeszélés. Nem is lehet: Király „be van kötve” Aczélhoz, nélküle nem képzelhető el az élete. Azél 1974. márciusi lecsúszása után sem szakadnak el egymástól. (Sőt később, 1980-tól szinte már a bizalmasa az időnként még lejjebb csúszó Aczélnek. Aki egyszer [1984-ben] telefonon – Királyra is érvényesen – ekként summázza a helyzetet: „Hiába, Pista, mi már kiöregedtünk. Át kell adni helyünk a fiataloknak.”)



ÉZSIÁS ISTVÁN, MADI relief (Dallas), 2008 és Dinamikus relief, 2008

ÉZSIÁS ISTVÁN, MADI plasztika II., 2016





ÉZSIÁS ISTVÁN, *Esprit geometria*, 2015

Király a hetvenes években alkotóerejének teljében van. Örökös aktivitás, mindenhol ott van, mindenkivel kapcsolatban van – ez az élete. Sokat dolgozik. S nagyon szereti ezt az aktivitást. Az irodalomtörténeti fő munkaköre és kutatásai, nagy formátumú szakmunkái mellett – számos politikai, történeti, társadalmi, ideológiai jellegű vitában vesz részt. A legjelentősebb a hetvenes évek elején a Molnár Erik-vitát („nacionalizmus-vita”) követő „szocialista hazafiság” vita, majd az erre rátelepedő, ezt túlhaltó a „mindennapok forradalmisága” teória felépítése volt a részéről. (Kevesen tudták eddig, hogy a Molnár Erikkel és körével szemben megfogalmazott álláspont – a *Hazafiság és internacionalizmus* – a Kortársban való publikálása nem Aczél akarata szerint történt, ő ellenezte az itteni közlést, hanem ebbe Kádár János is beleszólt: neki rokonszenves volt Király nagy tudása, szilárdan érvényes hűsége a kommunista párt és az eszme iránt.) A publikálás után, 1973 novemberében Kádár személyesen fogadta. (Több mint érdekes egybeesés, hogy a következő év tavaszán leváltják a „reformereket”: Nyers Rezsőt, Fehér Lajost és Aczél Györgyöt. Távolról ugyan, de mégiscsak illik a képbe Király fent említett ideológiai vonala: nem a nyugatiasodás, hanem a szocialista hazafiság; nem kozmopolitizmus, hanem proletár internacionalizmus.) Nagy pillanata a *Naplónak* a Kádárnál tett csaknem két és fél órás látogatás felidézése, rekonstruálása: Király tíz oldalt szentelt ennek. (Rejtély egyébként, hogyan tudta ilyen pontosan és színesen, elevenen felidézni az ott elhangzottakat. S mondhatni: szinte szerkesztett változatban.) A téma a kommunista morál, a párt szerepe, s hogy 1956 ősze azért nem lehetett forradalom, mivel egy forradalomban élő hatalmat akart megdönteni. Csupa olyasmi, amiben Király is élt és gondolkodott. Közel volt ehhez az eszményhez annak indoklása, hogy (a várhatóan sok haragos és ellenség ellenére) miért vállalja el a Szovjet Irodalom című folyóirat főszerkesztői tisztét. Röviden: „Megvan az ízlésem ahhoz, hogy megmutassam nekik, hogy ezt nem a Szovjetunió érdekében teszem, de a Szovjetunió mellett vagyok, mert a szocializmus és Magyarország mellett vagyok. És meg kell mutatnom, hogy ez azt jelenti: nemcsak népszerűsíteni akarom a Szovjetuniót, de barátokat akarok szerezni a magyar ügynek.” Látható: színtiszta idealizmus.

Király István a magánéletében is érvényesíteni kívánja a „szocialista módon élni, dolgozni, tanulni” jelszót, parancsolatot. Egybehangzónak mondható vélemény, hogy jó és kedvelt tanár az egyetemen, az érdemes tanítványokkal s beosztottjaival külön, magánemberként is foglalkozik (a lakására is járnak); vezető szakmai tekintély (igaz, nem kedveli mindenki, sőt vannak ellenfelei, ellenségei is), tanszéki értekezletein őrzí a vitaszellemet. Akadémikus, hosszú ideig országgyűlési képviselő. S ami a leglényegesebb: ő *megalkotta*, megírta az életművét. Először a *Mikszáthot*, majd a négykötetnyi (még így is hiányos) *Adyt*, aztán a *Kosztolányit*, majd hosszú értekezéseket *Szabó Dezsőről*, *Németh Lászlóról*. És számtalan kisebb szakmunkát, tanulmányt. Sokat forog társaságban: hol ő megy, hol hozzá jönnek. Ugyancsak szereti a színházat, rendszeres opera- és hangverseny-látogató, sok filmet néz a televízióban is (a látottakról-hallottakról kis kritikákat kanyarít a naplóba), rádiókat hallgat. Már nem dohányzik (és kevesebbet iszik), rendszeresen sportol: tornázik, úszik, télen sízik, nyáron evez, kirándul. Hatalmas külföldi utakra is vállalkozik. Erre szokták mondani, hogy teljes életet él. Csakhogy ezek az elfoglaltságok sem egészen önmagukért valók. A teljes élet élésének körébe nála beletartozik a lehető legtöbb információ összeszedése: életösztone ezt követeli tőle. Értékel, szelektál, rendszerez, jellemez, följegyzéseket és vázlatokat készít: egy hatalmas információs hálót igyekszik létrehozni, fölépíteni. Rendkívül érzékeny a mendemondákra, pletykákra, apró hírekre, a személyi (és személyes) kapcsolatok várható alakulásaira. Igyekszik jól informált stratégia lenni. S ő maga is él a mások informálásának lehetőségeivel s eszközeivel. Ez a képzeletbeli háló állandóan rezeg valahol, s úgy érzi, ott kell lennie mindenhol, mindenről tudnia kell. Mert csak ekként érzi magát biztonságban. Ismét eljutottunk tehát személyisége egyik legjellemzőbb létállapotához: a szorongáshoz. Nagyon feltűnik a *Napló*ban még valami fontos momentum – talán összefügg az iméntivel? –: a szinte teljes humornélküliség. A humornak mint a személyiséget színező attitűdnek és lelki állapotnak a hiánya. (Újra érdemes emlékeztetni a Király Istvánról készült fényképekre: nagyon ritka a felszabadult, őszintén vidám, önmagát elengedő, netán tiszta derűvel mosolygó portré. Majdnem mindig van valami különös műviség mosolyaiban. Király ebben a hangulatban élhetett mindvégig, a *Napló* szerint legalábbis, tartósan nem tudott ettől szabadulni.)

A köz- és magánélet megélésének neheze a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől következt számára. Szemmel láthatóan megszaporodnak a naplóba írt *kérdések és kételyek*. Legfőképpen a hazai politikai fejleményekkel, a Nyugattal és a Szovjetunióval kapcsolatban. Ezekkel

párhuzamosan az ő közérzetét érintők is. Sokat foglalkozik – ismét – önmagával. Saját nemzedéke, úgy érzi: a bibliai Mózesé. Úgy érzi, közügyekben nem áll mögötte senki. S a kulcskérdés: „a létező szocializmus valóságának és történelmi útjának a megítélése”. Megjelenik a politikai ellenzék. Király egyre többet töpreng, gondolkodik, mit kellene csinálni az országban s a párt berkein belül. Fejben, gondolatban sok mindenre talál megoldást. Nem lankad, nem hagyja abba a szocializmus lehetséges reformjának óvatos gondolati, egzszersmind magányos alakítgatását. Miközben édesanyja temetésén a barátai közül nem jelent meg senki. Még Czine sem. Mások temetésén (Nagy Lászlóén, Illyésén) úgy áll és helyezkedik, hogy jól lássa, ki ki mellett áll, ki kivel vált szót. (Az információs hálót itt is szövege-ti, működteti.) Magányos. „Az értekezlet után leültünk Czinével és Bodnárral. Társaságukban éreztem, mennyire egyedül vagyok. Úgy érzem, nincs önazonosságom, az alapoktól kell felépítenem magam.” S a nyolcvanas évek második felére visszaáll, újra előáll számára a kezdő személyi trojka: Aczél, Pándi és Szabolcsi. Ezek a nevek és a hozzájuk kapcsolható helyzetek és életutak azt mutatják, hogy Király nem (ő sem) tud, nem képes „kitörési” lehetőséget találni. De azt is jelzik, hogy nem képes sem ő, sem a politikai „elit” valamilyen lényeges megújulásra vagy átalakulásra. Király megmarad konzervatív idealistának. Holott nagyon óhajtaná a megújulást.

A nyolcvanas évek közepén a *Napló*ban számot vet 1956-tal. Az analógia napnál világosabb. Az apropó pedig ama Nagy Gáspár-vers. Mereven elzárkózik a legcsekélyebb elfogadástól, méltányolástól. Éppen ellenkezőleg. Nem politikai, hanem hatalmi kérdésnek tekinti a kádári vonal működését. Legfőbb érvei sorban. „1) '56-nak s Nagy Imrének nem az volt a bűne, hogy a személyi kultusz bírálatát adta, s hogy reformokat akart, hanem az, hogy nem húzott éles, határozott határvonalat a kapitalista restauráció felé. 2) Sőt: a Varsói Szerződésből való kilépést proklamálva minden határt eltörölt ebbe az irányba. Szabad pálya nyílt a kapitalista erők számára. 3) Kádár ezeket a határokat kellett hogy vitathatatlaná tegye: a) 56 ellenforradalomra nyilvánításával, b) a Nagy Imre-ítélettel. A maga reformpolitikáját – a szocialista reformpolitikát – így bontakoztathatta ki. 4) Ennek a kérdésnek lényege: nem morális szempont, de politikai. 5) Ennek a határvonással [való] megkérdőjelezése: ismét szabad tér nyitása a kapitalista restauráció számára. A nacionalista reformpolitika revizionista-ellenforradalmi politikába megy át ilyképpen. Éppen ezért: ez hatalmi kérdés.” A dogmatikus Király nagyot téved '56-tal kapcsolatban, de jól érzi meg jelen kora történetpolitikai tendenciáját: a szocializmus bukását és a kapitalizmus visszatérését. (Miként jól látta már korábban – számos utalás van erre a *Napló*ban is – a hatvanas évek végén a Nyugat *alkonyát* is.)

1984. május 30.: A tervezett Hitel folyóirat szerkesztőinek esetleges névsoráról beszélgetnek, s Király megriad: „De látom a csöndes eltévedést. [...] Népfront – kommunisták nélkül. Urbánus–népies ellentét, de a kommunisták ellen. Keserűség bennem. A feleslegesség [érzése].” Négy év (!) múlva még mindig a hazai kommunista párt sorvadását észrevételezi: „Lesz egy párt a népiek és egy másik a szociáldemokraták számára. Csak a kommunistáknak nincs pártjuk.” Egy délutáni pártcsoport-értekezlet után (1986. október 28.) keserűen jegyzi meg: „A párt széthullását érzem. Itt már mindenki inkább ellenzéki. Vagy meg sem jelenik.” Ezzel párhuzamosan már egy kandidátusi védés közben is leszavazzák, az írószövetségi választmányba nem választják be. Nem hívják meg Kádár János születésnapjára. Az írószövetség választmányába még kooptáltan sem kell. Konzekvenciája: „Az egyenleg csak így alakulhat: csöndben kell lennem, mozdulnom sem szabad. El kell fogadnom minden gesztust, ami felém irányul, de többé nem szabad kezdeményeznem.”

Dolgoztatja magát *mégis*. (Az elhíresült – a munkásságában szerinte történelmi érvényességű – építkező formulája: a „mégis morál”?) Megcsuszamlott minden stabilnak látszó alap és felépítmény. Király István azonban továbbra is a párt funkcióinak, szerepeinek lehetséges tartalmi kérdéseiben töpreng. A párt lehet: 1) történelmi párt a szocializmusért (ideologikus párt); 2) politikus (taktikázó, változó) és 3) személyes érdekek pártja. Ő maga csakis az elsőt tartja érvényesnek. Miközben jól látható a hamarosan bekövetkező itthoni politikai összeomlás. És Gorbacsov is győzött a Szovjetunióban! Egy évvel halála előtt fontos dolgok válnak világossá a számára. A tények és a folyamatok meggyőzik, megvilágosítják. Logikusan elemző feljegyzései most indulatmentesek, viszonylag nyugodtak. Nagyjából akkor, amikor tüdőrákot diagnosztizálnak nála. És ez a Király – saját szerepeit tekintve – a legrokonszenvesebb szereplője ennek a naplónak. „Először nézek önmagamban szembe a kérdéssel: a párt lemondhat a vezető szerepről.” S egy másik hasonlóan súlyos belátás: lehetséges egy Szovjetunió nélküli Magyarország. „Először érzem lehetségesnek M[agyarország] »finnországosítását«. Azt a koncepciót, hogy a maga békekoncepciójában a SZU elfogad egy

kényszerű, rossz szövetséges helyett egy jóindulatúan semleges Magyarországot.” S nekimegy Király egy harmadik nagy tabutémának is: „Kezdem érezni: nincs semmi más megosztó ellentét a magyar társadalom értelmiségi felszínén: csak urbánus–népies. [...] A politikai színezetek háttérbe szorulnak, mikor urbánus–népies ellentétről van szó.” 1989 nyarán, a lengyelországi választások után erre a következtetésre jut: „A kommunista rendszert sem az erőszak, sem a liberalizmus nem tudja menteni: mindkét út járhatatlannak látszik. – Mi az egyéni válaszom? Politikai kiutat nem látok, csak a történelemhez való fellebbezés marad. Politikai reménytelenség – történelmi remény: ez a tragikus optimizmus jellegzetes szituációja.” Tragikus optimizmus! *Valamit* fönn kellett tartania legbensőbb önmagából: egész élete legfőbb ideájából, de már csak a „történelemhez” fellebbezhet – jellegzetes menekülési formája ez a vesztes életutaknak: egy irodalomtudósnek pedig különösen. Az 1956-tal kapcsolatos álláspontja viszont semmit sem változik: antikommunista jelenség volt, s vállalása manapság is ugyanazt jelenti. Sőt, még durvább minősítést is megkockáztat. „Meggyőződésem: a »mártírok« többségét deklasszált vagy lumpen elemek adták, s nem a munkásosztály.” Nagy Imre újratemetésekor valamelyest árnyalja véleményét személyéről, ám ez csak érzelmi s nem lényegi, nem elvi elmozdulás a korábbiakhoz képest. Mind emberileg, mind politikailag „kisztiltűnek” tartja. „Pusztán a halálának, a vállalásának van pátosza, szépsége. Egyébként nincs egyetlen olyan beszéde s tette sem, mely valamelyes magasabb színvonalat jelezne. Mint teoretikus nem nyugőz le. Élete egy hűséges pártbürokratáé, aki méghozzá Berijához kötődött erősen. Nem lehet legendás figura.”

A honi kommunizmus sorsát érintő kulcsfontosságú és a Királyról való összképünket színező, befolyásoló fölismerések megfogalmazása és kimondása egybeesik a már a halálával is számot vető ember érzelem- és gondolatvilágával. Annak is része. Ezek a tisztán látni akaró vallomások az utolsó véleményei, állásfoglalásai ezekben a számára kardinális jelentőségű politikai kérdésekben. A *Napló* mintegy utolsó száz oldala híven tükrözi a csöndes megkönnyebbedést, sőt megnyugvást, ami ezekkel a tisztázásokkal vagy azok kísérleteivel – úgy tetszik – bekövetkezett nála. Személyiségét tekintve pedig Király István – a történelmi erők hatására (a súlyos betegséggel megtévezve) – akaratos főszereplőből elcsöndesedő és kicsit megnyugodó karakterszereplővé válik. Érdeklődve jön-megy (egyre többször kórházból kórházba, orvostól orvosig), legtöbbször már csak magánemberként. Beszélget, tájékozódik, figyel, gondolkodik. Már nem a korábban nagyon sokáig és nemritkán kínosan ortodox Király ez a személyiség, hanem olyan érdeklődő, sok mindent tisztázni kívánó értelmiségi, aki tudni szeretné például, mi lesz velünk, magyarokkal, de már nem vesz részt semmilyen politikai hullámszásban. Életében, felfogásában megjelenik valami a *belátás* tudományának és etikájának világából, amelyet oly sokat emlegetett életműve során.

S méltósággal viseli a nagybetegek fizikai, lelki és szellemi szenvedéseit. (*Magvető, 2017*)



KOVÁCS DÁVID

„Mindannyian védjük múltunkat, tévedéseinket”

Király István: Napló 1956–1989



KOVÁCS DÁVID (1976) Budapest

A Magvető Kiadó gondozásában, a Tények és Tanúk sorozat darabjaként jelent meg az ismert kommunista irodalomtudós, Király István naplója, amely több mint három évtizeden átívelően, 1956 májusától 1989 júniusáig, vagyis csaknem Király István haláláig tudósít az életút eseményeiről, alkotója gondolatairól. Azok, akik kortársként ismerték Király közéleti szerepét és súlyát, pontosan tudják, hogy nem egyszerűen korszaka meghatározó marxista irodalomtörténész és az ELTE magyar irodalomtörténeti tanszékének vezetője volt, hanem egyben olyan valaki, aki mind a Rákosi, mind pedig a Kádár nevével jelzett kommunista diktatúrában fontos szerepet vitt a párt kultúrpolitikájának érvényesítésében. Az 1940-es évek végén pártfeladatként az Eötvös Collegium szétverésében vállalt oroszlanrészét, az 1950-es évek első felében a Csillag, az 1960-as évek elején a Kortárs, az 1970-es évek közepétől pedig a Szovjet Irodalom főszerkesztői posztját töltötte be. Több, az irodalmi élet kereteit kijelölő párthatározat szerzősége kapcsolódik nevéhez, amelyek közül a legismertebb az 1959-es, népi írókat megbélyegző állásfoglalás. Másfél évtizedig, 1971-től 1985-ig volt a diktatúra látszatparlamentjének képviselője, a kulturális bizottság tagja. Emellett számos, a párt által felállított, a kulturális élet alakításában részt vevő grémiumban vállalt szerepet, miként az is köztudott, hogy másik két irodalomtörténésszel, Pándi Pállal és Szabolcsi Miklóssal közösen, egy ideig velük szoros szövetségben Aczél György háttéremberei, ideológiai beszállítói közé tartozott. Az életrajzi vonatkozások rögzítésekor kell megjegyezni, hogy a kiadvány egyik értékes, az olvasó tájékozódását nagymértékben segítő része Babus Antal nagy empátiával megrajzolt Király István-portréja. A pályaképként meghatározott írás az életmű legfontosabb állomásait és kulcskérdéseit a területi korlátok mellett is átfogóan tárgyalja.

Éppen Király István sajátos, évtizedekig tartó hatalomközeli helyzetéből kiindulva sokan páratlan történeti dokumentumot látnak a *Naplóban*. Kétségtelen, hogy a csaknem kilencszáz oldal elolvasása után megmarad egy történelmi vízió, a huizingai értelemben vett „történelemkép” a Kádár-korszakról, elsősorban annak kulturális életéről. Ennek megteremtéséhez a *Naplóhoz* kapcsolt rendkívül informatív lábjegyzetek is hozzájárulnak, amelyek Soltész Márton, T. Tóth Tünde és Katona Ferenc munkáját dicsérik. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a *Naplóban* nincsenek igazán olyan történeti mozzanatok, amelyeket egyéb források nyomán ne ismernénk jobban. Ennek oka a naplóíró motivációjában, a tollát mozgató szándékban keresendő. Király István ugyanis nem azért írta naplóját, hogy fontosnak tűnő események tanújaként azok krónikásává váljon. Ezt érdemes egy példával érzékeltetni. Királynak a párt 1956 után komoly szerepet szánt Németh László és Illyés Gyula megnyerésében. Ő ennek jegyében folytatott megbeszéléseket 1959 tavaszán a két íróval, miként Németh Lászlót is a párt megbízásából kísérte el csaknem egy hónapos szovjetunióbeli útjára 1959 őszén. A *Naplóban* azonban az események tényére sincs utalás, nemhogy tartalmukra. Király a történelemről természetesen készített feljegyzéseket a párt számára, amelyek levéltári forrásként rendelkezésünkre állnak, azonban naplójában nem örökölte meg őket. A szempont ugyanis, amely az életanyag felmérhetetlen tömegéből kiragad részeket, nem a történelmi jelentőség, hanem a személyes életérdek. A napló elsődlegesen nem történelmi, hanem emberi dokumentum: önismerés és védőbeszéd. A külvilág ítéletével szemben az önbecsülés megőrzésének, a lelki fájdalmak és nem utolsósorban a bűntudat elosztatásának eszköze. A naplót életre hívó és alakító személyes életérdek, tehát a múlt cselekedeteinek és gondolatainak védelme, ahogy a *Napló* egyik helyén maga Király is írja: „Lelkünk mélyén mindannyian védjük múltunkat, tévedéseinket.”

Élete utolsó, Kosztolányiról írott művében a személyes élettapasztalat adta rendkívüli beleérző képességgel rajzolta meg a „közvélemény terrorjától” szenvedő, „stigmatizált” Kosztolányi alakját, akire a világ a „jellemtelen ember szerepét osztotta ki”. Az elemzés értelmében a valójában „hallatlan erejű erkölcsi energiákat” hordozó író nem tudta magát teljesen függetleníteni a szélkakasság,

a „homo circumspectus” mások által ráütött bélyegétől. Az irodalomtörténeti munka koncepciója szerint a megrendült identitásérzés, a „roncsolt identitás” követelte meg az önlegitimációt, amely szépirodalmi köntösben, Esti Kornél alakjában nyert formát. Esti Kornél eszerint Kosztolányi világnézetének, én- és létmagyarázatának szócsöve. Király könyvében, amely a sokatmondó *Kosztolányi – Vita és vallomás* címet viseli, saját egzisztenciális tapasztalatát, életproblémáját vetítette rá az íróra.

Hogyan lépett fel a fenti életprobléma, a „stigmatizált élet” átka Király sorsában? Közvetlenül a háborús cselekmények befejeztével, 1945 májusában csatlakozott a kommunista párthoz. Egyik késői visszatekintésében a döntést az 1944–1945 telén, Budapest ostroma idején, a pincében olvasott Marx-művek „revelációszerű” hatásával magyarázta, amely könyvek visszaadták a vallással együtt korábban elvesztett „megváltás-hitet”. A kortársak ezzel szemben Király tettéből a jó szimatú karrierista érvényesülési vágyát olvasták ki. Szemükben az élelelhatározó lépés előzmény nélküli fordulatnak tűnt, amelynek ellentmondtak nemcsak a családi háttér, de az addig megtett életút érték-választásai is. A tiszántúli lelkészfiú, a Sárospataki Református Kollégium neveltje ugyanis kollégiumi éve alatt Szabó Dezsőért, Németh Lászlóért rajongott, egyetemistaként pedig az 1940-es évek első felében először Kosztolányi, majd Nietzsche és Heidegger vonzáskörében jelölte ki szellemi pozícióját. Valószínűleg a fiatalkori filozófiai orientációból, valamint az egyetem ideje alatt elnyert német állami ösztöndíjak tényéből szövődött egybe a legenda, miszerint Király István kommunista fordulata előtt a nemzetiszocializmussal szimpatizált. Ez a stigma – megerősítve a jellemtelen konjunkturalovag képét – a többivel egyetemben végigkísérte Király életútját. A Rákosi-korszakban a külvilág Király Istvánban a túlbuzgó neofitát, a mindenre kapható karrieristát látta, aki – ha érdeke úgy kívánja – egykori mesterét is elárulja: az úgynevezett Lukács-vitában Király a vádlók sorába állt. Az írói közvélemény a rákosista cenzort gyűlölte benne, aki mint a Csillag szerkesztője 1953 után is a Rákosi-féle vonalat képviselte az irodalmi életben. A közvélekedés még legszemélyesebb emberi döntését, párválasztását is karrierépítése eszközének tekintette. Ekkor született meg az évtizedekig visszhangzó gúnyos megállapítás, miszerint a Kreml falánál eltemetett egykori népbiztos-helyettes, Landler Ernő lányát feleségül vevő Király István „benősült a Kreml falába”. Az ítéletek, vádak és pletykák súlya ugyanakkor egészen 1956 tavaszáig nem vezetett a lelki egyensúly megbillenéséhez és ezzel szoros összefüggésben az önigazolás igényéhez, amely majd a naplóban találja meg a maga kifejezési formáját. Ennek oka, hogy egészen a XX. Kongresszusig a párt és annak szolgálata Király számára cselekedeteinek hitelesítője volt. Ez a támasz inog meg a XX. Kongresszussal: az ügy szolgálatának nemes mivoltát mint minden belső kétség elhallgattatóját éppen a párt kérdőjelezte meg. Király egyedül maradt, nemcsak a „közvélemény terrorjával”, de a lelkiismeretével szemben is. Hiszen a köré szövődő vélekedéseknek csak egy része tűnik legendának, torzító pletykának. Ilyen a pusztán karrier motiválta párt- és párválasztás, a nemzetiszocializmussal való fiatalkori kacérkodás. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a „szent cél” érdekében átgázolt másokon, valamint hogy Rákosi és Révai embereként közvetlenül szolgált a hóhérokat. A „szolgáltatól” az sem tántorította el, hogy barátai is a terror áldozataivá váltak, miként az sem, hogy felesége révén, akinek családja megszenvedte a Szovjetunióban a Nagy Terror időszakát, pontosan tudta: a koncepciók perek a sztálinista hatalomgyakorlás szerves részét képezik. Emellett azzal is számot kellett vetnie, hogy a hatalom, amelyet szolgál, éppen azt a világot zúzza szét, ahová a saját gyökerei is visszanyúlnak: a templomok és a paraszti társadalom világát.

A feltörő lelkiismeret hangja, valamint ettől elválaszthatatlanul a sérült önbecsülés helyreállításának igénye két, egymástól alapvetően eltérő magatartást hívhat életre. Az egyik nyomán az ember szembenéz a múlt tévedéseivel, és vállalja értük a felelősséget. Levonja a következtetést, hogy az utópia érdekében végrehajtott terror nem véletlen kisiklás, hanem a marxi tanok és a lenini bolsevizmus lényegi eleme. Sok egykori kommunista ismerte ezt fel 1953, illetve 1956 után, nem keresve mentséget az eszme számára. A másik önigazolásba fojtja a bűntudatot. Király ezt a második utat választotta, a *Napló* ennek lenyomata. A Rákosi-rendszer végérvényes bukása után a naplófolyam az önigazolás jegyében egyszerre valósítja meg az 1950-es évek melletti apologetikát, s így valójában alkotója önlegitimációját, valamint a kortársak szemében élő „homo circumspectus” alakjával szemben a pozitív önkép megerősítését.

A *Napló* legfőbb tartalmi és egyúttal szerkezeti sajátossága a Király által vallott eszmények – amelyek valójában az ötvenes évek, a Rákosi-korszak vezéreszméi – ütköztetése, összemérése a mindenkori jelen valóságával, szellemi tendenciáival, uralkodó eszméivel. A cél érdekében felhasznált

életanyag éppúgy lehet egy baráti beszélgetés, megtekintett film vagy színházi előadás, olvasmányélmény vagy éppen egy külföldi utazás benyomásai. A naplóíró gondolatainak tulajdonképpeni tárgya a múlt jelenben is megőrzendő eszményei: a „forradalmi pátosz”, a párt történelmi küldetésében való hit, a marxizmus antropológiai optimizmusa, az „új ember” kinevelését célzó kultúra, a közösségcentrikus szemlélet, a szocialista realizmus és annak hőstípusa, az egyenlőségelv, valamint az individualizmus- és nyugatellenesség. Király jól érzékelhetően az eszmények, illetve képviselői nemesnek vélt szándékai felől igyekszik védeni a korszakot, az ötvenes éveket.

Király István a *Napló* lapjain a kultúrkritikus pozíciójából szemléli a diktatúra új szakaszát, a be rendezkedő Kádár-rendszert. Jegyzetei a folyamatos értékvesztés tüneteit konstatálják: a kommunista múlt előző szakaszával szembeni fenntartást, vagyis Király kifejezésével a „múltgyalázást”, a „forradalmi romantika” kitagadását, a „távlatvesztést”, az „individulális anarchia” és a fogyasztói magatartás térhódítását. Tragikomikus módon Király a kommunista világ varázstanításaként éli meg az ötvenes évek szellemétől való elszakadást. Egy jellemző, a múlt és a jelen szembeállítására épülő mondat a naplóból: „Milyen messze vagyunk már minden szocialista hittől, értéktől. Körülvesz a dezillúzió.” A látszólag az aktuális jelenségeket rögzítő napló így válik valójában a múlt s egyben a naplóíró melletti védőbeszéd eszközévé.

A kultúrkritikai pozíció különösen annak fényében meglepő, hogy mint láttuk, Király a Kádár-rendszer nómenklatúrájának tagjaként, az aczéli kultúrpolitika egyik szakértelőjeként rögzítette naplójában fenntartásait. Nem érezte ellentmondásosnak, hogy képviselőként minősíti az országgyűlést az „új bürokratikus osztály parlamentjének”, amely a saját érdekében hoz törvényeket, miként azt sem, hogy Aczél háttéremberként bírálja annak kultúrpolitikáját. Király könnyen megnyugtatta magát azzal, hogy belső fenntartásai dacára is, a párthűség és a „szolgáltatetika” szellemében kötelessége a történelmi küldetéssel bíró pártot segítenie. Felesége nem az ideológiai igazolásban, a szolgáltatetikában vagy a párthűségben, hanem férje opportunizmusában látta tevékenysége mozgatóját. A napló így őrzi szavait: „Egy beszélgetésen a feleséged szemedbe vágja az igazságot: Miért dolgozol Aczélnek?! Mert oportunista vagy. Ez az igazság. Ne áltasd magad! Lásd magad kívülről!”

Az 1970-es években, amikor Király az ideológiateremtő szerepében lépett fel, és írásaiban, tanulmányaiban hitet tett az ötvenes évek értékei mellett, tulajdonképpen a *Napló* gondolatait, érvkészségét emelte át. Úgy érezte ekkor, hogy a politikai klíma lehetővé teszi a korábban időszerűtlennek vélt, a *Napló*ban dédelgetett gondolatok nyilvánosságra hozatalát. Ennek fő oka, hogy Hruscsov bukása után a desztalinizációs lendület alábbhagyott, az irodalom és általában a kultúra területén pedig a hruscsovi idők viszonylag nagyobb önkifejezési tere ismét drámaian összezsugorodott. A folyamatot jól jelzi, hogy az 1970-es évek közepére a sztálini kultúrpolitika első számú irányítójának, a „szocialista realizmus atyjának”, Andrej Zsdanovnak a rehabilitációjára is sor került. Mindez a szovjet–magyar relációban is éreztetette hatását. Az évtized elején a szovjetek nemcsak a magyar gazdasági reformokat, de az Aczél irányította kultúrpolitikát is elkezdték bírálni. Király ebben a történelmi helyzetben érezte elérkezettnek az időt, hogy kilépjen Aczél árnyékából, a másfél évtizedes ideológiai bedolgozói szerepből, s igazi ideológussá váljon. A *Napló*ból kiolvasható, hogy ilyen irányú törekvéseit a szovjet kiritikával messzemenően egyetértő, Aczél háttérbe szorításában érdekelt úgynevezett munkásellenzék, elsősorban annak is egyik vezéralakja, Gáspár Sándor támogatta. Nem meglepő, hogy a karrierizmus stigmáját ezúttal Aczélétől kapta meg Király. A *Napló* 1974-es jegyzeteiben olvashatjuk: „[Aczél] Rám támadt, hogy nagy bajban hagytam őt, majdhogynem azt mondta, hogy svindler vagyok, karrierista... Azt a látszatot akarja kelteni, mintha én hagytam volna cserben, és svindler vagyok, egy gazember.”

Az 1970-es években születtek meg tehát Király ideológiai tanulmányai, amelyek részben a forradalmi pátosz eltűnésére (*Mindennapok forradalmisága*, 1973), részben a közösségcentrikus világnézet háttérbe szorulására (*Hazafiság és internacionalizmus*, 1973) kívántak valamiféle választ adni, miként az ötvenes évek értékeit felmutatni kívánó első írása is ebben az időszakban látott napvilágot (*A szocialista esztétikáról – egy disszertáció kapcsán*, 1976). A *Napló* egyik 1976-os bejegyzése nyilvánvalóvá teszi, hogy miként a naplóírásnak, úgy a külvilágnak szánt, az ötvenes évek értékei mellett érvelő tanulmányának is a büntudattól, a felelősségvállalástól való menekülés az alapvető funkciója: „Meg kellene próbálni az ötvenes évek igazolását végrehajtani. Mert egyébként, mit hőskorként éltem át, körém tekerődzik, mint lefojtó büntudat.” Egy másik eszmefuttatás a *Napló*ból

pedig arról győzhet meg minket, hogy valójában az ötvenes évekről írott tanulmányban a Révai József szerepét, működését feszegető részek a legkevésbé sem a történelmi megismerés szándékából születtek, hanem a személyes felelősség elhárításának igényéből: „A másik probléma a felelősségek láncolata. Ez a láncolat jelenleg töretlen. Minden kommunista felelős azokért a tettekért, amelyeket akkor [az ötvenes években] követtek el. Ezt a láncolatot valahol meg kell törni. És én azt gondoltam, hogy Révai személye megfelelő erre a célra.” Én egyetlen szöveg helyet találtam a *Naplóban*, ahol az öngazolás megbonthatatlan tünő falán mégis átszivárog a büntudat, és megszólal az őszinte megbánás hangja: „Bisztray temetése. Valaki arról beszél, milyen kiváló professzor volt, és negyvenöt évesen nyugdíjba küldték. Érzem az összes sebet, amit ütöttünk.” Ez azonban a kivétel. A kérdéshez való jellemző viszonyulást a *Napló* lapjain megőrzött egyik vita adja. Rényi Péter az 1980-as évek elején egyik cikkében számon kérte Királyon, hogy az irodalomtudósban nincs etikai megrendülés, és ebből következő felelősségvállalás az ötvenes évek miatt. Király válaszában leszögezte, hogy számára a katarzist a polgári világból való kiszakadás jelentette, és nem az ötvenes évekkel való szembefordulás. Mint írta: „számomra az igazán morális rossz nem az ötvenes évek, de az imperialista-kapitalista világ”. Ez összecseng Lukács György ismert tételével, miszerint a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus.

Mint korábban írtam, a naplói nem pusztán a múltat veszi védelmébe, de a szélkakasság, a jellemtelenség bélyegétől is meg kívánja védeni önmagát. Az önkép értelmében Király István elveihez, a szocializmus ügyéhez a végsőkig hű kommunista, aki éppen ezért nem tagadja meg múltját. Aki a csak önmagának élés ürességével szemben a másokért küzdő, hasznos életben látja a boldogság forrását. A hűség őt nem egyes emberekhez, hanem az ügghöz kapcsolja: „Este Sötérettel. Bántó a szubjektivitása. Mindenütt, mindenben egyéni hűséget kíván, s nem hűséget valamely ügghöz.” Az elvhűség, a múlt vállalása mint legfőbb erkölcsi érték jelenik meg a *Naplóban*: „Az igazi élet: dacos helytállás egy gondolatért.” Király értékékképzeteiről sokat elárul, hogy mint azt a *Napló*-ból megtudjuk, mélyen imponált neki Anatole France *Az istenek szomjaznak* című regényének jakobinus bírójára, Évariste Gamelin. Király számára ő az „igazi hős”, hiszen „van pátosza az életének”. Gamelin hisz a közjót szolgáló terror szükségességében, amit – bár belül lelki furdalás gyöttri – később sem bán meg, halála órájában is kitart elvei mellett. Király naplójában az antihősök a múltjukat nem vállalók, a félszívvvel hívők, illetve az egykori eszményektől elfordulók. Magatartásuk Királyt viharos erkölcsi felháborodást tükröző bejegyzések írására sarkallja, ezzel is erősítve saját szemében a pozitív önképet. A Rákosi-érával szemben utólagosan kétségeket megfogalmazó Bóka ennek jegyében tűnik fel jellemtelen alaknak, Darvas ugyanezért tartás nélkülinek. A kommunizmussal szembeforduló Orwell az „áruló”, Méray a „gazember”, a bűneit megvalló Farkas Vladimir a „patkány” minősítést kapja. Vas Zoltán pedig a bukott ember, a tévesztett életút tragikus szimbólumalakjává nő: „Vas Zoltán máskülönben nagyon pesszimista volt. Arról beszélt, hogy véleménye szerint az egész szocializmus halott ügy, és nagy történelmi hiba volt, ami 1917-ben kezdődött. Szomorú volt látnom ezt az öregembert, aki úgy érzi: életének egyetlen értelme, hogy lerombolja a hitet, amelynek felépítésére egész életét rászánta.”

A *Napló* azonban arról is tanuskodik, hogy a Király által rögzíteni kívánt önképet a külvilág folyamatosan megkérdőjelezte. Kiderül belőle például, hogy mennyire megviselte Moldova *Malom a pokolban* című regényének megjelenése, amelynek egyik szereplőjét az író Királyról mintázta. Németh-Nosztler alakja magára öltötte a Király személyét övező pletykák szinte mindegyikét, az egykori náci meggyőződéstől az érdekházasságig. Szintén nehezen szembesült a Lengyel József, valamint Fodor András naplójában megrajzolt Király István-képpel. Az előbbiben szélkakasként, az utóbbiban a hatalom kutyatermesztű kiszolgálójaként láthatta önmagát. Királynak tehát folyamatosan szembesülnie kellett az általa Kosztolányi szájába adott kérdéssel: Ki is vagyok valójában én? A magamban hordozott önkép, vagy a világ szemében élő hasonmás?

Írásomban annak a gondolatnak az alátámasztására törekedtem, hogy a bemutatni kívánt napló éppen az, aminek az irodalomtörténész Király István Kosztolányi szépirodalmi alkotásainak egy csoportját látta: világnézet, én- és létmagyarázat. A *Naplót* olvasva végig Hamvas Béla *Patmoszának* egyik gondolata járt a fejemben, amelyet nem tekintek ugyan általános érvényűnek, de a naplói világnézetére rendkívül találónak vélem: „A világnézeteket nem az igazság érdekében építik, hanem a rossz lelkiismeret ellen.” (*Magvető, 2017*)

MAYER ERZSÉBET

István, a vörös Király

Király István: Napló 1956–1989



MAYER ERZSÉBET (1951) Budapest

Amikor néhány hete kölcsönkaptam Király István *Naplóját*, éppen az Argumenti i fakti orosz újságot lapozgattam, majd felfigyeltem arra a hírre, hogy a szocialista forradalom alakjairól egy tévésorozat készül. Az ismert figurák (Lenin, Trockij, Krupszkaja) mellett előtérbe kerül Parvus (eredeti nevén Izrael Gelfand) alakja, akiről maga a rendező s maguk az oroszok is keveset tudnak, pedig a szocialista forradalom legnagyobb machinátora volt. Ő dolgozta ki a szocialista forradalom megvalósításának tervét. Izrael Gelfandot két életcél vezérelte, a meggazdagodás és az orosz birodalom széttúzásáé. Az első fegyverkereskedéssel Törökországban el is érte, a másodikat is sikerre vitte úgy, hogy az első világháború idején Törökországban felkereste a német követséget, és átadott nekik egy memorandumot, amelyben kifejtette az orosz birodalom megsemmisítésének módszertanát. A főszerepre pedig a svájci orosz emigráció egyik alakját, Lenint javasolta. A módszert Dosztojevszkij *Ördögök* című regényében kifejtett gondolatokra alapozta, amelyek azóta is minden forradalmi fellángolás receptjeként hasznosíthatók. Lényegük a felforgatás, a feszültség- és viszálykeltés, valamint az ifjúság befolyásolása. Az ördögök hatékony módszerként javasolják a fiktív bizottságok létrehozását, a tisztségek osztogatását, a hazugságok keltését, továbbá a bűnök elkövetéséhez való jog biztosítását, hiszen ha nincs Isten, minden megengedett. A cél gyors megvalósításához a kollektívált társadalom a legcélravezetőbb, mert a lelkek megkaparintásával megszerezhető a lelkek javai is.

Ezután láttam hozzá Király István közel kilencszáz oldalas *Naplójának* elolvasásához. Az első sortól az utolsóig – talán éppen a fenti írás hatására – igyekeztem megérteni, vajon mi vezette a családot és a barátokat a napló megjelentetéséhez. Korrajznak kevés, szűk és személyeskedő, személyiségrajznak fájdalmasan kicsinyes, s bár a borítón Király István mint irodalomtörténész van feltüntetve, a *Napló*ban vajmi kevés alkotói, kutatói kérdés kerül előtérbe. Ráadásul a rendszerváltás után eltelt huszonhét esztendő alatt megjelenő, a témához kötődő hazai és külföldi irodalmi művek, tanulmányok, archívumokban hozzáférhető dokumentumok kellő szempontot, tényanyagot szolgáltatnak a korról. Zavart az is, hogy a *Napló* egy részét angolból fordították vissza magyarra, az pedig különösen zavart, hogy József Attila verssorát („dolgozni csak pontosan, szépen”) Király így idézi: „dolgozni rendesen, szépen”. Annak ellenére, hogy a tárgyi tévedéseket, pontatlanságokat nagyon körültekintően igazították ki, ez a tévedés valahogy elkerülte a szerkesztők figyelmét. Azon gondolkodtam, vajon mit szolt volna az Argumenti i faktiban lehozott orosz cikkhez Király István, a politikailag gondolkodó ember és történész (a titulus magától Királytól származik), az akadémikus, az egyetemi tanár, az országgyűlési képviselő, valamint több újság – Csillag, Kortárs, Szovjet Irodalom – szerkesztője. Az a kérdés bujkált bennem, vajon hogyan lehetett mindezekben a feladatkörökben rendesen vagy akár pontosan dolgozni.

Később előhívódott bennem a bátor hangú fiatal észt- finn író, Sofi Oksanen *Mikor eltűntek a galambok* című, 2004-es lebilincselő regénye. Az író a német és az orosz hatalmi törekvések közé szorult észtek sorsáról beszél. De nem is a kínos történelmi visszapillantás a lényeg, hanem az a figura, aki észt nemzeti ellenállóból németbarát lesz, olyannyira, hogy beküzdje magát az SS-be, majd az orosz fordulatkor ott díszelg a felszabadító Vörös Hadseregben, s végül – ennek a korszaknak a letűntével – a szabad önálló Észtország németországi követi tisztére készül. Ez a regény teljes összhangban áll Ungvári Tamás *Eltűnt és spicli jár a csendben* című írásában megfogalmazottakkal, amelyben idézi Szigeti József filozófus állítólagos megjegyzését, miszerint: „Ha a németek nyertek volna, az ország fasiszta lesz, ha az amerikaiak, akkor liberális demokrata, ha pedig az oroszok nyernek, akkor kommunista lesz, de Pisti és én mindegyik esetben miniszterek leszünk.” Sofi Oksanen ennek a típusnak remek képét adta könyvében. De regényének van még egy frenetikus tör-

ténelmi vonatkozása: a szélkakas, köpönyegforgató regényhős a hitlerizmusról ír könyvet hamis dokumentumok, kitalált események alapján azzal a ki nem mondott céllal, hogy a saját és a nemzetközi szocializmus bűneit felülírja.

Király István a *Napló* bejegyzései szerint a pártmoziban sok filmet látott, olyanokat is, amit elzártak a nagyközönség elől. A bejegyzéseket olvasva meglepődve tapasztaltam, hogy a Klaus Mann *Mefisztó* című regénye alapján készült Oscar-díjas Szabó István-filmről egy szót sem ejt. Pedig a főszereplő, a Hamburgban élő nagy ambíciójú színész életútja a tipikus körülmények között létrejött tipikus figurákat idézi: a színész mérhetetlen karriervágya okán Hamburgból mindenképpen a fővárosba, Berlinbe akar kerülni, hogy ott csúcsra futtassa karrierjét, s eljátszhassa Mefisztó szerepét. Ehhez szüksége van háttérül szolgáló nagypolgári házasságra, majd védőszárnyként működő és magasba repítő hatékony kapcsolatokra, amelyek viszont azzal járnak, hogy el kell vágnia gyökereit, és le kell cserélnie baráti körét. S mikor mindez összejön, a maszkok lehullanak, és a sikerember egy szánandó, jelentéktelen porszemmé töpörödik. A film motívumai szinkronban vannak Király életének főbb tényeivel. Király, a nagy ambícióval, karriervágygal megterhelt ember vidéken születik, lelkész családban. A Sárospataki Református Kollégiumban, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen s az Eötvös Collegiumban tanul magyar–német szakon. Birodalmi ösztöndíjasként eltölt néhány hónapot Bécsben. Bizonyos legendák szerint Hitler *Mein Kampf*-ját ő fordítja magyarra. Aztán Lakatos Imrétől – aki egy dosztojevszkiji ördög – remek ötletet kap: lépjen be a pártba, ott úgyis sok a zsidó. Király belépett... s többszörös koszorúval a fején (Stefan *koszorút* jelent), vörös királyként éli le egész életét. Egy ilyen múlt és származás után a megbízóknak nem kellett kételkedniük. Nem lesz belőle Roger Garaudy, aki kommunista meggyőződése ellenére a prágai tavasszal kapcsolatos írásaiban „tavaszpárti” lesz, amiért majd kizárják a pártból, mire ő jobboldali, sőt holokauszttagadóvá válik. S nem kell attól sem tartani, hogy Király István Stefan Heym krónikásához fog hasonlítani, aki nem tudta összeegyeztetni a tényeket és a királyi elvárásokat, amelynek következtében elveszítette kedvesét, állását, ráadásul a megírt tanulmányát más nevére jelentették meg.

Király *Naplója* kapcsán felidéződött bennem Czesław Miłosz *A rabul ejtett értelem* című tanulmánykötete, amelyben az alkotás és a politika kapcsolatát elemzi, s arra a következtetésre jut, hogy minden hatalom bedarálja az értelmiségieket, éppen mert mérhetetlen ambíció fűti őket ahelyett, hogy nemzeti kultúrájuk folytonosságát biztosítanák. A diktatúra alkalmazásában lenni ráadásul kellemes, hiszen felment többek között a kétely gyötrelmei alól, ráadásul kiiktatja a személyi felelősséget, s a kijelölt helyen való állás/helytállás pedig valami ígéző stabilitásként élhető át, persze csak részben, hiszen a rendszer lényege a félelem és a félelemkeltés, aminek egyik alapvető kommunikációs formája a fülbe sűgás, a pletykák áramoltatása, a jólérsülés biztosítása, a különböző be- és feljelentések. Miłosz könyvének akár függeléke is lehetne Király *Naplója*.

A nemzeti és a nemzetközi, a magyar és a szovjet, Európa és a szovjet tömb szembehelyezése, alá-fölé rendeltségi viszonyba kényszerítése végig jelen van Király *Naplójában*, jóllehet nemzeti gyökerei szívósak. Minden, ami nemzeti és magyar, megkapja az elmaradott, szegélynivaló, buta *epitheton ornans* mint szégyenfoltot. Az avítal, az ócskával való szembehelyezkedés leghatékonyabb fegyvere később az lett, ha mélymagyarokra rá lehetett bizonyítani fasiszta voltukat. Király *naplójából* tudjuk, hogy Hermann István elragadtatott állapotba került, amikor Juhász Gyula 1984-ben megjelent írása alapján „nyilvánvalóvá vált, hogy Németh László fasiszta”. A nemzeti múlt eltörlése során a volt nemzeti értékek kiiktatásának esett áldozatul Széchenyi István személye is, aki az új ideológia tükrében önző, túlérzékeny, lelkiismeret-furdalásos emberként tűnik fel, aki képtelen volt saját gazdagságát és jólétét elviselni. A *Napló* viszont azt bizonyítja, hogy a szocializmus új szellemi arisztokráciájának és burzsoáziájának semmiféle lelki-furdalása nem volt a „vörös” kiváltságok miatt. Királynak *Naplója* utolsó lapjain (817.!) jut eszébe, hogy a KB-nak mérsékelnie kellene a tagjainak biztosított pazarlást. De addig Király is fenntartás nélkül élvezte a Kossuth téri nagypolgári állami lakást, a külföldi utakat, a hűségért járó soron kívüli tudományos előléptetéseket, a hatalmat, a dicsőséget és a pénzt.

Mivel Király István kommunistának vallja magát, ebből kifolyólag – legalábbis formállogikailag – kötelessége kiállni a Szovjetunió mellett, és az emberekkel megszerettetni azt. Ebből viszont következik, hogy el kell vállalnia a Szovjet Irodalom című folyóirat szerkesztését. A magyar kulturális

élet jelenségeit is a Szovjetunió valós vagy vélt elvárásaihoz igazítja: „nem tudom, hogy amikor még a SZU-ban tart az anti-absztrakt kampány, szükséges volt-e megrendezni a Moholy-Nagy kiállítást”. Ravasz László református püspök 1975-ös temetése is annyiban érdekli, hogy az ott zokogó magyar provincializmus és az Európát emlegető beszédek ugyanabból a forrásból fakadnak, a szovjetellenességből. Vagy később, amikor „Borbándi és Kende Budapestre jön, teljesen az USA kezében vagyunk”, vagyis távolodunk a szovjet tömbtől.

Míg Király István kóristaként és szólistaként élete végéig dűnyögi – József Attila szavait idézve – a fasiszta kommunizmus új meséjét (amit Hannah Arendt tudományosan, Bergyajev pedig filozofikusan szintén megfogalmaz), s rendületlenül kovácsolja az új embert, addig szolgálékúságnak, a tekintély előtti behódolásának, az emberektől való félelmének (Király önkritikusai szavai!) árnyai támadnak mind magán-, mind pedig közéletében.

Az első házasságában született lánya, Kata megtagadja. Egy 1972-es bejegyzés szerint: „Kati elmondta, hogy még február táján hallotta a pletykát, hogy ő Horváth Mihály lánya, nem az enyém, Karsaiék mondták el neki, jelezve, hogy pártutasításra vállaltam mégis az apaságot.” A második feleség, Landler Mária megbízható munkásmozgalmi múlttal a háta mögött, orosz tudásával ugyan komoly védőszárnyat biztosított Király számára, mindezek ellenére sajgó féltékenységet vált ki Királyból. Az ezzel kapcsolatos bejegyzések nem képezik részét a *Naplónak*.

Pándi Pált, akivel együtt biztosították Aczél háttérhatalmát, utálja, irigykedik rá, s tele van sérelmekkel. Rákosival kapcsolatban: „se barátja nem vagyok, se megbecsült harcostársa, így marad a lakáj, az inas, a sameszi szerep”.

A közéletben egyre inkább letagadhatatlanná válik a bürokrácia és a halandzsa káros működése. Az izgató pletykák, a különtárgyalások, a forgatókönyv szerinti fel- és megszólalások már Király számára is zavarkeltők. „Az álnevek a legveszélyesebbek. A hibákat burkolják szép szavakba. A legveszélyesebbek azonban a politikai álnevek. Párthűség = szolgálzellelem; pártfegyelem = gondolatnélküliség.” Letagadhatatlan tény lesz számára, hogy senki sem meri vállalni véleményét a nyilvánosság előtt. Aztán egy bejegyzés: „az estéből nem emlékszem egyetlen igaz kérdésre sem...” Önmagát is rohadt kis piti embernek titulálja, aki teljesítmény helyett hatalmi pozíciókra tör.

A baljós jelek egyre szaporodnak, de Király süket pillantásai egyelőre elhomályosítják a kontúrokat. Szaporodik az öngyilkosok száma. Király testvérbátyja is közöttük van. Hans Koch két hónapra titokzatosan eltűnik, majd megtalálják a holttestét. Felerősödnek a kritikai hangok a szocializmussal kapcsolatban. 1980-ban egy vidéki egyetemi professzor szerint a tervezgatókódás, az egész szocialista építés nevetséges tréfa volt. Aztán még erősebb hangú bíráló megjegyzések is elhangzanak: Sánta Ferenc szerint karrieristák, Biberachok, lézengő ritterek uralták el az életet, akiknek sem a szocializmushoz, sem Magyarországhoz semmi közük. Ezekbe a véleményekbe beleszövődnek a zsidók nemzetromboló tevékenységét megfogalmazó bírálatok: a zsidó bankárok okozták a nemzet romlását, a kommunizmus idegen a nemzet életétől, ezt a zsidók hozták ide, felelősségvállalás nélkül. Továbbá, hogy a magyar irodalom zsidó hangra van hangszerelve, amit Gyertyán Ervin, Kertész Imre, Moldova György, Bárdos Pál neve fémjelez. 1988-ban megnevezik a magyar irodalom gyilkosait Lukács György, Révai József, Darvas József, Horváth Márton, Pándi Pál személyében, s közéjük sorolva a még élő Királyt is. Gothár a csöcselék szocializmusáról beszél, azokról, akik csak beköltözni tudnak a mások által teremtett kultúrába, aztán használják és tönkreteszik azt. Kovács Kati hangján pedig 1985-től ez így szól: „nem leszek sohasem a játékszered!” Király személyesen is megkapja a leminősítését. Lengyel József *Levelek Arisztophanészhez* című művében a főhős egy bohóc, aki mindig nagyszerűen esik át a ló másik oldalára. Aztán kiderül róla, hogy civil neve Király, s egyetemi tanár.

A *Napló* utolsó lapjain Király visszatér élete kiindulási pontjához: Németh Lászlóval és Szabó Dezsővel foglalkozik. Úgy érzi, hogy az Európa kontra Bizánc kérdése újra időszerű, s ő határozottan állítja: Európa vagyunk. Még az is megtörténik vele, hogy Arany Jánost idézi, többször a *Sejtelek* című versét: „Életem hatvanhatodik évébe / Köt engemet a jó Isten kérébe, / Betakarít régi rakott csűrűbe, / Vet helyemre más gabonát cserébe.”

De egyvalami biztosan nem történhet meg vele, hogy bárki azt állítsa róla: aranyat ér minden szava. (*Magvető, 2017*)



GRÓH GÁSPÁR

Örökség és modernitás

Márkus Béla: Ágh István

Ha valaki egy alkotóról született monográfiát kíván bemutatni, aligha tud ellenállni annak a készítésnek, hogy ne csak az előtte lévő könyvről, hanem az annak tárgyát jelentő életműről is kifejtse nézeteit, akár egyetért a szerző elgondolásával, ítéleteivel, akár vitába akar szállni velük. Nem valószínű, hogy jelen sorok írója más utat tudna járni. Éppen ezért előljáróban le kell szögeznie: ez egy nagyszerű könyv egy kitűnő költőről. Sajnos kevesen olvashatják, mert a Művészeti Akadémia tagjait bemutató monográfiásorozat köteteinek megszerzése átlagos földi halandó számára nem könnyű: úgy tűnik, nem annyira a kortárs olvasóknak, mint az utókornak készülnek, mintegy jelezve, hogy a testület – szándékai szerint – halhatatlankat soroz tagjai közé. A kötetek a valahai szamizdat kiadványokéhoz hasonlítható hozzáférhetősége azért nagy baj, mert az irodalom iránti érdeklődés hanyatlásával összefüggésben a szakirodalom olvasóinak száma négyzetes arányban csökken. De még ez a szomorú tény sem adhat felmentést a terjesztés *kötelezettségének* teljes föladására: Ágh István és Márkus Béla ennél többet érdemel.

Bár tudható, hogy szuverén alkotókat mindig bánt, ha hozzájuk hasonlóan szuverén alkotó közvetlen hozzátartozójukkal összekötve, mintegy összecsomagolva beszélnek, gondolkoznak róluk, ezúttal mégis többször is figyelmen kívül kell hagynunk ezt az érzékenységet. Némely összefüggésben kikerülhetetlen az a tény, hogy Ágh István Nagy László öccsének született, és ez nemcsak művek születésének előtörténetében kapcsolta össze pályájukat, hanem erősen befolyásolta a fiatalabb testvér életútját, fogadtatását. Nagy László költészete már életében egyike lett a kortárs magyar líra háromszögelési pontjainak, így más költők munkásságát illetően is óhatatlanul szólni kell róla. Ágh István munkásságáról beszélve is. Nem a közös gyökerek, hanem a szellemi rokonság vagy éppen különbözőség érzékeltetése okán. Így rögtön abban az összefüggésben is, hogy vannak költők, akiknek életműve szinte ősrobbanásszerűen indul, míg másoké egy evolúciós folyamat keretében bontakozik ki. Rögvest kínálkozik a példa, hogy Nagy Lászlót inkább az előbbi, Ágh Istvánt a második csoportba soroljuk. (Eltételezve attól, hogy tiszta típusok nincsenek, hiszen *semmi sincs egészen úgy*.) Márkus könyvéből azt az utat ismerhetjük meg, amelyen haladva Ágh István fokról fokra jutott költészete csúcsaiig – nem vitatva, hogy magasról indult. És nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a pályakezdés rendkívül elismerő kritikai visszhangja nemcsak az ígéretes tehetséget és műveket ismerte el. Az első kötetek kedvező fogadtatása okán Márkus Béla leszögezi: Ágh István nem a hatalom kedvence volt, hanem a kritikusoké. Valóban (néhány szint alatti bírálattól eltekintve), fontos és jelentős kritikusok méltatták és tartották nagyra e köteteket. A kritikai visszhangot teljességében ismerő monográfus ugyan nem írja le, de idézeteiből érzékelhető, hogy Ágh kritikái fogadtatását akarva-akaratlanul befolyásolta egy művein kívüli körülmény. Az, hogy az irodalmi élet és a kritika nagyon is számon tartotta, hogy Nagy László öccse. Ennek lenyomataként a neki szóló szimpátiában kimondatlanul is ott volt a bátyja iránti csodálatba hajló rokonszenv: legfontosabb méltatói kezdetben többnyire Nagy László kiemelkedő ismerői, népszerűsítői voltak, Kiss Ferencről Vasy Gézáig, Domokos Mátyásig. Vagyis az irodalmi szekértáborok logikája beépült fogadtatásába, ami a maga útjára lépő költőnek akár bántó is lehetett, és a kedvező visszhang örömebe némi ürmöt vegyíthetett. Sajátos ellensúly, hogy ott volt és van ez máig az elutasításában is. Az értékekre nem figyelő, háborús logikára épülő lekezelés példája az, ahogyan a Nagy László költészete sem nem kedvelő, sem nem értő – Ágh által csak névbetűivel jelölt – K. E. ír róla (akinek dolgozatához írt széljegyzete a *Bűnbeesés előtt* címmel olvasható [*Hívás valahonnan; Válasz hazulról*]).

Az autonómiáját nem készen kapó, hanem azt kivívni kényszerülő költőt ez a helyzet sokáig kisértte – miközben bátyjával való viszonya különlegesen mély, a szokványos testvéri kapcsolatnál összetettebb volt. Ebben a szeretet, tisztelet, sőt a költészetének kijáró csodálat volt a meghatározó, ugyanakkor ösztönzést jelentett a függetlenség, a saját út keresésére. E viszony bonyolultságá-

ra utal Nagy László naplójának egy Márkus Béla által idézett bejegyzése. Eszerint egy futólagos találkozásukkor öccse „mégiscsak kinyögi, hogy utálja a népi-nemzeti vonalat a költészetben, s azokat, akik engem [Nagy Lászlót] a zászlajukra tűztek”. A futólag elejtett kijelentés mögött alighanem egy friss bántás-bántottság állhatott, de kifejtetlenségében félreérthetően. Azt azonban így is jelzi, hogy Ágh István számára egyfelől elfogadhatatlan, hogy családi-származási alapon, felszínes könnyedséggel jelöljék ki helyét a késő- vagy utónépi lírában, és ezt követően meg is követeljük, hogy megfeleljen egy ilyen olvasat szerinti elvárásnak. Ezt a fajta „népnemzetiséget” okkal utasítja el, mert nyegleségével durván sérti a maga útját kereső költő érzékenységét: minden alkotó elemi igénye, hogy saját jogán ítéljék meg. Másrészt költészetének Nagy Lászlóéval családi alapon történő összekapcsolása okkal bántotta azért is, mert eleve más utat választott, ideértve a székertábor-logikához való viszonyát is. Nagy László népi ihletettsége, látomásos világa erőteljesen különbözött attól, ami az ő versmodelljében formálódott. Ezért különösen méltatlannak érezhette, hogy a lényegét illetően olvasatlanul, nem tudják máshol látni, mint Nagy László hatalmas árnyékában.

Márkus Béla egyetlen pillanatig sem esik ebbe a hibába. Ha Nagy László költészetéről valamely okból mégis szót kell ejtenie, akkor az éppúgy a maga költői és irodalomtörténeti összefüggései okán történik, ahogyan a kor más költő kiválóságainak életműve esetében. Amennyiben a költő testvér családtagként mégis felbukkan, azt a közös szocializáció, a szülőföld, a szülőfalu, a családi háttér árnyalt bemutatása indokolja. Márkus Béla számára magától értetődik az Ágh-életmű részleteiben és egészében autonóm volta; árnyalt pontossággal mutatja be azt, ahogyan saját útját járva, emberségét, értékrendjét, verseszményét megvalósítva hűséges marad a kibocsátó közösség iránt. Ezt az akár sorsszerűnek is mondható hűséget az e közezből történő, ugyancsak élete meghatározójának számító kitörés, az elszakadás közben sem adja fel. Mert más dolog a belső meggyőződésből fakadó hűség, és más a kényszerű röghözkötöttség. A szellemi kalandozás szabadságába belefér a modern városi kultúra befogadása, a nagyvilág új törekvéseire való nyitottság, a kortárs neoavantgárd törekvések megismerése. E téren elsősorban olyan, a sajátos kulturális politika viszonyai között, azok ellenére az irodalomban elképzelhetőnél szabadabban kísérletező és alkotó képzőművészek álltak közel hozzá, mint például Erdély Miklós és Altorjai Sándor, akik emblemikus alakjai voltak a magyar szellemi élet befagyott struktúráival való radikális szakításnak.

Márkus könyvéből kiviláglik Ágh István világképének két alapeleme: egyfelől az archaikus vonásait őrző szülőfalu emberi, közösségi, természeti világának öröksége, másfelől a modernitás, a megváltozott világ szinte kizárólagosan városi, sőt nagyvárosi közegben kiteljesíthető igénye. Látható az is, hogy Ágh ugyan otthonos mindkét világban, de mindegyikben hiányzik neki a másik: a kettős fél-otthonosságban végül is otthontalan marad. Életművében többnyire megfoghatatlanul, de már-már a valóság erejével van jelen ez a hiány, amit az enyhít, hogy magától értetődő természetességgel léphet át egyik világából a másikba. Költészete ennek megfelelően sokféle választ ad akár a végső kérdésekre is, de őt magát ezek egyike sem elégíti ki egészen. Az azonban kétségtelen, hogy a költői és a személyes én között föl-fölerősödő feszültséget feloldani csak az a táj, az a falu, az ház tudja, ahol először a világra csodálkozott. Átfogó természetélménye nem nosztalgikus bukolika: közvetlenségével, intenzitásával és kozmikus kitekintésével, mikro- és makrovilágával, a modern természettudományok világképét is magába építve metafizikai távlatot kap.

Márkus olvasatában az alkotói lét két pólusa a költői érzékenység, az ebből adódó sérülékenység ellenére is összetalálkozhat, és a költő megtalálja a maga útját azokhoz az értékekhez, amikbe lehet és érdemes kapaszkodni: könyve vége felé mondja ki azt, amiben az Ágh-életművet meghatározó legfontosabb törvényszerűséget látja. Az *Ady-szimfónia* néhány sorát idézi és kommentálja: „»Mikor a kisdíakot Nagykárolyba vitte a lovaskocsi a húsz kilométeres úton, valami olyan élethosszig tartó vándorlás, mindenkori ideiglenesség kezdődött, melyben csak az érmindszenti ház, a családi tűzhely maradt biztos. Egyetlen irány, sosem szűnő végállomás...« – kezdődik egy alfejezet, *A költő otthon*, s már most gyanakodhatnánk, nem tollhiba történt, Ágh István ön-életírásába Pápa vagy Tapolca helyett véletlenül Nagykároly neve került” – indul a sorsképletet rögzítő okfejtés, amely aztán ismét Ágh soraiba fut, amelyekben egymásra vetül az Iszkárról és az Érmindszentről induló költők sorsa. „Az elshunó, valóságos tájak átúsznak a lélek tájain, s jellenné válik a múlt. Aki Párizsban magyar, Pesten vidéki, falujában városi [...] A szülőföld bölcsője, abszolút tája ennek a versvilágnak. Hozzá kötődik minden tudatmélyi élmény” – szól Ady ürügyén a költő vallomása.

De a szellemi létezésben nincs végleges ember, a költő folyamatosan születik, ezért szülőföldje pusztán egy véletlenszerű ajándékként kapott helyszín, földrajzi térség. A szellemi szülőföld-enél többet jelent, összetettebb fogalom. A magyar irodalom térképének kivételes pontjává vált Iszkázon kívül Ágh szülőföldje (sőt *újrászülőföldje*) lesz a Kossuth tér (ahol 1956. október 25-én nemcsak a lába, a szíve is végzetessé válható sebet kap), a sok idehaza és szerte a világban bejárt vidék, a számtalan albérlet. És virtuális „szülőföld” lesz még maga a hosszas otthonkeresés is, jelképeként annak, ahogyan a modern ember már az otthontalanságban keres otthont, de szellemi szülőfölddé válik számára a mind elmélyültebben megismert magyar és világirodalom. Ez a természetéből adódó és tudatosan megerősített otthonosságigény ott van mesevilágában, sőt az irodalomtörténet szaktudósai számára is újat mondani képes íróportréiban, esszéiben is, a leginkább magától értetődően azonban szépírói munkáiban, mindig lírába hajló szociográfiáiban jelenik meg. Ez a világ egyszerre hétköznapien valóságos és e valóságon túli jelentések hordozója. Márkus Béla avatott topográfusa e sokféle, teremtő és teremtett szülőföldnek. Ezt mutatja be az indulás, kibontakozás és beérkezés műveiben, problematikájában, és ezt látja a ma is tartó pályaszakasz minden megelőző korszak elégikusságánál fájdalmasabb szépségű elmúlásverseiben is, amikor az elkerülhetetlen vég „közelítő telében” már nincs hova születni...

Márkus könyvének egyik sajátossága, hogy nemcsak Ágh életművét, hanem annak recepciótörténetét is bemutatja – és eközben sajátos fókuszú kritikátörténetet is kínál. Ebből kiviláglik: a műre figyelő megértés és az ideológiai elvárásokat, személyes elfogultságokat tükröző értetlenség egyaránt tartósan kíséri a költőt. Utóbbi jellemzi azokat a hivatalos elvárásokat, amelyek megfogalmazói kioktatják a költőt arról, hogy milyen verseket kellene írnia. Van abban valami sírni- és nevetni-való, amikor a pártállam kultúrpolitikai direktíváinak jegyében ítéletet hirdető perzekutor-esztéta így fogalmaz: „Feladatvállalását konkretizálni kell: elhivatottságát, kötelességérzetét kapcsolja össze nagyobb távlatú szándékokkal.” Ez a hangnem inkább egy ügynöki feladatokat összegző tartótiszt jelentését idézi, mint egy kritikust. Nem kevésbé jellemző az a lekezelően lapos előítéletes-ség sem, amely szerint Ágh „a városba szakadt falusiak rossz közérzetéből teremt költészetet”. Még ha így lett volna is: e mondat leírásának idején, 1965-ben a parasztság téveszékbe, városokba verését, a falvak hagyományos közösségeinek fölszámolását sínylette az ország. A városba szakadt falusiak közérzeténél csak az otthon maradtoké volt rosszabb. Családok szakadtak szét, a már korábban széthullott paraszti-népi kultúra után a falu termelési kultúrájának megsemmisítése folyt – párhuzamosan a polgári hagyományok ellen folyó harccal. (Márkus egy 1984-es Ágh-interjú állításainak alátámasztására statisztikai adatokat idéz: köztük azt, hogy e nagy belső népvándorlás során hárommillióan költöztek faluról városba, amihez csak azt tehetjük hozzá, hogy ennek következményeként sorvad máig a vidék.) Ágh rossz közérzete egy ország állapotát jelezte, ennek kimondása valóban többet jelentett, mint a maga hangulatának, érzéseinek kifejezését: a kötelező boldogság parancsának teljesítését tagadta meg.

Iszkáz két kivételes alkotónak súgott. Nagy László a maga látomásos krónikájával, Ágh István más-ként, de nem kevesebb keserőséggel építette be „Iszkáz elestét” a magyar irodalmi tudatba. Amit Ágh István otthon és másutt látott, nem fért el verseiben. A lírai személyességet jellemző elégikus hang a költői világ sajátja, de méltó társra talált művekben is kivételesen gazdag, sokszínű, sok műfajú prózájában. Az életműnek ezt a vonulatát olyan elmélyülten elemzi Márkus, hogy könyve ismeretében látnunk kell: ha Ágh István történetesen egyetlen verset sem ír, ha nem költőként könyvel el a kritika, szociográfiáival, esszéivel, szépprózájával csak íróként is megkerülhetetlen értéke lenne irodalmunknak. Kötetei hosszú sorát taglalva monográfiája az írói életmű szervességére hívja föl a figyelmet, arra, ahogyan ebben a prózában összeépül a táj, a kor, az emberek sorsa. Ágh szociográfiai hitelű riportjai, a szűkebb és tágabb szülőföldet, más tájak életét bemutató tudósításai a változások sokszor fájdalmas krónikáját „szerelmes földrajza” közegébe építik. Minden átalakulás pusztulás is, de a Kádár-kor változásait a hatalmi szempontok és ideológia vezérelte tudatos pusztítás még fájdalmasabbá tette. A gazdagodás, a falu minden korábnál magasabb fogyasztási szintje, az életkörülmények látványos javulása tragikus következményekkel járt. Az anyagi lehetőségek mögött lemaradó szellemi igények, bomló közösségek, a fiatalok elvándorlása, a falu életerejének megroppanása lett a (viszonylagos) jólét ára. Ez az élménykör (Nagy László búcsúzó lovacskájának, zöld angyalának, *Föld és Ég*-jének testvérvilága) jelenik meg Ágh szépprózájában is,

egyszerre állítva emléket a bomlás kora előtti falu értékrendjének, és mutatva be változásait. 1960-as, nem Iszkázzról írt, de a szülőfalu világára is érvényes megállapításait Márkus így foglalja össze: „nem győzték meg a közös gazdálkodásnak nemhogy a fölényéről, de szükségszerű, a társadalmi haladást szolgáló voltáról sem. Akik a hagyományos paraszti létet felszámolták, a »mezőgazdaságot átállították«, idejétmúltak, korszerűtlennek, mi több, reakciónak minősítették az egyéni gazdálkodók munkakultúrára, szerteágazó termelési ismeretekre alapozott függetlenségét és önállóságát.” Ágh István azt is látja, hogy amikor a maga hatalmi érdekeinek megfelelően végrehajtott tézisesítéshez kötötte a rendszer az agrártechnológia modernizációját, ezt csak azért tekinthette és tüntethette föl a maga érdemének, mert korábban maga az állami beavatkozás akadályozta meg, hogy erre az egyéni gazdálkodás keretei között kerülhessen sor. Mert ez a hatalom úgy általában irtózott bármiféle függetlenségtől és önállóságtól.

Márkus emlékeztet arra, hogy többek, közöttük Csoóri Sándor is, úgy érezték, sőt nehezményezték is, hogy – mások mellett – Ágh István is csak műveivel, életműve építésével, kibontásával, gazdagításával foglalkozik, és nem vállal a (neki tulajdonított) világképének megfelelő közéleti szerepet. Meglehet, ezt bírálóknak szánta Csoóri, de szavainak – éppen a közéletiség szempontjából – lehetségesek másfajta olvasatai is. Elsőként az, hogy a magáéval rokonnak látta Ágh gondolkodásmódját, világképét: okkal. A diktatúra körülményei, maga az egypártrendszer azonban eleve kizárta, hogy az országban valóságos politikai élet működjön. A hatalommal való informális párbeszéd, folyamatos kapcsolattartás hozhatott eseti sikereket, de ehhez másféle alkat kellett, mint Ághé. Csoóri vállalta ezt a szerepet: művek sorával fizetett érte – neki ezt diktálta a sorsa, személyisége. Ágh István viszont tudta, hogy ő alkalmatlan arra a harcra, amely Csoóri mindennapjait kitöltötte.

Túl ezen: láthatóan nem hitte, hogy ez a fajta küzdelem sikeres lehet. Abban viszont hitt, hogy a művek szabadságharcát nem lehet elveszteni. Ezért költői „valóságirodalma” alapvetően kritikus: nincs írása, amelyben ne adna hangot aggodalmainak. Ha úgy tetszik: művekkel politizált. Márkus következetesen föl is tárja ezek kritikai vonulatát, ezzel bizonyítva a napi csatározásoktól távolmaradó költő közéletiségét, ami nemcsak a kádári, hanem a kilencvenes évek változásai utáni Magyarország értékellenességével is szemben állt, és olyan fontos művekben fejeződött ki, mint a *Rókacsárda*. Ágh kritikai alapállása és a maga egyéni módján megfogalmazódó – ne röstelljük ki mondani – paraszti érdekvédelme a kétéosztátú irodalmi közegben őt határozottan ahhoz az oldalhoz kapcsolta és kapcsolja, amit népinek szokás nevezni. Ezen az sem változtatott, hogy a *másik* oldal néhány meghatározó alakjával közeli személyes kapcsolatban állt.

Szellemi érdeklődésében lehetett világpolgár, elfogadhatta a városi-polgári-értelmiségi lét ajándékait, de éppen ebből a helyzetéből adódóan meg kellett őriznie a maga méltóságából kivetett parasztság sorsával való szolidaritását. Láthattuk: ez a hűség nem jelentett beszűkült, múltba forduló parasztságot, szemléletszűkítő irányzatosságot. Hogy ez mennyire nem lehetetlen, azt nemcsak Bartók vagy éppen Jeszenyin és Lorca példája bizonyítja, hanem olyan kortársaké, mint Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor és annyian mások. Ágh költőként természetes módon lép túl a petőfies vagy akár József Attilát követő „népi” világon, miközben prózájában szüntelenül visszatér a faluhoz, tágabb értelemben a vidékhez, de mindenekelőtt a pannon tájhoz. Itt van leginkább otthon, ezt a világot ismeri a legjobban. Nemcsak emlékeiből építkezve, gyerekkorának képein keresztül, hanem kívülről is, megújult szemmel is látva. Ez az a nézőpontot, amiből hitelesen tudja bemutatni mindazt, ami ennek a világnak bomlásában is értéke marad, és azt is, amitől nem ártott megszabadulnia. Márkus mélyreható elemzései bizonyítják, hogy a szeretetteljes, de kívülről tárgyilagosságával születő vidékképei hitelességének titka az, hogy „pestivé” válva sem lett „pesties”. Ez a már a hetvenes évekre kiforrott látásmód határozza meg szociográfiáit, „tájirodalmát”, regényei és elbeszélései természetét.

•

Az irodalomtörténész Márkus karakteréhez tartozik, hogy írása hősének művészi teljesítményét, művei értékét illetően háttérbe szorítja saját kritikusi lényét, személyes véleményét viszonylag ritkán fogalmazza meg közvetlenül. Annyira azonban nem húzódik vissza, hogy e könyve egyik utolsó oldalán ne írja le azt, amit mindvégig sugallt és bizonyított: „Aligha, talán, valószínűleg – kerülve a viszonylagosság viszonzszavait, van merszünk kijelenteni: élő irodalmunknak nincs Ágh Istvánénál sokrétűbb, szervezesebb és színesebb életműve.”

A fentiekben, minden látszat ellenére nem Ágh István munkásságáról, hanem Márkus Béla kötetének természetéről, értékeiről kívántam képet adni – noha ez alkalommal, amikor a monográfia olvasója a szerző és hőse bensőséges kapcsolatának is tanújává válik, e kettő aligha választható külön. Ezért összegzésül sem lehet mást mondani, mint amit ennek az írásnak elején már olvashattak: nagyszerű könyv született egy kitűnő költőről. (*Magyar Művészeti Akadémia, 2015*)



ÉZSIÁS ISTVÁN, Hommage à Le Corbusier II., 2010

THIMÁR ATTILA

Kit ábrázol a tükörképem? Irodalmunkról három tételben

Szilasi László: Amíg másokkal voltunk



THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

ÉPÍTKEZZÜNK SZIKLÁRA!

Ne becsüljük le a sok előtanulmányt, művelődéstörténeti kutatást kívánó szépirodalmi írásokat. Noha napjaink irodalomtudományának fontos tézise, hogy egy szerző biográfiai adatait és azok összefüggésrendszerét ne emeljük be a műértelmezésbe – eképpen például egy regény megírásához szükséges felkészülési időt sem –, azért fontos számon tartanunk, hogy alkotóink mennyi előkészületi munkát, mennyi filológiai bűvárkodást fektetnek egy könyv megírásába. Igaz ugyan, hogy izgalmasak a személyes emlékekből, hangulatokból épülő művek, mert ezekből tanulhatjuk meg saját érzelmeink bemérését, feltérképezését, nélkülözhetetlenek azonban azok a művek is, amelyek a történelem kiemelkedő eseményeihez vagy közismert személyekhez kapcsolódnak, mert kikerülhetetlen, hogy ezen művek kapcsán újragondoljuk viszonyunkat ikonikus alakokhoz, szimbolikus eseményekhez. Vajon mennyit hordoznak ténylegesen az időközben rájuk rakódott jelentésekből, szerepekből?

Az ilyen regények értékelésének sem kizárólagos mércéje, hogy mennyi könyvtározás, levéltári keresgélés volt szükséges az epikai történet megírásához, hiszen az esztétikai szempontok, az elbeszélés mód megválasztása és kidolgozása, a beépített motívumok ugyanolyan meghatározó jellemzői a szövegeknek, mint a referenciális elemek. Ezzel együtt a filológiai alapokra építkező elbeszélések esetében nemcsak egy, a műben újonnan létrehozott világot kell elfogadtatni az olvasóval, hanem a szerzőnek azt is szükséges elérni, hogy mi, olvasók a már ismert tudásanyagunkat új szempontok alapján átgondoljuk. Ehhez bizony szükség van aktivitásunkra, és Szilasi László új regényének témaválasztása számít is erre. Olyan személyeket keresett regényéhez főszereplőknek, akik irodalmunk jeles szerzői, akikről már középiskolában tanulnak fiataljaink, mégsem azok, akiknek kanonizált pozíciója megkövetelné, hogy „mindent” tudjunk róluk, vagy hogy iskolai ünnepélyeken már a végtelenségig kilúgozzuk életük egyéni, egyszeri történetét. Nem Aranyról, Petőfiről vagy Adyról ír, akikhez nehezen lehet megfelelő beszédmodot találni egy alapvetően fikciós szöveg megformálásához. József Attilával, Kölcseyvel, Mikszáttal kapcsolatosan is ez a helyzet. Babits, Jókai, Bessenyei viszont olyan alakok, akikről tudunk, de valójában nem ismerjük őket. A legtöbb benyomást akkor szerezhetünk személyükről, ha Esztergomba, illetve Balatonfüredre utazunk, és a régi házakban kiállított tárgyakat végigmustráljuk, tanulmányozzuk. Ha megpöcköljük Jókai papucsát, leütjük a betűket Babits írógépén. Bessenyeiről meg szinte még ennyit sem tudunk összeszedni. Emléke a bécsi testőrségi épület korlátjában, a bakonszegi sárban, a pálos kolostor faborítású könyvtárszobájában rejtőzik. Szabad terep hát e három írónk, és ezt sikeresen használja ki Szilasi. A tudható alapzatára felépíti azt, ami elképzelhető. A közismertre, ami valószínűsíthető.

Három kiválasztott literátorunk kronológiai elhelyezkedése időben egyenletes, kiegyensúlyozott szórást mutat. Babits a modern, esztéticista, az ideológiai mintákról leváló irodalom kezdetének hőse. Jókai ötven évvel korábban az önállósuló, az átfogó országos intézményi hálót kialakító irodalmi életünk első lovagja, aki mintegy a nemzet emlékezetévé (emlékezőjévé) téve magát ért el olyan sikereket, amelyet korábban elképzelni sem tudtak. Bessenyei megint fél századdal korábban az a szerző, aki nem műveivel, hanem inkább szerepével indította el magyar nyelvű irodalmunkat. Öntudatával és akaratával megmutatta, hogy milyen módon lehet újító gondolatokat szövegekbe foglalni. A feudális nemesi Magyarországon harcolta ki azt a jelentős fordulatot, amellyel az irodalmat polgárvá, közüggé tudta tenni. Életműve nagyon gazdag különféle műfajú írásokban, ez tette lehetővé, hogy míg kortársai Batsányitól Kazinczyig, Kisfaludy Károlyig tiszt-

telegtek röpiratai, drámái előtt, addig az „átlag” irodalombefogadó középnemesség *A filozófus* Pontyiját ismerte és éllette.

Mindhárman irodalmunk változó időszakában alkottak, igaz – s talán itt jutunk legközelebb Szilasi szándékának felderítéséhez –, éppen nem az irodalomtörténeti fordulópontokhoz, a látványos szimbolikus eseményekhez kapcsolódnak. (Egyetlen kivétel Bessenyei *Ágisa*, amelyről mindenki megtanulja, hogy 1772-ben jött ki a nyomdából, és ezzel kezdődött a magyar felvilágosodás. Igaz, a szakirodalom ma már erről másképp, összetettebb modellben gondolkodik.) A három egységből álló kompozíció fő kérdése: mit kezdünk irodalomtörténetünkkel? Mit tudunk magunk számára kibányászni belőle? Hogyan tudjuk élővé, könnyen megközelíthetővé tenni napjainkban? A kérdés roppant fontos és mélyen személyes. Nemzeti irodalmunk egy van, annak olvasata, sőt egyáltalán alakváltozata annyi, ahány olvasója irodalmunknak.

Mindeközben Szilasi egyetlen műre sem hivatkozik közvetlenül, nem idéz egyetlen passzust sem a három, igen terjedelmes életműből, az írók lélektani fotográfiáját úgy készíti el, hogy nem tudjuk meg, mit írnak, mit „kellene” olvasnunk tőlük. Ezzel kivédi, hogy egy-egy, az irodalomtandönyvekben megrajzolt képpel, néhány kiragadott mondat, versszak elemzésének sematikusságával értelmezzük őket. Azért is fontos ez, mert Babitsot elsősorban költőként szoktuk számon tartani, szépműví esszéit, újíto regényeit kevésbé. Bessenyeinek drámáit szoktuk emlegetni, röpiratait, verseit szinte egyáltalán nem, regényének is csak a címét ismeri a nagyközönség. Jókait regényíróként tartja számon a közemlékezet, elbeszéléseiről, drámáiról kevesen tudnak, népszerűsítő tudományos cikkeiről pedig csak a szakmabeliek.

A három fejezetben az elbeszélő a történet fókuszát az aktuális főszereplőn tartja. Megjelennek más íróink is, de többnyire csak jelzésszerűen, éppen annyira, hogy megmutassák az a viszonyt, amellyel feléjük fordul a főszereplő. Hol tisztelet, hol megvetés, hol barátság vagy szeretet, hol éppen csak szelíd tudomásulvétel. Babits mellett Kosztolányi (Didé) és Juhász Gyula tűnik fel egy-egy villanásra. Részletesebben a szegedi középiskola tanári kara, az a szegedi értelmiségi elit, amely Babitsot közrefogta tanárkodása idején. Nagyon fontosnak találom ennek megrajzolását, mert itt nemcsak az a szellemi közeg tárul elénk, amely Babits hétköznapi kulturális rutinjait körbeveszi, hanem bennük láthatjuk meg tágabb értelemben vett irodalmi közönségünk szimbolikus felmutatását, márpedig ez volt az a közönség, aki a Nyugat megjelenését részben támogatón vagy többnyire elítélően értékelte. Innen nagyon pontosan megérthető, hogy a folyóirat ma sikernek látszó története mennyire más visszhangot, fénytörést kapott akkoriban. Jókai gondolatai között nagyon fontosak a Petőfihez köthető reflexiók és víziók. Petőfi különleges emlékeztörténeti helyzete napjainkban is alakul még, hiszen nem ismerjük halálának körülményeit, s ez olyan legendagyártásnak, illetve irodalompolitikai viaskodásoknak adta meg az alapját, amely példa nélkül való irodalmunkban. Itt a történetben, 1849 őszén Jókai valóban nem tudhatta pontosan, mi történt Petőfivel, tépelődései, bizonytalankodásai hitelesek, és egyben előre is vetítik a különféle értelmezések és narratívagyártások ideologikus lehetőségeit. Bessenyei mellett testvérei szerepelnek, Boldizsár és Sándor, a testőrírók közül a többiek, Barcsay Ábrahám, az idős Báróczy Sándor nem, a szerzetesek közül Ányos Pál, Kreskay Imre sem. Még az idős mecénás Orczy Lőrinc sem, pedig őt akár Bessenyei emlékezetének működésére is jó példaként lehetett volna felhasználni a harmadik fejezetben.

A szoros, mondhatni zárt fókuszálás azonban eléri eredményét, olvasóként a szereplők belső világának, gondolatainak változására koncentrálunk, nem keresünk irodalmi tablót háttér gyanánt. Ez elvezethet a szerző legfőbb céljához: bemutatni, milyen lelki átalakuláson keresztül és milyen választások, elhatározások után váltak „íróvá” Babits, Jókai, Bessenyei. Szilasi így fogalmazta meg a vele készült interjúban: „Ez a fordulat, ez érdekelt: amikor rádöbben az arra, hogy semmi nem maradandó, hogy minden elmúlik, és az egyetlen, ami emléket adhat, vagy ami a nyomunk lehet, az valamiféle művészeti alkotás.” Meghatározó epikai csomópontja, kulcsmotívuma a történeteknek az a felismerés, hogy az írás mint valódi emléket hagyó egzisztenciális tevékenység szembeszegezhető az elmúlással, akár győztes fegyverként bevethető, sőt, a személyes lelki bajok és komplexusok ellen is jól használható. Mindegyik író más élethelyzetben, más szociális körülmények között, de hasonló módon döbben rá erre az igazságra. A külső helyzet összjátékai és a belső feszülések hullámozása olyan vektort eredményeztek, amelyből visszavonhatatlanul következett, hogy önmagukról a művészet területén valósítsák meg az örökkévalóságnak szánt emléket.

HÁROM A MAGYAR IGAZSÁG

Mi talán jobban szeretjük a hármas számot, mint más nemzetek. Három szín van lobogónkban, három a magyar igazság, Lúdas Matyi is háromszor veri vissza. E könyvnek három főszereplője van, s mindegyikük kap egy-egy nagy fejezetet. Ebben az elrendezésben könnyű meglátni a számszimbólika hármas számának teljességgézetét, igaz, hasonlóképpen jelölheti a hármas beosztás az ókortól hagyományosan megjelenő kezdés–tárgyalás–befejezés strukturális egységét is, hiszen a magyar irodalom történetének nagy elbeszéléséből kapunk három rövidke epizódot.

A három címmel ellátott rész mindenképpen felidéz egy szellemi mozgást az elindulás–út–befejezés hármasságában, Szilasi azonban az időrend megfordításával (Babits → Jókai → Bessenyei) fel akarja hívni figyelmünket egy másféle értelmezés lehetőségére. Egy, a múltat újraértelmező rekonstrukciós feltárásra: a hagyományos irodalomtörténeti folyamat sodrából kilépve nem annak megszokott, Toldy óta ismert nagy narratíváját szemléljük, hanem az egyes alkotók egyedi emberi helyzeteinek sajátosságait, amelyekkel éppen hogy kilógnak vagy kilépnek ebből az összefogó elbeszélésből. A három rész az irodalmi pályára lépés, az alkotásban elmerülés lehetséges időbeli mozzanatait mutatja. Babits teljesen kezdő, leginkább csak vágyai vannak, szándékai még kuszák. Jókai 1848 előtt már publikált többféle írást, bár leginkább újságíróként ismerték, szerkesztő is volt. '48-as szereplésének inkább politikai aktivitása látszhatott élesen abban az időben, radikális értelmiségünknek már ismert tagja volt, azonban éppen 1849 őszén, az itteni történet idején alaposan végig kellett gondolnia, mi az, amit megtarthat korábbi életének eredményei közül. Bessenyei a könyvbéli fejezetben már idősödő férfi, aki pályájának első, aktív szakaszát rég maga mögött hagyta, s most kezd el a második, a világtól elvonuló alkotói periódust, s ebben érlelődik meg az elhatározás, hogy ezentúl csak író legyen.

A három pálya közéről sem mutat hasonló ívet, tehát nem három „hasonló szakasz” egymásra másolásáról van szó, inkább alkotói pályák különbségének megrajzolásáról. Milyen többletjelentést tudnak felmutatni egymás tükrében? A frusztrált, romantikus vágyakkal küzdő Babits fényében mást mutat-e az idősödő Bessenyei vaskos életigenlése és filozófiája? A valóság elől a képzelet narkotikumába menekülő Jókai pályája, nemzeti vállalása a reformkor és a szabadságharc megörökítésére eltérő-e az ókori mintákat követni próbáló s ezzel óriási léptékű feladatot önmagának kiszabó Babitséhoz képest? Vagy akár az a párhuzam, amely szerint Jókai is, Bessenyei is Bécs önkénye miatt kényszerült egy időre visszahúzódnak, elrejtőző életre. Jókai pár hónapig, Bessenyei több mint két évtizedig. Hasonló sorsok, egybevágó helyzetek, mégis eltérő kérdések és méginkább különböző válaszok sodródnak elénk e három történetből. Összevethetők-e egyáltalán? Bessenyei és Babits ugyanúgy az ókori klasszikus műveltség hatalmas terhével küzd: Bessenyei latintudásának hiányait szenvedte élete végéig, Babits az ókor roppant esztétikai súlyát cipeli hátán évtizedeken keresztül. Mégis kétségtelenül más kettejük klasszikus műveltsége, mert hiába Homérosz, Ovidius, Horatius, Vergilius, nem egyformán olvasták, használták őket a 18. század végén és a 20. század elején. Másképp lehetett erőt meríteni, példát, gondolatot venni a klasszikus sorokból.

Az egyes értelmiségi élethelyzetekre lehet így is, úgy is válaszolni, akár megalkuvón, akár bölcsen, akár vakmerőn. Éppen az apró eltérések lesznek fontosak, a kis különbségek. Ezekből alakulnak ki ugyanis azok a különféle epizódok, amelyek miatt más lesz egyes íróink pályája, s amelyekből az irodalomtörténet „nagy narratívája” változatos mese lesz, nem egyenes vonalú fejlődéstörténet. A három fejezetnek külön-külön címe van (*A rekonstrukciós város; Temetési dicséret; Ballet d'action*), ezek a megközelítésmód különbségére ugyanúgy utalnak, mint a középpontba állított alakra. Talán az alcímek ezt még jobban felmutatják: Babits – *Hasonlatok*; Jókai – *Mitológia*; Bessenyei – *Betoldások*. Babits a támpontok megkeresését, az önértékelés biztonságát akarta elérni Szegeden, Jókai a vesztes ország új mitológiáját írta meg a világosi bukás után, Bessenyei pedig a filozófiai alapokra épülő, száraz életművének kiegészítéseit, folyamatosan változó világgépének új megfigyeléseit rögzíti írásaiban Pusztakovácsiban. A három alcím azt is leírja tág határokkal, ami egész irodalmunkra, illetve az irodalomnak a társadalom életében betöltött szerepére jellemző. Folyamatosan hasonlítgatunk, mitológiát építünk, közben pedig toldozgatunk-foldozgatunk.

Az irodalmi múlt újraértékelésének lehetőségét ennél a metaforikus módnál konkrétan is kihasználja a regényíró, hiszen olyan szimbolikus dátumokat is beleszó a történetbe, mint a Nyugat indulása. Az első szám 1907 decemberében kerül Babits kezébe, aki ezeket gondolja a regényben:

„Ő [Juhász Gyula] hozta el neki Szegedre Karácsony előtt a friss lapot. Nyugat, az a címe. Sárga a borító, finoman építkező a címlap, a reprodukált érmen, kezében tollal, kardos kuruc búsong a rostói gyertyafényben, no, az lehetne ő. Beleolvasott az első számba, és azonnal rájött, hogy elkésett. Mindig tudta, hogy az ő versei messze túlszárnyalják a stagnáló kort, a jövő számára tartogatta hát őket, de most, hogy a jövő eljött, azonnal meg is előzte őt, a nyomorult életét, ostoba rendrakásait meg a fiókba rejtett, túlérlelt gyenge verseit. Elek Artúr az ő Arturo Grafjukról papol. Ady meg egyenesen őrá, Mihályról. Meglehetősen fáradt ember vagyok, költő vagy mi az ördög, az engem ma már nem érdekel. Távol élek mindentől és mindenkitől, egy-két könyvet, egy-két hitet, s napi boromat-pálinkámat tűröm meg magam mellett. Magyar Pimodám, Ady már megint elírta Mihály elől az életét, könnyű neki, Diósyné minden egyes tiszta pórusa friss párizsi aërt emanál. És a verse is jó, hogy a fene enné meg. Didé meg bezzeg nem csupán unokatestvérét tudta benyomni a lapba, de a saját verseskönyvéről is íratott egy szépet valami nővel, mindig ilyen volt ez a kurva Didé.” Mindezt rendkívül személyes értékelés, és persze egyben Babits és a Nyugat értékelése Szilasi részéről. Éppen mert személyes, hiteles. És éppen mert hiteles, elgondolkodtató, hogy több mint száz évvel később, mai olvasóként vajon hogyan vesszük kezünkbe ezt az első, legendás lapszámot. Mennyire látjuk múzeumi vitrinben, mennyire tapasztjuk az egyes szerzői nevekhez egész (sokszor még csak később írt) életművüket. Például a „de saját verseskötetéről is íratott szépet valami nővel” megjelölés az akkor még valóban kevésbé ismert, Szegedről semmiképpen nem különösebben látható Kaffka Margitot jelenti. De ugyanilyen érdekes-beszédes lehet, hogy a regényben Babits nem reflektál a *Kelet népére*, pedig ez a programcikk éppen annak az új iránynak a bejelentése, amelyik saját távolságát akarta felmutatni attól a közegetől, amely a szegedi tanári karban körülvette Babitsot. De mélyen elgondolkodtató az is, amit a *Magyar Pimodán* kapcsán Ady és önmaga összehasonlításáról ír. Ady írta el előle a témát? Ady élte el előle a „magyar költő életét”? Babitsban voltak-e ilyen ambíciók az öngyötrő, önpusztító művészi életre?

Híres íróinkról regényt formálni mindenképpen magával vonja az átértékelés lehetőségét és felelősségét. Az olvasó egy regény lapjain más helyi értéken kezeli az alkotókat, mint amikor irodalomtörténetet vagy tankönyvet olvas. Alaki értékük természetesen nem változik, de más távolságba kerülnek tőlünk és egymástól is. Az értékelés megváltozása óhatatlanul kedvezne az iróniának, de Szilasi nem él ezzel az eszközzel, komoly tisztelettel közelít hőseihez, még akkor is, amikor Beszényei pusztakovácsi éveinek rusztikus világát írja le (tréfálgozása testvéreivel hazautazásakor, nőügyei a poros alföldi világban). Adódik a téma komolyságából, hiszen a három fejezet azt a fordulatot igyekszik megragadni, amikor a művelt, értelmiségi ember művésszé válik.

A puding próbája az evés. A próza próbája az, hogy a szöveg folyamatos olvasása miként „éteti” meg velünk a történetet, mennyire kényelmesen tudjuk olvasni és megérteni azt a nyelvet, amelyet az író használna. Szilasi meglehetősen lecsupaszított eszköztárral dolgozik, nem akar bűvészkedni vagy zsonglorkódni manapság sokat használt stílári vagy szerkesztési megoldásokkal. A szövegek rövid bekezdésekből épülnek, az egyes bekezdések mint különálló építőkockák elválnak, elválaszthatók egymástól. Van közöttük epikai logikai kapocs is, de a legtöbb esetben önmagukban mutatnak fel egy gondolatot, egy rövid mozdulatot, viselkedési formát vagy éppen egy megvillanó érzelmet. Mint egy furcsa képeskönyvben, sok apró kép áll előttünk, amelyekből mozaikosan (vagy éppen töredékesen) áll össze a történet, a jellemrajz. A meglehetősen elliptikus szerkesztési mód az olvasóra bíz nagyon sokat abból, hogy a bekezdések közötti kihagyásokat hogyan tölti ki. De talán még abból is, hogy melyik bekezdést tartja hangsúlyosnak, fontosnak vagy netán elhagyhatónak, mert az elbeszélés mód ebből a szempontból kétfedelű. Noha minden bekezdésnek van filológiai vetülete és olyan utalása, amely konkrét adatokkal alátámasztható, mégis az átlagolvasó, a nem szakmabéli ember ezektől függetlenül mérlegeli és veszi komolyan az egyes epizódok, történések hangsúlyait.

Az elbeszélői nyelv kiegyensúlyozott, nyugodt, kevésbé lírai, inkább tényközlő. Céltudatos szárazsága még véletlenül sem akarja elvéteni, hogy megragadja az íróvá átlényegülés történetét, pedig az valószínűleg olyan, mint ahogy Erdélyi János híres szőlőfürt-hasonlatában a romantika megjelenésével kapcsolatosan olvassuk: „Mindenki tudja, hogy a szőlőgerezd függ, noha míg virágozott, fölfelé tartotta fejét. Mikor fordul le, még senki észre sem vette, ha mindig szemmel tartotta is.” Szilasi rövid, lényegre szorítózkodó mondatai, statikus kijelentései nem engedik meg a lélekábrázolás önelemző módját, a tudat folyamatainak túlbonyolított lefestését. A tényszerű kijelentések apró mo-

zaikkockáiból épül fel a kép, amelyet egyes íróinkról kapunk, s így persze lehet, hogy elsikkad egy-egy kocka, de az egésznek ugyanolyan szép térhatása lesz, mint a régi görög mozaikoknak a tengeri delfinekkal, istenekkel. Szerencsére azért nem lexikoni kietlenségű tájakon kell átvergődnie az olvasónak, Szilasi annál gyakorlottabb prózaíró – ez harmadik regénye –, hogy untatni merné közönségét. A szöveget jó stílusérzéssel finoman igazította az éppen adott főszereplő stílusához. Babitsnál a töredékesség, a hasonlatokba burkolózás, Jókainál a hosszabb, indázó, néha tétován kanyargó mondatok, Bessenyeinél az ismétlések, pontosítások és a hosszú gondolatfutamok gyors, kényszerű lezárása lesz a domináns. Ezek nem stílusimitációk, nagy örömeinkre, mert azok teljesen tönkretennék a regényt. A nem túlsúfolt, túlgazdagított nyelv azért is hasznos, mert az író számára elkerülhetővé vált így a magyar nyelv különböző állapotaival való szembenézés kényszere. Bessenyeinél bőven lehetett volna latin kifejezéseket használni, hiszen minden bizonnyal élőszóban ő is keverte a szavakat a műveltségi francia, a pragmatikus német vagy az itthon bevett latin verbumokkal. Jókainál elmaradnak a 19. században még általánosan ismert szaktudományos latin kifejezések, amikben pedig az író regényei jócskán gazdagok.

KINEK A KATEDRÁJA?

A fentiekben láttuk, azt célozza meg az író, hogy gondoljuk újra irodalmunkhoz kapcsolódó viszonyunkat. Adódik egy következő kérdés, hogy ez a könyv milyen módon tud érintkezni, párbeszédbe lépni a középiskolás irodalmi tananyaggal, hiszen nagyon jól tudjuk, hogy a magyar lakosság túlnyomó többségének irodalomolvasási szokásait, irodalomértésének rugalmasságát a középiskolai élmények határozzák meg, sőt rögzítik egy életen át. Ha ezek az élmények haloványak, sematikusak, netán még fölöslegesnek is érzi a diák, akkor feltehetően egész életében úgy viszonyul az irodalomhoz, hogy az érdektelen, túl bonyolult és kevés élményt adó cselekvés. Ha a szerencsés véletlen úgy hozza, hogy gazdag és sokrétű találkozásai voltak irodalmi olvasmányokkal, akkor szívesen kezébe veszi a könyveket haláláig, sőt valószínű, hogy érdeklődni fog a társművészetek minden olyan alkotása iránt, amelyeknek forrása vagy motiváló ereje az irodalomból származik. A fő kérdés éppen az, hogy a tantervi, tankönyvi követelmények és a tanárok munkája milyen élménnyel ajándékozza meg a diákat, s ebben a rendszerben milyen szerepe lehet egy új, napjainkban születő, de a régmúlt irodalmára reflektáló regénynek.

Ez a mű minden bizonnyal felkelti a diákok érdeklődését, hiszen olyan nézőpontból látnak rá íróinkra, ami eddig kevésbé került elő az órákon, másrészt felismerhetik azt, hogy irodalmi szerzőinkről, pályájukról többféle módon is lehet gondolkozni. Szilasi emberi közelségbe hozza íróinkat, akikre egyébként hajlamosak vagyunk mint muzeális tárgyakra tekinteni, és elégségesnek tartjuk, ha a minimális tárlatvezetési információkat rögzítjük róluk. Tekintélyrombolás! – hangozhat az egyik oldalról. Minek újabb olvasnivalóval terhelni a gyerekeket ennyi kötelező olvasmány mellett? – mondhatják mások. A három alkotó nem is központi része a törzsanyagnak, tehát teljesen felesleges ilyesmikkel elterelni a gyerekek figyelmét az érettségi fontos témáiról – vélhetik ismét mások. Az ezekhez hasonló vélemények az oktatás erősen célirányos, technikai módszerének megjelenítői: az oktatás gépezet, amely tud hatékonyan működni, és minél olajozottabban, sematizáltabban működik, annál jobb. Más vélemények viszont éppen azt mondják, hogy az új megközelítések mindig teret nyitnak új értelmezéseknek. Éppen az új utak, lehetőségek felderítése alakít ki a középiskolásokban olyan készségeket, amelyeket azután felnőtt életükben használhatnak. Ebben a nézetrendszerben az irodalom végső célja az önmegértés és önértékelés módjainak építése, fejlesztése.

Úgy vélem, ez a regény vagy egyes részei, részletei helyet kaphatnának a középiskolai irodalomórákon. Mindenféleképpen nagy előnye a műnek, hogy íróinkat nem hősi pózba merevedve, hanem emberközeli, hétköznapi gondjaik, gondolataik között mutatja be. Nagyon fontos tétel, hogy ők is emberek, és alapvetően emberként élék hétköznapijaikat. Ez alapján elfogadhatónak látszik az is, hogy az alkotó, művészeti tevékenység sem kell, hogy elkülönüljön a hétköznapi élet folyamatától. Sőt, a középiskolában talán éppen arra lehetne nevelni a diákokat, hogy saját képességeiket kibontva vágjanak bele mindenféle kreatív, alkotó tevékenységbe, még akkor is, ha az nem lesz feltétlenül része valamely intézményszerű művészeti életnek. Novellákat, verseket bárki írhat, sőt írjon is, még ha sosem publikálja azokat. Nemcsak azért, mert saját magának örömet szerez, hanem

azért is, mert sokkal értőbb befogadóközönsége lesz azoknak a műveknek, amelyeket a művészeti élet megfelelő intézményei, a könyvkiadók, folyóiratok közvetítenek felé.

Igaz az is, hogy keletkezhetnek feszültségek, amelyek a regény olvastán kialakulhatnak akár egyes tanároknak, akár a diákoknak. Szilasi nem szemérmes elbeszélői alkat. Természetes kézmozdulattal rajzolja meg Jókai és Laborfalvi Róza szerelmi életét, vagy mindenféle erkölcsi ítélet nélkül, száraz, szinte szociológiai leírással említi, hogy Bessenyei György és testvére egyszerre „használták” unokahúgukat, s ezért aztán azt sem lehetett pontosan tudni, hogy ki volt a megszületett gyermek apja. Hasonlóképpen talán nem ad usum delphini a tábori kórházak fűtetlen sátraiban megfagyó sebesült katonák képe. Hozzátehetjük, talán az ellentéteiben oly bonyolult viszonyrendszereket sem könnyű megérteni a középiskolás diákoknak, mint ami Bessenyei realisztikus világa és lelki-szellemi élete között feszült, s amelyet Szilasi a témához illő árnyaltsággal fogalmaz: „Bámulta a vízben ázó trágyahalmot. És a szakadó alföldi esőben arra jutott, hogy a vágyott tanúsítás csak akkor következhet be, ha ő maga a valóságosnak nevezett élet történései közül átlép a művészet történései közé, ha az lesz számára az elsődleges valóság. Aprójóságok szaladgálnak az udvaron, a disznó rőfög, a tehenek bögnék, lovak nyerítenek, az emberek magyarul, románul, szlovákul vartogognak, néha ugyanazon a mondaton belül is keverednek a teljesen soha nem különálló nyelvek – az ő valósága viszont réges rég egy másik, érinthetetlen világ.” Itt nemcsak a művelődéstörténeti tény a fontos, hogy akkoriban valóban kevert nyelven beszéltek az emberek – ezt ma már elég nehéz elképzelni a diákoknak –, hanem a művészet és hétköznapi valóság ütközésének felmutatása és epikai történetbe helyezése. Talán éppen ez a legfontosabb elem, amiért megéri a diákoknak bemutatni e regényt.

A romantika kora óta ismerjük a szürke valóság és a színes művészeti világ szembeállítását. E regényben mindez mélyebb egzisztenciális vetületben is elének kerül: hogyan, miből és miként legyen valaki művész, ha már eldöntötte ezt? S nem mellékesen: ki legyen, ki lehet egyáltalán a közönsége?

Ha önmagunkról tükörképet hagyunk az utókornak, kit ábrázol majd az a kép? (*Magvető, 2016*)



AKNAY JÁNOS, Órangyal, 2017

GÁSPÁR FERENC

Berka Attila: Anómia

Irodalmi Jelen Könyvek, 2017

kritika



GÁSPÁR FERENC (1957) Budapest

Berka Attila új regényét, az *Anómiát* olvasva sok minden eszébe jut az embernek. Például az, hogy a nyugati és a keleti embert a létezés két egymásnak ellenkező aspektusa különbözteti meg alapvetően egymástól: az egyik azt hiszi, hogy ő maga irányítja az életét, a másik pedig úgy véli, semmit sem irányít. Mindkét elképzelés abszolutista volta miatt téves, mégis talán a második jár közelebb az igazsághoz.

A másik különbség pedig a szamszarában van. Nyugaton azt gondolják, ez az egyetlen létező és valódi világ, míg Keleten minden csak káprázat, Márának, az ördögnek az incselkedése.

Ez persze csak szó és szó, hiszen globális világunkban az eszmék és filozófiák annyira összekeveredtek, hogy Amerikában is lehet indiai módra élni és gondolkodni, és Mumbaiban hollywoodi filmeket gyártani (Bollywood).

De nem csupán ez, hanem „Csont csont és bőr és fájdalom...” Ez a Radnóti-verssor ugrik még be az *Anómia* lapozgatása közben. Pedig az *Anómia* nem „tisztán” fájdalom. Sőt. Parafrazis, parabola, szatíra s egyben valamiféle furcsa mátrix, a szó igazi és filmes értelmében egyaránt. Persze azt, hogy mi a mátrix igazából, szerintem senki nem tudja. Valószínűleg sokan meglepődnének, ha tudnák, hogy eredetileg házasságot jelentett a latin eredetű szó, és csak ezt követően került be a matematikába, majd a biológiába, ahol a tudósok a kromoszóma külső burkolatát szintén ezzel a szóval nevezték el.

Berka mátrixa is többjelentésű, a négy látszólagos főszereplő – Csont, Vér, Bőr, Hús – is ezt sugallja, egyetlen szereplőbe zsúfolva az emberi materiális létezés „alapanyagainak” konglomerátumát, akárcsak Dosztojevskij Karamazov testvéreit, ahol Török Endre értelmezésében Aljosa az erkölcsi, Dimitrij az érzelmi, Iván az értelmi, Szmergyakov az ember ösztön lényé, vagy ha jobban tesszük: oldala.

Az *Anómiában* viszont ennél jóval kevesebbet tudunk meg Vérről, Bőrről és Csontról, legfeljebb annyit, hogy Vér festőművész, Csont valószínűleg olyan tudósféle, Bőr pedig enyhén szólva gyanús ügyekkel foglalkozó üzletember, és „kapott” valakitől egy lakást a „hétker” szélén. Lakást nem szoktak csak úgy ajándékozni egymásnak az emberek, de

nem ez az első és utolsó rejtély ebben a regényben. Talán egyedül a cím egyértelmű, hiszen a lexikon szerint az anómia a modern társadalmakban tapasztalható jelenség, amelyben a hagyományos normák és szabályok úgy lazulnak föl, hogy nem képződnek helyettük újak, és a társadalmi élet egy adott területén a szabályok nem világos volta miatt a normák elvesztik befolyásukat az egyének viselkedésére.

És innentől kezdve nyilván nem kell magyaráznunk sem mátrixot, sem az egyén szétesését „csak csont és bőr és fájdalomra”.

A főszereplő, az egyes szám első személyű Hús folyamatosan erőszakos konfliktusokba keveredik, amelyekből, akár a Tarantino-filmekből megismert akcióhősök, villámgyorsan elkövetett gyilkosságok árán keveredik ki, amelyekről „természetesen” nem tehet, hiszen csak védekezik, mint az amerikai mozik főszereplőit. S a nők is folyamatosan szerelmeseik lesznek belé, gyors nászútként a lányok viszont tragikus véget érnek, s Hús tovább folytatja magányos útját a városban, Budapesten. Természetesen ez a város bármely más metropolisz lehetne a földkerekségen, de szerencsés vagy szerencsétlen genius lociként (ezt döntse el az olvasó) mégis a mi fővárosunk a helyszín, illetve egyik jelenet erejéig még feltűnik a Mátra és a galyatetői Nagyszálló.

Nyilván nem az első „szétesett világ” Berka *Anómiája*, s nem is az utolsó. A „vérparodiák” regénybeli megformálásában talán orosz elődök vannak a legtöbben, Pelevin és Szorokin ír hasonló műveket. Mégis van egy paraszthajszál, ami megkülönbözteti a szerzőt a többi anómiától, s ez az első személyű én megnyilvánulásából fakad. Hús ugyan sokszor beszél otrombán, akár a többi szereplő, ugyanúgy használja a modern irodalomban már megszokott igekötős igéket, ám a lányokkal szemben szinte mindig mély érzésekről tesz tanúbizonyosságot. (Persze, ahogy meghalnak, rögtön el is felejtik őket.) Sőt, az utolsó nő, Eszter nemhogy nem hal meg, de Hús mint feleségéről beszél róla, olyan nőről, aki a szíve alatt gyermekét hordja. S megjeleni egy „apám arcú” férfi. Mintha valamiféle család kezdene összeállni ebben a „zombi világban”. Mert

természetesen zombik ellen szintén harcolni kell hősöknek, és persze ő menti meg a világot (ki tudja, melyiket, ebben a Berka-féle őskáoszban?), a történet végére viszont egy furcsa kórházba kerül, ahol az ezredes elmeséli neki, hogy ő tulajdonképpen egy nagyszabású kísérlet része. Persze ez sem biztos, mint ahogy semmi sem biztos a mai zűrzavaros világban. S akkor itt vissza is kanyarodtunk az írásom elején ismertetett alapvetéshez, ami arról szól, hogy minden az-e, aminek látszik.

A hús, vér, csont, bőr, vagyis a test börtönéből Karinthytól kezdve Janus Pannoniusig mindenki szabadulni akart egy más, felsőbbrendű világba vágyva, vagy oda, ahol a jótét lelkeket már nem választja el egymástól a földi por és kín. Így aztán jel-

képes, hogy a regény két utolsó szava egy név, a főszereplő Húsnak az igazi neve, amelyet csak most, elolvasva a kétszázöt oldalt tudunk meg: Dante Tamás.

Dante mint a hagyományos „túlvilági világkép” – paradicsom, pokol, purgatórium – leírója, és talán Morus Tamás. A nem létező világkép egyik legregebbi leírója. Berka *Anómiája* feldobja a labdát, de nincs meg a pálya, ahová leüssük. De az is lehet, hogy két labdánk van. Jó lenne pedig, ha nem ezt éreznénk. De lehet – nincs már visszaút. Így kell léteznünk, ebben a skizofrén világban vagy világokban? Álomban két macska voltam – írja tréfás-komolyan Karinthy –, és játszottam egy mással.



STURM LÁSZLÓ

Virt László:

Mindszenty és alternatívái

Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2016

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

Virt Lászlót eddig Márton Áron kutatójaként és tisztelőjeként ismerhettük elsősorban. Itt sem tagadja meg önmagát: Mindszenty legfőbb alternatíváját az erdélyi püspökben mutatja föl. És azokban, akik vele rokon szellemben intézték az egyház ügyeit. Többek között ilyenek találja Shvoy Lajos pátriárkákort megért székesfehérvári püspököt és Belon Gellértet, akinek püspöki beiktatását az állam évtizedekig hátráltatta. Mesterüket, szellemi ősüket főleg Prohászka Ottokárban leli föl. („Ami a magyarországi katolikus egyházban ma életképes, annak modern kori forrása Prohászka Ottokárnál van” – kockáztatja meg a szerző. Igaz, egy helyen futólag arra utal, hogy Prohászkaót olvasni ma nem mindig túl lelkesítő.) Kitér a környező országokban nagy eredményeket elérő érsek-„kollégákra” is, Josef Beranra, F. Tomasekre, Wyszinskire.

Nehéz Mindszentyről árnyalt képet adni. Rendíthetetlen szembenállása kora két diktatúrájával (nációkkal és kommunistákkal), mártírúma, az ellette folytatott majd fél évszázados rákosista és kádárista hajsza és számos kétségtelen erénye kiemelhetetlen tömbként állítja elénk. Ha érezni vélünk is némi ridegséget alakjában, azt készségesen az ellenpropaganda tudat alá is beszívargó mérgének tudjuk be, és annál dacosabban mondunk ellent neki. A szerző vállalja azt a könnyen hálátlanná ala-

kuló szerepet, hogy részleteiben – és egészében is – szembenéz a legendás bíboros döntéseivel, beállítottságával és tetteivel. Nem azonosul sem a gyűlölködő elutasítás, sem a kritikátlan rajongás táborával. És végül arra az eredményre jut, hogy Mindszenty nem annyira példás a maga teljességében, hogy szentként tiszteljük. Provokatív, de értelmezései tükrében logikus következtetés. Ítélete esetleges viszonylagosságát, álláspontja vitakészségét jelzi a könyv műfajjelölő alcíme: „szubjektív irat”. Érvelésébe többször beleszövi személyes élményeit és családtörténetét, így is érzékeltetve, hogy milyen alapról ítél, értelmez, milyen lelkiülettel látja Mindszentyt kevésbé meggyőzőnek, mint Márton Áronékat. Egyben belátva a tévedés, az elfogultság veszélyét.

Milyen hát a könyvből kirajzolódó bíboros? Jellesre vizsgáljuk a diktatúrákkal harcolva, ugyanígy a háború utáni nyomort enyhítő határozott intézkedéseivel. Viszont legalábbis elavultnak látja a szerző a bíboros hatalmi reprezentációját (nem kínálja helylyel Nagy Ferenc miniszterelnököt, magához kéreti még püspökként nála jóval idősebb püspökkollégáját stb.). Nemcsak realitását, de jogalapját sem látja annak a nézetnek, miszerint a bíboros jogosult kinevezni Magyarország törvényes vezetőjét (Mindszenty erre is hivatkozva ragaszkodik az amerikai

követséghez). A szerző szerint Mindszentynek az amerikai elnökhöz intézett leveleiben több képtelen, nem csak az amerikaiak számára értelmezhetetlen kitétel van (a magyar–lengyel közös határ követelése például csak világháború által lett volna megvalósítható az adott helyzetben). Még jó, írja Virt, hogy a követség munkatársai tapintatosan kezelték ezeket a leveleket. Mindszenty elítélte a pártokon alapuló demokráciát, még Barankovics keresztény alapú pártját is megvetően kezelte.

Megfontolandó érvek ezek. Érdekes lenne megismerni hozzáértők ellenérveit. El tudok képzelni ilyeneket. Virt többször csak közvetve következtet a bíboros egyes vonásaira, nézeteire, tehát ezek nem mindig állnak szilárd lábakon. Demokráciaellenesség, királysághoz való, ha az adott realitásoknak nem is feleltek meg, egy távlatos eszményt kirajzolhattak. Hozzá kell tenni, hogy Virtnek sem egy mai „liberális” demokrácia az eszménye, hanem a neoliberalizmust éppenséggel leválasztja, sőt ellentétbe állítja saját demokráciafelfogásával. (Prohászka utalva fejti ki, hogy pluralizmus és relativizmus sem összenőtt fogalmak.) A korban megvalósíthatatlan magyar és egyházi igények ébrentartása szintén egy majdani korszakhoz intézett palackposta-üzenet lehet, az elavultság vádjának nyílt kihívása akár valamiféle szent bohócság. Virtnek azonban mindenképpen érdeme, hogy kérdésselvetései a sajátjához hasonlóan érett felfogás és elkötelezettség kimunkálására készítik a vélelmezhető ellentábor képviselőit.

A szerző Mindszenty jellemző véleményeként idézi sajnálkozását, hogy – zalaegerszegi – hívei nem egységes tömeg, hanem ellentmondásosan rétegzett csoport. Úgy értelmezi, hogy a bíboros eszménye a vezetőjének vakon alárendelődő, egyéniségét a gyülekezetben feloldó premodern ember. Ezzel szemben Prohászka – akárcsak későbbi szellemi társai – „értette és vallotta, hogy a szekularizáció miatt nem sopánkodni kell, hanem érteni kell a szekularizált világ nyelvét, ha ezt a világot akarjuk Krisztushoz közelebb segíteni. A szekularizált világban nem fundamentalista, önvédő alapra helyezkedik, hanem lépést vált.” Ugyanígy: „Márton Áron a párbeszéd mestereként, demokataként – Prohászka és Belon Gellérthez hasonlóan – képes volt arra, hogy a szekularizált világban evangelizáljon.” A *párbeszéd*

persze elcsépelet kifejezés lehetne, ha a szerző nem határozná meg pontosabban: [Márton Áron] „tudta, hogy kevés, ha csak »jó katolikus« lesz a növendé-

keiből. Ha csak ennyi történik, ha marad a régi stílus, ami szerint a kereszténység a pap dolga, akkor a hit nem adatik tovább, így pedig a szekularizáció viszonyai között elhal a kereszténység. Növendékeit apostollá képezte, ez pedig csak párbeszéd által lehetséges.”

Márton Áron prédikációja, akármekkora tömeghez is szólt, úgy érintette a hallgatót, írja Virt személyes élményére hivatkozva, mintha a püspök személyesen hozzá szólna. Shvoy ugyancsak meglátta a tömegben a személyt, és így a tömeget közösséggé formálta át: „Engem Shvoy Lajos bérmált [...] Ekkor a 87. évében járt. Áldásosztás közben, ahogy körülnézett, a teli templom közösségét vizsgálta, érdekelte a hívő közösség. [...] Átható, mélyen látó tekintete volt, nekem mint 12. évemben járó lurkónak az volt a benyomásom, hogy mindent tud rólam, lát engem. Szabályozó erejű tekintete volt, ami egyúttal barátságoságot, biztonságot sugárzott.”

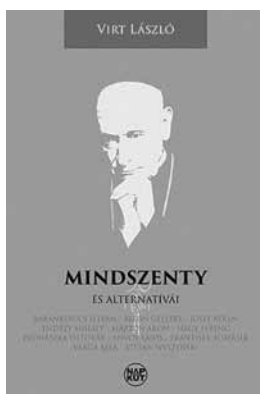
A bíboros nem állt szóba a kétségkívül alattomos és szöszegő kommunista hatalommal. Bátor erkölcsi következetessége azonban Virt szemében nem az egyetlen, és nem is a legmegfelelőbb út volt az ő helyzetében. „Alternatívái” igazolják, hogy a hatalommal is lehetett megalkuvás nélkül tárgyalni, és a tárgyalással többet el lehetett érni, mint a mindenáron fenntartott elzárkózással.

Mindszenty legendás bevonulását az amerikai követségre Virt szintén kivetkőzteti a legenda ködéből. Amellett érvel, hogy ehelyett Esztergomba kellett volna mennie. Minden valószínűség szerint háziőrizet várt volna rá. Ám éppen Márton Áron, Beran, Tomasek, Wyszynski példája mutatja, hogy az egyház vezetője így is sokat tehetett a rábízottakért. A követségen a bíboros elszigetelődött híveitől, és nem tudta megakadályozni – ellentétben a fentiekkel – a békepapság eluralkodását. (Lékai és Paskai békepapsága pedig állami megbízásra kí-

méletlen harcot indított az ókeresztény egyház szellemét fölelevenítő kisközösségek ellen. Ezeknek a hívő közösségeknek a felértékelődését, különösen az egyház elleni terror korában Mindszenty is belátta.)

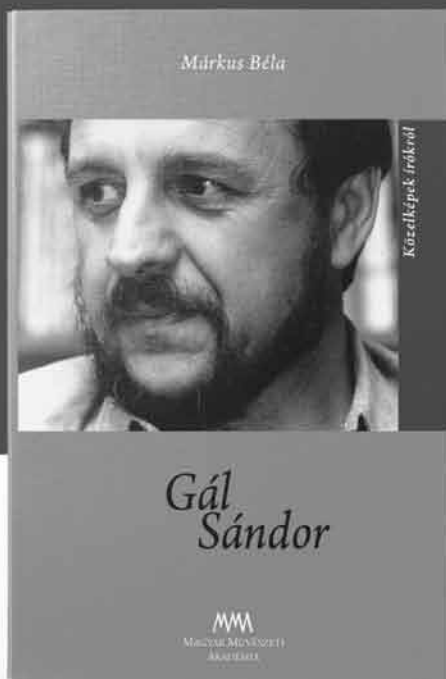
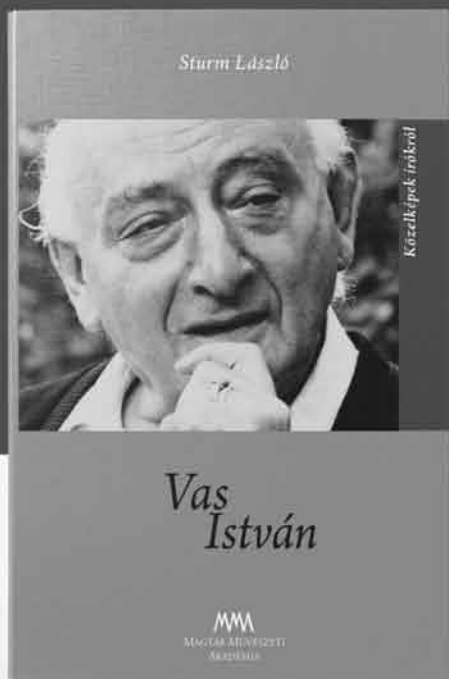
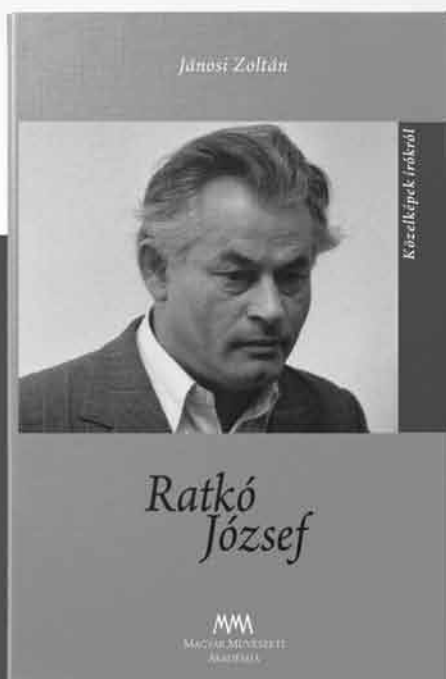
A könyv – bevallom, meggyőző – logikája szerint Mindszenty nagy formátummal képviselt egy csak részben eszményi beállítottságot. Hiszen a közjogi kérdéseket gyakran a lelkipásztori mellé emelő szemlélet, a civil társadalmat a

klérusnak alárendeltnek látó „tradicionalizmus nem evangéliumi, hanem hatalmi kereszténységet akar”.



Közelképek írókról

KISMONOGRÁFIA-SOROZAT



Az MMA Közelképek írókról című kismonográfia-sorozatában mindaddig feltáratlan életművek kerülnek bemutatásra. A legújabb kötetekből Vas István, Gál Sándor, Ratkó József és Jókai Anna munkássága ismerhető meg.

A könyvek kaphatók az Írók Boltjában, vagy megrendelhetők a www.bookline.hu weboldalon.